

Bálint Sándor: A SZEGEDI NAGYTÁJ HELYSÉGEI

Az alábbiakban abc-rendben, lexikális rövidséggel jellemezzük ama településeket, amelyeket a legutolsó két század folyamán egészében vagy részben a szegedi magyarság alapított, illetőleg népesített be. A gányófaluk mellett felsoroljuk az új tanyaközségeket, továbbá azokat a nem szegedi, sőt idegen gyökerű falukat is, ahova népünk kisebb-nagyobb számmal, de mégsem szórványosan betelepült.

Ezekben a tömör összefoglalásokban távolról sem törekedhetünk teljességre.

Csupán a legszükségesebb adatok kiemelésére, legsajátosabb népeleti mozzanatok előadására, jóformán csak tájékoztatásra szorítkozunk. Több helyen szándékunk ellenére nem fordulhattunk meg. Ezeknél csupán a szükséges irodalmi utalásokat foglalhattuk össze, amelyek természetesen a további kutatás teendőire is figyelmeztetnek.

A szegedi nagytájnak e helyiségeiben eddig összehordott, illetőleg a tőlünk gyűjtött népeleti anyagra, sajátosságaira és itt az alábbiakban tehát csak a legrövidebben utalunk, mert részletes földolgozásukra, összegezésükre a hely és a forrás megnevezésével az egyes fejezetekben úgyszólván sor kerül.

Elmondhatjuk, hogy a szegedi nagytájon belül is mindegyik település miniatűr néprajzi egység. A hagyományörzés foka, a másajkúakkal való együttélés, más magyar tájakról jött szórványokkal való keveredés, a földrajzi helyzet és társadalmi fejlődés a kutatás számára tanulságos színeződéseket hozott létre. Az ő-ző tájszólas, a katolikus gyökerű szellemi hagyomány és tárgyi világ találó egyezése, a családi kapcsolatok elevensége, származásuk tudata mégis virtuális szegedi egységbe foglalja valamennyiüket.

Nyomatékkal föl kell vetnünk itt is az interetnikus kapcsolatok kérdését, mint e monografikus, tudatosan szegedi jellegekre koncentrált munkánk után következő legfontosabb kutatási feladatot.

A felsorolt helységek legnagyobb része kiszakadt az anyaváros közvetlen hatása köréből, közösségéből, és sokszor más néprajzi tájegységbe épült bele, sőt más államokhoz tartozik. Ez a szegedi őstől örökölt hagyományvilágnak sajátos helyi színeződésével járt együtt.

A délvidéki gányófalukban jelentkeznek a szerb, bunyevác, román, német, bolgár interetnikus kapcsolatok, Békésben pedig a szlovák kölcsönhatás kérdése. Ehhez hozzávehetjük, hogy terjeszkedő homoki népünk is már találkozott és keveredik Halas és Kecskemét sokban egyező, de mégis más jellegeket tükröző hagyományaival. Makóval főleg a gazdasági népelet terén van sok érintkezésünk. Vásárhelynek, egyik legzártabb alföldi városeyéniségünknek népelete Kiss Lajos, Halasénak pedig Nagy-Czirok László érdeméből már az összehasonlító Szeged-kutatás rendelkezésére áll.

A helységeket nem hivatalos, hanem népi nevükön állítottuk rendbe.

Az eltéréseket itt előre felsoroljuk:

Alsóttebe 1. Ittebe.

Aracs 1. Vrányova.

Béb 1. Óbéba.

Békéssámson 1. Sámson.

Bikács 1. Beodra.

Biodra 1. Beodra.

Borosta 1. Kelebia.

Csanádapáca 1. Apáca.

Csákóvá 1. Csák.

Csengéie 1. Csöngöie.

Dohányoskigyós 1. Újkigyós.

Egyházaskér 1. Verbica.

Eresztő 1. Zsana.
Feketető 1. Cernabara.
Felsőmuzslya 1. Muzslya.
Felsőterézhalom 1. Illancs.
Hodics 1. Jázova.
Kanizsamonostor 1. Monostor.
Kéleshalom 1. Illancs.
Keresztúrpuszta 1. Köröztös.
Kiskunhalas 1. Halas
Kiskundorozsma 1. Dorozsma
Kiskunmajsa 1. Majsa.
Köröztös 1. Keresztes.
Le'uás 1. Dombegyház.
Újkanizsa 1. Törökkanizsa.

A helységek ismertetése (kivonatolt)

AKÁCS egykori kertészközség, ma a bánáti Beodrához tartozó majorság, illetőleg tanyavilág. A név Akacs alakban is járja.

Faluként már az Árpád-korban virágozik. Föltétlenül innen származik az 1522. évi tizedjegyzék Jfcáosy-családjá. A hódoltság idején sem néptelenedik el. A Tisza több hajdani mellékága között feküdt, a nép a szigeteken **pákászéle** tet folytatott.

A török adószedő évente egyszer csónakon kereste föl.

A falucskát vad függetlenségi hajlandóságai, szegénylegényei miatt a környék népe tréfásan Akács vármegye néven emlegette. A hatóság ezt nem tűrhette, és a közbiztonság érdekében lakóit a XVIII. század első felében Beodrára telepítette át. 1 Karácsonyi Bogdán földesúr 1816/17-ben szegedi szerződéses dohánykertészekkel népesítette be Akácsot, amely 1891-ben föloszlott. A mintegy 450 lelket számláló lakosság házaít szétszedve Felsőmuzslya kincstári pusztára költözött át, és ott kezdett sok más szegedi eredetű sorstársával új életet.

Akács régi határrészei : Pusztá, Óbege, Pásztorház, Baromkút, Delecsér?

Dömötör Ákos Berze Nagy János hagyatékában Kálmány Lajosnak egy kallódó, Akácson följegyzett kéziratára bukkant,3 amelynek szövegét bizonyára valami vofélyes ember ajkáról jegyezte le, föltétlenül még a falu szétverése előtt.

1 Szentkláray /., Plébániák 348. 2 BorCsan. II. 9. 3 Dömötör Á., Csúfolódó vers Kálmány Lajos gyűjtéséből. MFMÉ 1972- -73/1 185.

Livius mezeje 1. Dombegyház.

Lőrincfalva 1. Terján.

Magyarittebe 1. Ittebe.

Magyarmajdán 1. Majdan

Magyarpadé 1. Padé.

Magyarszaján 1. Száján.

Morminc 1. Zichyfalva.

Nagy iratos 1. Kisiratos.

Négyestelep 1. Kisszállás.

Ókigyós 1. Újkigyós.

. pusztaszer 1. Sövényháza.

Pusztamérges 1. Mérges.

Pusztaszer 1. Sövényháza.

Szabadkigyós 1. Újkigyós.

Szentgyörgy 1. Bégaszentgyörgy.

Szentivánsziget 1. Ószentiván.

Szerbkeresztúr 1. Ókeresztúr.

Szöllősudvarnok 1. Udvarnok.

Temesrékás 1. Rékás.

Temesség 1. Ság.
Tizzasziget 1. Őszentiván.
Torontálújfalú 1. Újfalú.
Törzsudvarnok 1. Udvarnok.
Vitéztelep 1. Kisszállás.
Újhegy 1. Sasülés.

141 A rigmusolás epigrammaszerű tömörséggel, nyelvi erővel örökíti meg „egyszeri” eseteket, amelyek a falu emberi konvencióitól valamiképpen eltértek és így tréfálkozó közbeszédre adtak alkalmat :

Bottal őrzik a répát Terhös Gyuráéknál,
Válogatják a nadrágot Juhász Tóniéknál,
Sütik-főzik a lepényt Kertész Jánoséknál,
Beállott már a banda Budai Bandinál.
Nevelik a szőke lányt Budai Gyuránál,
Üstbe főzik a Budai Mátyásnál,
Kipányválták a Bērētká Jánosnál,
Számbavették a tököt Szabó Pistáéknál.
Míndön éjben új lakása van a Nagy Andrásnak,
Szalonnabúrú van a kerítés Prágai Istvánnak,
Möghagyták már a Jójárt Istványék,
Kicsi húzi a nagyot Varga Jóskáéknál.
Mögvan a nagy komaság Szalócza Andrásnál,
Beállott már a céció a Kis Zsandáréknál,
Elopták a sok dohánt Török Paliéknál.
Pödörgetik a bajuszt Takács Gyuráéknál.
Eloptak hat ürübürt Takács Pistáéknál,
Kiokádták a szín bort Lénárt Pistáéknál.
Elmúlt a nagy mézezés Lakatos Albertnél,
Sindölyözik a putrit Lakatos Pistánál.
Mögütötték a bögöt Horváth Jánoséknál,
Fökerült az új törvény Kardos Jánoséknál,
Befogták a hat tinót Csillag Jóskáéknál,
Levágták a szép tinót Magosi Ferencnél.

Sajnos, Kálmány nem örökítette meg e szentenciák eseményhátterét. A felsorolt nevek közül biztosan Szegedre mutatnak a Terhös, Budai, Prágai, Jójárt, Török, Lakatos, Csillag, de nyilván még több is. A Bērētká-csalad csókái eredetű. Ilyen kisserkesztések egyébként — mint majd meglátjuk — még Sövényházán és Kömpöcön is járják, de a szegedi tájon máshol sem lehettek ismeretlenek.

ALBERTFALVA az északi Bajzáth-uradalom pakáci pusztáján, a középkori Pakasz falu helyén szegedi törzsökből telepített (1819) dohánykertész magyar falu, amely azonban földesúri huzavonák miatt már 1825-ben fölszlott. A nép visszaköltözött Magyarcernyára és Tordára, ahonnan idejött.

„A pakáci sörháztól — írja⁴ Szentkláray
Jenő — Varjas felé vezető út jobbán, hol a temetőjük volt, néhány korhadtt
sírköveket látható még és figyelemzetti az utast az egykori Albertfálvára és arra a lelket
lenségre , ahogyan a szegény magyar néppel elbántak, mely a saját hazájában még
keserves munkája után sem boldogulhatott, míg az idegen jövevények dúslakodnak a
nemzet vagyonának áldásaiban.”
4 Szentkláray 379.

ALGYÓ. Régi, népünk ajkán ma is élő nevén Győ falu, a Várostól északra a Tiszajobb partján, mintegy kétóra járásra fekszik. Töle északra található Felgyő pusztá, illetőleg tanyaközség, ami az előtaggal való megkülönböztetést magyarázza.

A név melléknévi alakja gyevi: gyevi embör, gyeviék.

Németh Gyula mutat rá, hogy a győ bolgártörök méltóságnév, és a Géza, helyesen Gyécse magyar királynév szócsaládjába tartozik. Ez egyébként is biztossá teszi, hogy valamikor a királyi családé volt. Hercegi birtokként (villa Geu) adományozza 1108 után Álmos herceg a dömösi prépostságnak 63 szolgálival, mindegyiket a saját földjével. Györffy György után tudjuk, hogy a gyevi szolgák a tápaiakkal és csákányiakkal a prépostság ötödik kenyéradó háznagyságába tartoztak. A dömösi alapítólevél nevüket is felsorolja, de a névtudományi kutatás érdemlegesen még nem foglalkozott velük. Pontosan felsorolt szolgáltatásaikból kitűnik, hogy már szántottak, vetettek, búzát termeltek, továbbá juhaik voltak, és sört, mézből márcot is főztek. Adóztak sóval, lúddal, tyúkkal is. A falu ősi halászatáról más vonatkozásban, nagyobb összefüggésben szólnunk bővebben.

A váci egyházmegye számontart egy ismeretlen fekvésű, Albey alakban lejegyzett középkori premontrei monostort. Egyáltalán nem valószínű az a föltételezés, amely Algyőn keresi. Ez természetesen csak újabb adatokkal, ásatással lehetne igazolható. Mai, XVIII. században épült barokk templomának gótikus tornya még a középkorból maradt meg.

Algyő későbbi középkori múltjáról igen keveset tudunk. Nemes családok birtokolták, felsorolásukat azonban itt nem tartjuk szükségesnek.

Nagyértékű az a névsor, amelyet Káldy-Nagy Gyula török forrásokból tett közzé, és Algyő, törökül: Gyeve adózóit sorolja föl 1550-, 1585- és 1670-ből. A listából kitűnik, hogy Algyő nyilván vízvidéki helyzete miatt a hódoltság alatt végig lakott hely maradt, és mindig magyarok éltek benne. Föltételezhetően a szegedi tájon, részben Algyőn máig virágzó, jellegzetesebb nevű Lázár, Dékány, Csonka, Fodor, Csikos, Bánfi, Daka, Karácsonyi, Szél, Faragó családok Őseiket tisztelhetik a névsorok hasonló nevű adózóiban. Az adópénz mellett főleg gabonát, vaját, kendert szolgáltattak a töröknek.

Nyilvánvaló, hogy a víziélet: halászat, pákászkodás, szállítás is virágzott. Erről azonban közvetlen adataink nincsenek. Valószínű, hogy a gyevi rév már ezekben a századokban is működött.

A falu népe majd három évszázadon át az alsóvárosi klostrom szerzeteseinek lelki gondozása alatt állott, és szoros rokonsági, vérségi, hagyománybeli kapcsolatokba került főleg Tápé és Felsőváros népével.

A hódoltság után a Harruckern család nyerte birtokadományul, később pedig leányági örökösödés útján Mindszent-algyői hitbizomány néven Erdődy Kristófé lett. Zálogjogon tőle bérelte 1769—1775 között Szeged városa. Ebben az időben a dohánykertészet itt is fölvirágzott. A falu, illetőleg uradalom később (1804) a Pallavicini család kezébe került, amely itt kastélyt is építtetett. Ezt azonban később lebontották. Algyő a múlt században az árvízről sokat szenvedett. Az 1879. évi nagyvíz után az örgróf a falut az újonnan alapított Sándorfalvára próbálta áttelepíteni, de a nép jórésze lassan visszazállingózott régi lakhelyére. A feliratkozott 588 gyevi család közül csak 74 maradt az új községben.

6 Inczeffi G., Csongrád megye nyugati részének földrajzi nevei. 7. 6 Györffy Gy., I, 895. 7 Zsilinszky M., Csongrád megye. II, 133.

143 Algyő egészen 1945-ig az uradalomtól, illetőleg bérlők kegyeitől függő szegényparaszt falu. Jelentős volt a kubikos és napszámos rétege. Az ősi foglalkozási hagyományokat máig őrzik a halászok és kosárkötők.

A ma élő legjellegzetesebb gyevi családnevek:

Ambrus, Annus, Bába, Bakos, Balázs, Bali, Bálint, Bánfi, Barát, Bartók, Bárdos, Bárkányi, Belovai, Biczók, Bitó, Bodó, Bordás, Boros, Bozóki, Börcsök, Böröcz, Búza, Czirok, Csák, Csányi, Csordás, Csukonyi, Dohár, Domonkos, Epörjesi, Faragó, Fazekas, Gërcsô, Goda, Gyömbér, Györfi, Hódi, Kabók, Kószó, Kun-Szabó, Laczi, Lantos, Lele, Makra, Molnár, Muladi, Nyári, Papdi, Pataki, Pósa, Rovó, Salamon, Siha, Süli, Szanka, Szél, Szénási, Táborosi, Török, Urban, Vas, Vidács, Zakar, Zombori.

Dűlőnevei főleg Belovai Sándor és Inczeffi Géza összeállítása nyomán: Úsztató, Darabré, Torzsahat, Kosdisarok, Sulymoslapos, Nagysulymos, Dögalj, Nagyszúnyogos, Nagybakó, Nagyalé, Újerdőalja, Szárazhát, Szénáság, Kendörös, Kisfenék, Nácsér,

Pepenyér, Kisitató, Szomolyahát, Nagyvártó, Fark, Epörjes.

Algyő életében forradalmi változással jár az olajmezők feltárása,⁸ majd a falunak Szeged városával való egyesítése (1973). Ez a népesség páratlan növekedésével, cseréjével és egészen új életforma vállalásával jár együtt. Ennek jellemzésére természetesen nem válkozhatunk, a szociológia illetékes rá.

Algyő fia Süli András (1896—1969), a legnagyobb magyar naiv festők egyike.⁹ Apja Sándor, édesanyja Csizmadia Rozália. Volt két lánytestvére is. Szülőfalujában járt iskolába. Fehér Ignác volt a tanítója, aki fölfigyelt ugyan kiváló rajzbeli ügyességére, de mégsem törődött vele. Kitűnően végezte a hat elemi osztályt, majd hároméves vasárnapi iskolát, utána pedig szegényparaszt szüleivel dolgozott együtt. Ezredkürtösként vett részt az első világháborúban. Orosz fogságba esett, de onnan ötdmágával egy zsidó parasztgazda segítségével hazaszökött. Majd Algyőn kis földjükből élt, napszámba is eljárt. Otthonülo ember volt, különösen meséskönyveket szeretett olvasni, amikor ideje volt rá. Édesapja is mesélt neki gyermekkorában, hogy miről, arra már nem emlékezett.

A húszas években magától kezdett festeni. Senki nem tanította. A falubeli értelmiség biztatta ugyan, de meg is mosolyogta. Komolyan senki se támogatta.

Leginkább este és télidőben festett, vasárnap azonban sohasem dolgozott. Eljárt a templomba, majd csöndben ünnepelt. A keretre húzott vásznat vízszintesen az asztalra borította, ceruzával leheletszerű vázlatot készített, utána pedig mindig olajfestéket vett elő.

Nem emlékezett már pontosan, ki volt az, aki fölfigyelt rá. Bizonyos annyi, hogy B. J. budapesti hírlapíró, aki a magyar naiv művészekkel először kezdett nem föltétlenül eszményi megfontolásokból foglalkozni, őt is fölkereste. Benedek Péterrel és másokkal egyetemben Süli képeiből is kiállítást rendezett. Utána szigorúan megparancsolta a világi dolgokban teljesen tájékozatlan festőnek, hogy csak neki dolgozzék, így szinte minden képe hozzá került, ő eladogatta őket, de Süli sohasem kapott tőle egy garast sem. A hitegetésekre 1940 táján jött rá, ettől kezdve többé nem fogott ecsetet a kezébe. Hallgatásához magánéletének nagy megpróbáltatásai is hozzájárultak. Élete utolsó éveiben gyermektegyül megörzött hitében talált némi megnyugvást.

A nagyon megkésett elismerést szinte gyanakvással fogadta.

⁸ Mocsár G., Égő arany. Bp. 1970. ⁹ Süli Andrást 1937-ben ismertük meg. Rövid jellemzésünk az ő személyes előadásán épült

föl. — Már azt hittük, hogy nem is él, amikor Moldován Domonkos 1965-ben olyan tragikus körülmények

között bukkant rá, amelyek szinte elképzelhetetlenek. Vö. még Kulka E., Siker Európában — alkalmi munkák Szegeden. Délm. 1967, 270. sz; Kóródi J., Egy parasztfestő sorsa. Képes Újság 1970, 27. sz.

APÁCA, hivatalos nevén Csanádapáca faluként a XV. század folyamán bukkant föl, és hol Békéshez, hol pedig Csanádhhoz tartozott, most Békéshez. Kitejedése 1960-ban 8918 katasztrális hold, lélekszáma 4311. Ennek mintegy háromnegyed része szegedi sarjadék.

Nevét általában úgy magyarázzák, hogy apácák birtoka volt. Ezt megerősíteni látszanék a határban elterülő földrészeknek középkori Apácaegyháza, Apácakuta, Apácateleke megnevezése is. Hallottunk olyan magyarázatot is, hogy a falu neve az abbatia „apátság” elmagyarosodott alakja. Sajnos, a két tetszetős névelemzésnek az a bökkenője, hogy okleveles bizonyítékok hiányában a falu alapítását és első középkori virágzását nem tudjuk valamelyik apácakolostorhoz, illetőleg monasztikus apátságához kötni. A XV. században már világi birtokosoké.

A helybeli népi névmagyarázat a falu nevét különben szintén az apácák világával hozza kapcsolatba. Gyönyörű, egyes mozzanatokban a Júlia szép leány balladájára emlékeztető mondájuk szerint valamikor volt a faluban egy libapásztor lány, akinek egyszer megjelent az égen egy szarvas. Egy szál gyertya égett a homlokán. A lány hazamenve, kérte az édesanyját, hogy beállhasson a fehér apácák közé. Az anyja nem engedte. Megint megjelent neki a szarvas: deres volt a szarva, kettős lánggal égett a gyertya a homlokán. Megint csak mondta a lány, hogy elmegy a fehér

apácákhoz, a klastromba. Most sem engedték. Harmadszor is megjelent a szarvas. A gyertyájának ekkor már hármás lángja volt. A lány most már azt mondta, hogy meghal, ha nem engedik. Nem engedték.

Kiment a mezőre, lefeküdt egy almafa alá. Fehér ruha volt rajta, mirtuszba font menyasszonykoszorú a fején. Összetette a kezét és meghalt. Ebben a pillanatban megmozdult a világ, földrengés támadt és eltemette az egész falut. Csak a klastrom maradt meg, meg a templom. Ezeket azután a török pusztította el. A lányt később megtalálták fehér apácaruhában. Biztosan . volt, mert a menyasszonyi fátyol volt a szemfödele, almavirág a koszorúja. Karácsony éjszakáján még most is megszólal a klastrom földbe süllyedt harangja.

Eddig a monda. Megemlítjük még, hogy Szentkláray Jenő a falu nevét az abaza nevezetű, török fajtájú néptörredékekkel hozza kapcsolatba¹⁰, amely a honfoglalás idején telepedett meg, más rokon törzsekkel, így a kabarokkal, kazárokkal együtt mai hazánkban. A föltevés érdekes, de adatok híján annál nem több.

A falu a török hódoltság idején elenyészik és pusztasággá válik. A felszabadulás után kincstári birtok lett belőle, a királyi kamara kezelte. A XVIII. század folyamán III. Károly és Mária Terézia idejében szamosújvári, erzsébetvárosi, gyergyószentmiklósi örmény marhakereskedők bérelték, akik az Erdélyből, Moldvából, Havasalföldről hajtott sovány jószágot, főleg marhát örmény megbízottjaik fölügyelete alatt itt hizlaltatták föl, és úgy indították útnak Bécs felé. A múlt század legelején hasonló céllal Hengelmüller Mihály bécsi mészáros bérelte, aki azonban már fölismerte a mezőgazdasági konjunktúrát is, főleg a dohánytermesztés fokozódó jelentőségét. Megalapítja tehát a mai községet (1821).¹¹

Lakosai, a korábban alapított Ujkigyós közvetítésével jórészt a szegedi táj szétszóródott dohánykertész népéből tevődtek össze :

Bánfi, Bozó, Csikos, Csapak, Csókást, Csonka, Csóti, Domonkos, Farkas, Ferenczi, Gera, Halál, Jójárt, Kakuszi, Kormányos, Mása, Márton, Miklós, Molnár, Nyári, Palatínus, Palotás, Sípós, Szabó, Szeri, Szél, Tóth, Ürmös, Varga, Vetró, Zsótér.

¹⁰ Szentkláray 216. Vö. még BorCsan. II, 14; A falu történetéről újabban Miklya J., Csanádapáca. Csanádapáca 1962. A munka néprajzi része igen hiányos. ¹¹ Csernovics D. 122.

¹⁰ A Mona F. Múzeum Évik. 75. II. 145 Szórványosan még hevesi gányók is települtek közéjük. Ilyen a jeles Annus, Náfrádi, Pacsika család.

Apáca később a kamara kezelésébe ment át és vele kötött feleskertészeti szerződést (1843).¹² Dohánytermésüket az első időkben Koppéli Fülöp szegedi származású nagykereskedőnek adták el. Míndszentig, a tiszai rakodásig kocsi hátán nekik kellett elszállítaniuk.

Szerződéses viszonyban lévén, a 48-as jobbágyfelszabadító törvényeket rájuk sem alkalmazták. Már késő volt, amikor Kossuth Lajos hozzájuk intézett levelében (1849. július 5.) megígérte¹³ ugyan sérelmük orvoslását, törvényben való elrendezését, de erre már nem kerülhetett sor.

A nyolcvanas években, amikor a kamarai kötelezettségek megváltására, továbbá később a helybeli úri birtokok felparcellázására került sor¹⁴, számos jómódú evangélikus orosházi gazda elvásárolta előlük a földek jó részét. Mindenesetre ők teszik általánossá Apácán a mondernebb gazdálkodást. A bennszülött gányók és az orosházi eredetű pugrisok között az első időkben nagy volt a feszültség, amely a fiatalság között sokszor fajult véres verekedéssé.

Apáca határrészei : Kistag, Nagy tag, Vadkert, Méhes, Csete, Gërla, Farkasnyom, Kígyós, Farkasfő, Göbőhajtó, Kőkényfasor, Orosházikertláb, Vércseláb, Gémös, Sárrét, Apáti, Tatársánc, Görbed, Kincsös, Simaiföd, Simaírata (az egykori úri birtokos Simay család után), Újhegyirész, Székács, Nájmont (bérlők nevei után), Vilmamajor.

Pesty Frigyes helységnévtárában előfordul még Mazula, Acat, Lázár, Temető, Herés, Pap, Szenes, Zsályás, Árva dülő. A falu betelepült részének Nagypáca, sokáig különálló kisebb részének Kisapáca a neve.

1838-ban Gajdos Sebestyén alsóvárosi barát személyében kapott papot. Később is voltak szegedi származású papjai. Sokáig csak nádfüdeles lakóházakból átalakított temploma volt. Mai egyházukat (1859) Molnár (Müller) Pál szegedi mérnök

tervezte. Szentélyében föltűnő Illés prófétának, a szegedi dohánykertészek patrónusának hatalmas freskóalakja.

Kálmány Lajos a hetvenes években káplánként működött és nagy értékű folklórányagot gyűjtött a faluban.

ÁSOTTHALOM, 1883—1945 között Királyhalom a szegedi határ délnyugati szélén 1950-ben önállósult tanyaközség. 16 A név első levéltári említése 1760: Ásott halom. Nevét a néphagyomány szerint kincskeresők után kapta.

Ásotthalom — itt is a múlt század első felében az erdőmesterek számára épített és máig álló **Várostanya, Város tanyája**—annak a hatalmas alsótanyai erdőövezetnek középpontja, amelyet Szeged városa a múlt század elején Vedres István kezdeményezésére Átokházán, Engi homokján és Ásotthalmon telepített, majd állami kezelésben Kiss Ferenc, az erdők atyja fejlesztett tovább¹⁷. Az itt bontakozó homoki erdőkultúra más alföldi városoknak is mintaképül szolgál. Sok hazai és külföldi szakember is tanulmányozta és mindig elismeréssel emlékezett meg róla.

Főleg Koszorúk II. Passim. 16 Igen hasznos, néprajzi vonatkozásokban gazdag monográfiája Juhász A.—Szécsy Gy.,

Átokházától Ásotthalomig. Ásotthalom 1970. Különösen értékes a pásztor kodásról és építkezésről szóló fejezet. [Továbbiakban: Átokházától ...]

Kiss F., Szeged erdőszete.

146 1883-ban, **Szeged rekonstrukciójának ünnepén Ferenc József tanyavilágunkba, Ásotthalomra, pontosabban, Alsóásotthalomra is ellátogatott.** Kíséretében volt Jókai Mór is. Rengeteg nép várta, amelyet azután tizenkét juhász főztjével: szabadtűzőn, szolgafára akasztott bográcsokban készült birkapaprikással vendégeltek meg.

A látogatásról fennmaradt mondai hagyományokat más összefüggésekben adjuk elő'.

A hely a királylátogatás emlékezetére kapta a Királyhalom nevet, amely azonban nem tudott általánossá válni.

Egyidejűleg a király avatta föl az újonnan megnyitott erdőéri szakiskolát is¹⁸, amelynek létesítését Tisza Lajos királyi biztos kezdeményezte. Annyira szíven viselte az ügyet, hogy minden héten kilogolt a Városból az iskola építésének, majd elindulásának ellenőrzésére. Az út oda-vissza 65 km.

1885-ben a Város minden erdőségét állami kezelésbe adta. Ekkor államosították a királyhalmi szakiskolát is, amely azóta országos hírnévre tett szert. Nem örülünk, hogy gazdag szakmúzeumának legértékesebb tárgyai legújabbban a Mezőgazdasági Múzeumba kerültek.

A mai Ásotthalom község területe 1960-ban 21 332 hold, lélekszáma 6542. Megnevezett részei: Alsóásotthalom, Felsőásotthalom, Belsőásotthalom. Jó részében hozzátartozik Átokháza. Részei: Alsóátokháza, Felsőátokháza, Öregátokháza. Ez utóbbi örökföld volt. A szó eredetének mondai, de találó magyarázata Ferenczi János följegyzésében: „**Átokháza, másképpen Szatyorlak. Hogy a szabadkaiaknak a szegedi határba való becsapásait megakadályozza a Város, a futóhomokot kiosztotta tanyaföldnek, és mivel több évig nem termett semmi, azért nevezték el az ottlakók Atokházának**”.

Tömörkény vallomása¹⁹ szerint „valaha ottan tanyaverések történtek, de amely nép csak odament lakni, mind elpusztult vagyonában, egészségében, életében. Így maradt volna azután a puszta, és akkor kapta a nevét az átokról, amely rajta fekszik.” Kétségtelen, hogy az itteni bérlők nyomorúsága a két világháború között az ország közvéleményét is foglalkoztatta.

Az Átokháza név vitathatatlanul még középkori, és pedig kun személynevet őrzött meg²⁰.

A Líger nevezetű rész a Rieger (Rieger-Szabó) család nevét őrzi, amely a múlt század első felében a Városban vendégfogadás és mészáros, itt pedig hatalmas marhalegelői voltak.

Egyéb részei az erdősített Engi homokja, Engihomok, Bilisics, Bilisicserdő, (Belosevics hajdani szabadkai bunyevác bérlő után kapta nevét), Dobóerdő (az alsóvárosi eredetű Dobó család után), Bokorerdő (a városi Bokor-polgárcsalád után), Pálkáserdő

(családnévi eredetű), Rívóerdő, röviden Rívó (eredete ismeretlen), Süvegbokor, másként Süvegbukros, Süvegerdő (a Süveg család szállása, majd tanyája után) és még több más, inkább hivatalnokoktól elnevezett erdőrészt.

Az ásoththalmi erdőben, a bajai út közelében áll Rúzsa Sándor fája, röviden Rúzsaafa: száz évesnél idősebb szürkenyár. Az a hiedelem róla, hogy a betyárvilágban Rúzsa Sándorék erre a fára aggatott, vésett titkos jelekkel tájékoztattak egymást.

A jámbor lelkek a Pálinkáserdő egyik fájának hegyében a múlt század végén Szűz Máriát vélték megjeleníteni. Erről a látomásról — amelyet más helyen méltatunk — Tömörkény is megemlékezik²¹.

18 Átokházától ;.. 25; 19 Tömörkény L, Célszerű szegény emberek 109.

21

20 Melich J., Átokháza. MNy. 1933, 89.

Tömörkény I., Gerendás szobákból 213.

10* 147 Máshol szólunk a Tálásné-kápolna romantikus történetéről.

A mai Ásoththalmom nem erdőstett, jelentős része a múlt század második felében még járás volt, jószág legelt rajta. Örökföldek, högyek alig akadtak. A múlt század végén keletkező ásoththalmi bérföldes tanyavilág jellegzetes települési formája a tanyasor. Ilyenek: Tüsöksor, Nyögisor, Kutyaabontsor, Kissor, Cziroksor, Csehóisor, Mityóksor, Pappsor, Szúcissor, Vérsor, Balogsor, Irodasor, amelyek egyenes dűlőutak mentén, szinte utcaszzerűen következnek egymásután. Legnagyobb részük családnévi eredetű, de egy-két tréfás rögtönzés is akad közöttük. É terület benépesedése aránylag későn és városi bérföldeken történt. Mérnöki, tehát racionális megfontolások nyomán, a célszerű közlekedés érdekében alakult ki ez az alaprajzi kép, amely csak az utóbbi évtizedekben, a régi tanyatelkek megosztásával és új házak építésével bomlott kissé meg. A települések szabályos rendje, így tehát követte a belső tanyák lazább, kötetlenebb formáit, individuális hagyományait : osztokodás után mindenki a maga birtokrészére épített.

A földrajzi neveket Incze fi Géza gyűjtötte össze²².

Ásoththalmom népe túlnyomóan alsóvárosi eredetű, amely azonban nem közvetlenül, hanem mintegy három nemzedék folytonos tanyai migrációja során települt ide.

Erről máshol bővebben is szólunk. A törzsökös családokat az ásoththalmi római katolikus egyház anyakönyve nyomán soroljuk itt föl:

Ábrahám, Ábrahám-Fúrú, Apró, Árokszállási, Babarcsi, Bacsó, Bálint, Báló, Balogh, Bán, Bánóczki, Bénák, Berkó, Berta, Bíró, Bite, Bodó, Borbás, Bozóki, Bozsó, Barcsok, Czöndör (bunyevác

eredetű: Szkenderovics), Csányi, Császár, Cséhók, Csillag, Csipak, Csiszár, Csordás, Csóré, Csöke, Csücs, Daka, Deák, Dobák (Horgos), Dobó, Dóczi, Dohány, Dörmő, Dudás (Dorozsma), Dücső, Eleven (Bácska), Eke, Engi, Ézsaiás (Dorozsma), Farkas-Csamangó, Fátyol (Vásárhely), Fehér, Fekete, Fodor, Fogas, Földi, Frank, Gajdács, Galgóczi, Gardi, Gábor, Gárgyán, Géra, Gérgus, Granyák, Gucci, Halász, Herédi (Horgos), Hebők, Hegedűs, Hevesi, Hódi, Horváth, Huszta, Ilia (Tápé), Illés, Ilovai, Jaksa, Jakus, Jójárt, Juhász, Kalmár, Katona, Kazi, Kádár, Kása, Kátai, Kiri, Kisguczi, Kismarton, Kispál, Kispétör, Kocsis, Komócsin, Kószó, Kothencz, Körmöczi, Labaj, Ladányi,

Lakatos, Lasancz, Lázár, Lovászi, Makra, Malatinszki, Mása, Mányi, Márki, Míg, Mityók (Békés), Módra, Mojzes, Mucsi, Muskó, Nacs, Nagygyörgy, Némöth, Négyökrű, Nyári, Ónozó, Ótott-Kovács, Ördögh, Papdi, Paplógó, Pónusz, Pipicz, Puskás, Rác, Rieger, Rutai (Dunántúl), Rúzsa, Savanya, Sáfár, Sánta, Sári, Sárkány, Sebők, Selymes, Simon, Simhercz, Sípos, Sója, Sós, Sutús, Süveg, Szabó-Bózsó, Szabó-Doktor, Szabó-Galiba, Szalma, Szegedi, Szekeres, Szécsi, Szél, Szélpál, Szögi, Szöröncsés, Szücs, Tanács, Tapodi (Dorozsma), Tikviczki (Szabadka), Tombác, Tóth, Tömösvári, Túrú, Urbán, Üрге, Vajas, Vass, Vásárhelyi, Vecsörnyés, Vétró, Vér, Víg, Vince, Visnyei, Volford-Sátány, Vőneki, Zimány, Zombori, Zsömlye.

A nagyapák, dédapák, még keservesen küszködő bérföldes magyarok voltak, amint Kutasi Ödön tanyai néptanító róluk szóló novellás kötetében nevezi őket.

Egyik részük, éppen a legszegényebbje viszont ingenős embör volt. Az emberek kifundálták — írja²³ a szemtanú Tömörkény —, hogy ahol vége a tanyavilágnak és pusztaság kezdődik, erdőt kell ültetni. „Ugy de — idézzük szó szerint — volt

már ott erdő, azonban nem rendes, hanem csak úgy össze-vissza növe és nem álltak katonás sorokban a fák. Nem is ültette azokat senki, valaha régen egy magot vitt oda a szél, vagy ép szálló madár is kiejthette a csőréből, mikor kicsinyeinek vitte volna : elég az avval, a mag megfogamzott, felnőtt és úgy támadt a nyomán az erdő magától. De hát hiába, nem az, amilyen kellene; így határozták, hogy kiforgatják. Hirdetést adtak közre, hogy jöjjenek az emberek éhez a munkához és egészen újfajta árakat szabtak hozzá. Az erdőből vállalhat mindenki akkora földet, amennyiről gondolja, hogy bír vele. Azon a földön tartozik kiirtani az erdőt, de egészen alapjában. Nemesak hogy éppen kidönteni a fát, hanem kiszedni a földből a tönköt, a mély

23

22 Inczeffi G., Szeged környékének földrajzi nevei.

Tömörkény I., Vizenjárók 158; Ért. 1904. 310.

148 gyökereket. Ezért a munkáért öt évig a föld ingyen, kivéve, hogy az irtás után csemetefákat tartozik bele ültetni, de a csemetéket is ingyen kapja. Közükbe vethet krumplit vagy dinnyét, meg a széleken kukoricát termelhet. S ami fát kidöntött, az is az övé, pénzfizetés nélkül. Ennyi mindent kap ingyen, ezért támadt is a neve, mert úgy hívják: őket: ingyenes embör." Az erdő körül természetesen alkalmi munka is mindig akadt. Erről még máshol is szólunk.

Éppen ebben az időben, tehát a századforduló éveiben van a modern szegedi szőlőtelepítés hőskora is. Aki teheti, itt is szőlőt ültet. **Eredete szerint ettől az ásothalmi szőlőkultúrától függ a Jugoszláviához tartozó Horgos és a szomszédos Királyhalom (Backi Vinograd), Hajdúszállás (Hajdukovo) virágzó gyümölcs- és szőlőtermesztése, borszűrése és pálinkafőzése. Ez az alsótanyai magyar szegényparasztság vándorol tovább Kelebia, Bácsalmás homokjaira is, ahol kapásként, napszámosként ottani birtokosok szolgálatában adja át tapasztalatait, tudományát, új környezetnek.** Az ásothalmi kistáj gazdasági virágzását az 1926-ban épített kisvasút jelentősen föllendítette, megkapó természeti szépsége azonban máig sem él Városunk szívében. A virágok és fák barátja, Móra Ferenc a húszas években Kiss Ferenc vendégeként a Város tanyájában nyaralt. Itt írta egyik legszebb könyvét, a Georgikont. Ebben méltó magasztalás jut az ásothalmi tájnak, erdőnek, embernek egyaránt.

*

AURÉLHÁZA, románul Raut, németül Rautendorf, vegyesajkú bánáti, Romániához tartozó, árvízjárta falu.

A kincstár 1843-ban Magyarszentmárton népéből, tehát szegedi törzsekből telepítette.24 Mellette Rautendorf német falu már virágzott. A két egyesített helység magyar nevét Desseffy Aurél tiszteletére választotta. Magyar népe máig a szegedi tájszólást beszéli, népélete ismeretlen.

BAKÓVÁR, bánáti vegyesajkú falu. Román neve : Bacova.

Névadója Bachó János

főispán (1783). Magyarsága az ország több részéből és több szakaszban települt, a mi népünkben is. A magyar lakosság részben el is németesedett,25 a megmaradtak azonban manapság szegedi tájszólásban beszélnek.

BALÁSTYA, régebbi hivatalos nevén Szeged-Felsőközpont, a régi Fehértó, Gajgonya, őszeszek kapitányságok össze függő részeiből 1950-ben szervezett önálló község.

Határa 1960-ban 19 101 hold, lélekszáma 5722.

A Balástya, Gajgonya név szinte biztosan kun vagy török eredetű családok szállásának emlékezetét őrzi. Levéltári forrásokban 1760-ban bukkannak föl lege lőszőr.

Kisebb egységei : Alsóbalástya, Felsőbalástya. Hosszú időközön át birkajárás, marhalegelő volt rajta, majd a lassú benépesedés, tanyásodás során kapitányság lett belőle.

Öregek szerint a tagosítás, telekkönyvezés—családonként 106 magyar hold—a múlt század ötvenes éveiben következett be. Újvári Lajos balástyai gazdától — aki 1879-ben született — hallottuk, hogy öregapja még kettős gazdálkodást folytatott. Állandóan Felsővároson élt. Fiai voltak kinn a tanyán. Volt neki 20 hold feketeföldje Öthalom táján, 80 hold homokja Balástyán. Halála után a jószágok, ingóságok úgy

osztzkodtak, hogy minden fiúgyermek megvette belőlük illő áron mindazt, amire szüksége volt. Az összeget egyenlő arányban osztották szét maguk között. A városon 24 TorMon. 21.

25 Szentkláray 275.

149 maradt családtag a házat meg a feketeföld megillető részét örökölte. Ehhez hozzácserélte a homoki testvérnek feketeföldjét a maga homokrésze ellenében. A homokföldet nem egyenlően, hanem minőség szerint osztották el.

Itt keletkezett a királyi biztosságtól 1883-ban kezdeményezett és 1891 -ben alapított Felsőközpont, közigazgatási és közművelődési kirendeltség a környező tanyavilág számára. Felavatása 1891 október utolsó vasárnapján kiváló ünnepélyességgel történt²⁶. A szegedi magyar néven emlegetett Beck Pista polgárőreivel cigánybanda és juhász duda hangjánál fogadta a Kapitányság vasúti megállónál Tisza Lajost, Munkácsy Mihályt, Mikszáth Kálmánt és Kállay Albert főispánt meg a többi városi hivatalos személyeket. Bandérium élén vonultak Központra, ahol a vendégek az új lelkész lakban szállottak meg. Udvarán két hatalmas sátor: egyik az ebéd, másik pedig a táncolók számára.

A felavatás után Munkácsy végigjárta a népet, és kérdezgette a viselete felől. Hasonlóan faggatta Beck Pistát is, aki a polgárőrség ünnepi ruhájáról beszélt a mesternek. Munkácsyt ebben az időben a Honfoglalás foglalkoztatta. Ehhez itt több fényképet készíttetett, maga pedig vázlatokat is rajzolt. Veszélka Juliska szép felsőtanyai lány köszöntötte föl, akit a mester megcsókolt.

Mikszáthnak nem lehetett a szavát hallani, inkább szemlélődött. Szokása volt ez már neki. Amikor azonban a megfestett Honfoglalást ünnepelték, Munkácsy meg már a halálán volt, elbeszélte: „Volt mit nézegetni közöttük—már mint a felsőtanyai nép között—Munkácsynak. Gyönyörű típusok akadtak: ős arcok, szőrrel benőve egészen a szemig, csontos, körteképi kunok, laposfejű tatárok, keresztbevágott szemmel, nyomott pogácsaképi besenyők, széles girbe-gurba fiziognomiájú, zömök termetű magyarok, apró, mélyen bentülő szemekkel.

Egy vén pásztor, aki azóta vezér lett az Árpád környezetében, de akkor még a birkatokányt kavarta, leginkább tetszett Munkácsynak, de sehogysem engedte magát levétni." Orozva készült a felvétel róla.

Búzás Rózsa volt a legszebb menyecske. Lefotografáltatta, és „így válik ősanyjává valami főrangú nemzetségnek.”²⁷

Felsőtanya, így Balástya önérzetes, mulatós népe túlnyomóan felsővárosi eredetű.

Ennek tudata igen eleven benne. A családnevek is erről tanúskodnak: Bába, Bárkányi, Becsei, Bitó, Boros, Botka, Csányi, Gajdacs, Gera, Gémes, Gombos, Hegedűs, Horváth-Zsikó, Kakuszi, Kondász, Kónya, Kormányos, Korom, Lippai, Nagymihály, Nagypál, Nyári, Óozó, Ördög, Palotás, Savai, Szél, Szömörédi, Tóth, Veszélka, Vetró, Zombori.

A Veszélkáról az a családi hagyomány, hogy az ős felvidéki tót legény, aki köménymagot (és nyilván még orvosi füveket) árult, tehát olejkár volt. Szlovákok egyébként ökrösszekéren sziksoért is jöttek, amelyet szerte az országban árusítottak.

Hagyomány világa szegényesebb 'mint Alsótanyaé, Mórahalomé. A múlt században jelentős volt itt a juhászat, lótarás, széksősöprés, káposztatermelés. A káposztatorzsán birka telet. A Víz után megjelent úri példára és ösztönzésre a gyümölcs- és szőlőkultúra, napjainkban pedig a Jonathan alma termesztése.²⁸ Az értékesítésnek különösen kedvez a Budapest-szegedi vasútvonal, meg a nemzetközi autót, amelyek határát hosszában kettészelik.

²⁶ A tanyai központ. (Szegedi Híradó) SzH. 1891, 279. sz. Vö. még VU. L891, 769. Kovács J. 27

Mikszáth K. Férfinézőben. SzN. 1900, 107. sz. Itt egy kis költői tévedéssel Csöngőieről beszél. A balástyai látogatás és a „Honfoglalás” szegedi vonatkozásait tisztázza Szelesi Z., Munkácsy Honfoglalás-a Szegeden. Csongrád Megyei Múzeumi Füzetek 5. Szeged 1966. 1. még Ua. MFME 1972—73/2, 42.

²⁸ Néhány találó megjegyzés Benkő L., Szeged-Felsőtanya népe. Ethn. 1939, 347.

BALOTASZÁLLÁS 1950-ben alakult tanyaközség, a hajdani halasi határban Alsóbalota,

Felsőbalota, Kisbalota, Alsószállás, Göbolyjárás puszták, illetőleg tanyák összevonásából.

Határa 1960-ban 18 212 hold, lélekszáma 3326.

Balota pusztá tanyásodása a századfordulón kezdődött. Szinte teljes egészében alsótanyai szegényparasztságunk szállotta meg. Ezt a nevek is tanúsítják : Ábrahám-Fúrús, Baka, Bálint, Bárkányi, Bata, Bíró, Bite, Bodó, Bóka, Bózsó, Csala, Császár-Pútyi, Csipak, Csiszár, Deák, Dobó, Dóczi, Dücső, Engi, Farkas, Fekete, Födi, Gárgyán, Hajdú, Hegedűs, Hegedűs-Bite, Jakus, Katona, Kazi, Kátai, Kerekes, Kirí, Kiss, Kismarton, Kispál, Kispétör, Kocsis, Komócsin, Krisztin, Lovászi, Magda, Makra, Nacsa, Oltványi, Ónozó, Ótott-Kovács, Ördög, Palotás, Paplógó, Puskás, Rabi, Sárkány, Sebők, Simon, Szabó-Batancs, Szekeres, Szűcs, Tanács, Tombác, Tóth, Tömösvári, Turcsi, Varga, Vészélka, Vecsörnyés, Vőneki.

Balotaszállás még vizsgálatra vár, de utalunk arra, amit Halas általános jellemzésénél mondunk.

*

BATTYÁNHÁZA, népünk ajakán Bottyánháza a Romániához tartozó Óbébával összeépült gányótelep, amelyet 1838-ban szegedi dohánykertészek alapítottak a Batthyány-uradalomban.

— Ismeretlen hagyományvilágát nyilván a vegyesajkú Óbéba népéletének keretében kell majd megvizsgálni.

BÁNKÚT, falu Elek közelében. A hódoltság után sokáig kamarai pusztá, ahova a szegedi származású Wodianer-cég szegedi gányókat telepített 182 numerusra (1843).

Hamarosan falu lett belőle, papot is kapott, azonban már 1852 táján szétoszlott.

Oka a bérlői kötelezettségek elhanyagolása, nyomában pedig a Wodianertől indított és megnyert kereseti pör. Csak 14 család maradt Bánkúton, a többi részben Nagykamarásra ment, részben pedig Zimándközép kincstári pusztára települt.²⁹

A falu jelenlegi nyelvjárása, néprajzi képe egyelőre ismeretlen.

BÁNLAJ, románul Uanloc, vegyesajkú bánáti falucska. Ő-zó tájszólást beszélő magyarságát nyilván hajdani földesura, Karátszonyi Lázár telepítette a múlt század első felében Beodráról, illetőleg Akácsról.

Az Ősök főleg juhászok lehettek, mert anyaegyházának, Karátszonyifalva (Offsenica) templomának Vendel a patrónusa. Érdemes megemlítenünk, hogy az egykori kastély parkjában álló, becsben tartott akácfa egy amaz első száz közül, amelyet a hagyomány szerint Mária Terézia idejében hoztak hazánkba.³⁰

A falu hagyományvilágát nem ismerjük.

BEODRA, népünk ajkán olykor Biodra, a középkorban Boidre, szerbül Beodra, virágzó falu Törökbecse közelében. Szerb többsége mellett jelentős a magyarsága is.

Először 1331-ben emlegetik. Később elpusztul. A hódoltság után is még sokáig pusztá. Szerbek telepednek le rajta 1740 táján. 1781-ben Karátszonyi Bogdán vásárolja meg beodrai uradalom címen a kamarától. A földesúr magyarokat és németeket is telepít a faluba (1795).

²⁹ Szentkláray 208.

³⁰ Torontál mon. 22.

151 A magyarok — bár közvetlen bizonyítékaink egyelőre nincsenek — föltétlenül **szegedi gányóivadékok**, hiszen a falu a szegedi tájszólást beszéli, és hosszú ideig kihelyezett alsóvárosi barátok pásztorolták. Spurnyai Aditus páter jellemző históriáját Földdeáknál mondjuk el.

Beodra szülöttje Borbély Mihály, Kálmány Lajos híres mesemondója is, aki juhászként itt töltötte fiatalságát a faluhoz tartozó Kisbikás, Nagybikás, Aladár és Kerekto majorokban.

Beodra népéletéről — Lambrecht Kálmán néhány szóadalékát³¹ nem számítva —

egyelőre semmit nem tudunk.

BÉB, másként Béba, Óbéba, Romániához tartozó, román többségű te mesközi falu. Magyarsága 1773-ban ide települt szegedi dohánykertészek ivadéka.

A falu a középkorban a Csanád nemzetségé volt, majd kunok kezére jutott. A Béby név ötször fordul elő az 1522. évi tizedjegyzék szegedi családjai között. A hódoltság idején megritkult magyar népét az alsóvárosi barátok misszionáriusként gondozták. Később, ismeretlen körülmények között a bébi magyarság kipusztult. A XVIII. század folyamán görögkeleti románok szállják meg. 1781-ben a kincstár a bébi uradalmat Batthyány Ignác erdélyi püspöknek adta el. Hozzá tartoztak: Béb, Oroszlámos, Valkány faluk, továbbá PusztakörÖsztúr, Kocsorhát prédiúmok. A püspök halála után az uradalmat testvérei örökölték és 1918-ig birtokolták.³²

A püspök Oroszlámos határában szegedi családokból még négy dohánykertész magyar falut alapított, amelyek a szabadságharc viharaiban pusztultak el. Ezek: Kisszüget, Verbovaczüget, Podlokány, Újhely. Kisszüget népéből települt újjá Oroszlámos, továbbá Sasülés, amelyekről önállóan szólnunk.

*

BÉGASZENTGYÖRGY, röviden Szentgyörgy, szerbül Begej Sveti Djuraj vegyes ajkú, Kikindától délre eső falu, ahova az eleméri és ittebei Kiss-család a múlt század elején, 1810 táján szegedi iparosokat és cselédséget telepített.

A falu népéletéről, interetnikus kapcsolatairól sajnos nincs értesülésünk.

BÓCSA újabb, hatalmas határú tanyaközség, középkori kun szállás helyén, hatalmas nyárfaerdők és járások, továbbá homokbuckák világában. Soltvadkert közelében.

A hajdani pusztaság egykori birtokosai sorrendben a Wattay-, Redl-, Sigray-, Beniczky-család. A múlt század második felében áruba bocsátják és a pusztát feltörik. Azok közül, akik nagyobb földdarabokat vásároltak, béreltek, emlékeztek Bagi, a kecskeméti Szappanos, Faragó, a vadkerti Katzenbach, Greskovics, Fischer nevére. Ezek később jórészt szintén törpebirtokosok kezére jutottak. A bócsai határ több kisebb egységre tagolódik. Soltvadkert felé esik Nagybócsa, egyik része Tetűhögös, továbbá Kisbócsa, majd az említett német birtokosok után Katzenbachbócsa (Oncsatelep). Ezeknek egyházas, de már a nép között is hallható összefoglaló neve Szentmargitbócsa, mert templomuknak Árpádházi Szent Margit a védőszentje.

31 TorMon. 24; Lambrecht K., A magyar szélmalom. Ethn. 1911. 32 Szentkláray J., Plébániák 303. 33 Ua. 329.

A nagy kiterjedés miatt másik temploma is van, amelyhez a délkeleti Bagibócsa, Szappanyosbócsa, azután Fisebócsa, Zódhalmócsa és Papbucka tartozik. Területüket nem hivatalosan Szentimre bócsa néven foglalják össze.

Határrészei még : Alsógáspársor, Fölsógáspársor, Balhasor, Ugri.

Bocsa mai tanyaközség területe 1960-ban 17204 hold, lélekszáma 3071. **Lakosságának jó ötödrésze szegedi eredetű.** Ö-ző nyelve Tázlár és Harkakötöny tősgyökeres szegedi szomszédsága ellenére is, eltűnőben van. Már csak halványan emlékeznek arra, hogy az első világháború előtt a havibúcsúra, továbbá családi ünnepekre még hazajártak a szegedi földre. A közösségi hagyományok, köztük a jeles napok hiedelemvilága a tanyai magányban megfogyatkozott, de így is az anyavárosra mutat.³⁴ Bocsa szegedi eredetű családjai: Bába, Bacsa (Sövényháza), Balogh, Bárkányi, Bozóki, Csányi, Csipak, Dobó, Felhő, Gémes, Hegedűs, Horváth, Juhász (Száján), Juhász-Varga, Kakuszi, Kapás (Kistelek), Kazi, Kendörösi (Kistelek), Kószó, Körösi, Lázár, Márton, Mucsi, Ördög, Pálfy, Sári, Szekeres, Szénási, Szűcs, Tanács, Tandari, Tápai (Kistelek), Varga (Csanytelek), V'étró, Zsiga.

Bócsáról szegedi családok vándoroltak még tovább Páhi, Móricgát, Bugac felé.

A folyamat még vizsgálatra vár.

*

BOLGÁRTELEP, románul Colonia Bulgár a, vegyesajkú : bolgár-magyar bánáti falu, Obessenő leánygyháza. Az egykori dohány kertész falut (colonia tabaccaria) a kamara részben a mi gányónépünk ből telepítette (1844), amely ma már teljes egészében ö-ző tájszólást beszél.

BORDÁNY dorozsmai puszta, amely a századfordulón kezdett nagyobb mértékben tanyásodni. Első levéltári előfordulás a: 1747. Bordán.

A dorozsmai jómódú Dudásházaspár : Dudás István és Czékus Franciska a múlt század derekán Szent István király tiszteletére itt kápolnát épített (1859). Gondozója licenciatús hagyományok nyomán több évtizeden át Godó Mihály tisztes gazdaember volt. 36 Köréje települtek az első bordányi tanyák : Látó Ferenc, Szíveri Ferenc, Dudás Márk, Dudás Gergely, Szilágyi István hajlékai. A seregélyesi csőszháznál Fehér István takácmester vállalkozott más híján a gyermekek tanítására.

A kápolna körül a dorozsmai hatóságok tilalma, akadékoskodás ellenére is néhány évtized alatt — nyilvánvalóan a szegedi központok hatására — itt is tanyaközpont bontakozott ki, amelyet Dudáskápolna néven emlegettek. Amikor pedig a lakosság állandó szaporodásával új templom építésére és felszentelésére került sor (1910), a település a most már hivatalos Kisteplomtanya nevet kapta, 1950-ben pedig az önálló új tanyaközség fölvette ősi Bordány nevét.

Bordány a szegedi tanyavilág legjelentősebb kistájaival, Domaszékkal, főleg pedig Zákánnyal szomszédos. Benépesítésében jó harmadrésben az innen származó szegediek is részt vettek.

Maguk a dorozsmai ivadékok is készséggel elismerték, hogy

34 Adatközlőnk volt Balogh Imre, akinek nagyszülei Szatymazról szakadtak ide. 35 Tor Mon. 33; Vöög. 36 Godó Mihály emlékezetét a templom falában levő sírköve őrzi. Itt nyugszik az Urban Godó Mihály. Élt 77 évet és e helyen 36 éven át hirdette Jézus evangéliumát. Öregek emlegetik, hogy vasárnaponként licenciatús hagyomány szerint Goffine Lénárd könyvének ka lauzolása mellett, az összesereglett népnek fölolvasta a leckét és evangéliumot, továbbá a szentírási magyarázatot. 37 Sztriha K., Dorozsma 145.

Az új falu jellemzése népeleti utalások nélkül Kiss T., Bordány. Somogyi-könyvtári Műhely 1974, 481.

mtőlük tanulták a szőlő- és gyümölcsstelepítést, a tanya elrendezését, a here (lucerna) és paprika termesztését. Úgy vélik, hogy a szegediek vallásosabbak, barátságosabbak, tanulékonyabbak, ékeesebb szavúak, az új helyzetekhez, termelési kultúrákhoz gyorsabban alkalmazkodnak. Az elűtő tájszólási és magatartásbeli jelegek az elmúlt évtizedek összeházasodásai ellenére sem mosódtak még el, illetőleg nem ötvöződtek össze. 39

Alsótanyai, főleg zákányi eredetű családok: Ábrahám, Ballá, Bárkányi, Bénák, Bigors, Bozóki, Bózsó, Börcsök, Bitó (Felsőtanya), Császár, Csóti, Dicső, Dobó, Engi, Gárgyán, Hódi, Huszta, Kappan-Tóth (Felsőtanya), Kazi, Király, Kispétör, Kormányos, Kószó, Lippai, Lovászi, Márki, Mészáros, Móra, Mulati, Nagyiván, Ónozó, Ótott, Paplógó, Rúzsza, Sári, Szélpál, Szögi, Szűcs, Tanács, Tandari, Veszelka, Vőneki, Zombori.

BUDZSÁK, másként Buzsák, puszta, illetőleg tanya világ Törökkanizsa határában. 1776-ban alapította 40 Százegyházáról ide húzódó szegedi gányócsalád. A múlt század elején a virágzásnak induló Törökkanizsa, részben pedig a napjainkban már vele összeépült Jozefova fogadja be őket.

Utalunk még arra is, amit Törökkanizsáról írunk.

CERNABARA, népünk ajkán Cėrnabara, egykori hivatalos magyar nevén Fekete tó

a hajdani csókái uradalomra települt vegyes ajkú : magyar-szerb falu, amelynek dohánykertész szegedi népe a múlt század legelején, egyébként ismeretlen esztendőben költözött ide.

Népeletéről csak Kálmány Lajos szórványos gyűjtéséből, továbbá a cernabari asszony híréből tudunk valamit. Ehhez a szerb javasasszonyhoz a századforduló táján messze vidékek, többek között a Város, Tápé, szegedi tanyák parasztnépe is járt ügyében-bajában tanácsot kérni. Már csak az emlékezete él, adatokat eddig — alkalom híján is — nem sikerült gyűjtenünk. „Torontában — tanúskodik⁴⁰ Tömörkény István — van Crnabara. Szerb szó ez, magyarul annyit jelent: fekete mocsár. Ennek a fekete mocsárnak a szélén él egy szerb asszony, aki abból a vízből jövendöl és ajánl betegségekre gyógyító orvosságot, amit előtte egy fehér lapra, tányérba kiöntenek. Az asszony semmit se kérdez az előtte állótól. Csak azt kívánja, hogy a magával hozott vizet a tányérba öntse. Abba azután belenéz és mondja a jóslatot.” 1965-ben egy-két óráig Cernabarán időzvéen, érdeklődtünk az asszony emlékezete után. Azt mondták, hogy tudományát halálos ágyán a szomszédasszonyának, a magyar Vecsörnyés Istvánné Gera Katalinnak adta át. Ez is jóslat, illetőleg gyógyított. Később, 1922 táján Gyulára, szabó fiához költözött át. Azóta is meghalt.

CĚRNYA, régi hivatalos nevén Magyarcserenye, szerbül Nova Crnja. Alapítója Csekolics József, a mezőhegyesi állami ménesbirtok kormányzója, a zsombolyai uradalom birtokosa (1794). Buzitova pusztára dohánykertészeket telepített a szegedi tájról. Itt keletkezett a falu.

41 Utóda, János újabb csőszteleki, de szintén szegedi szár-
39 Adatközlőnk az alsóvárosi származású Huszta Géza (1898) volt. 40 Tömörkény L, Munkák és napok. 394. Vö. még SzegSz. I. 211. 41 TorMon. 394.

154 mazású gányócsaládokkal fejlesztette tovább (1829), akik papjuk vezetésével jöttek új lakóhelyükre.⁴² Néhány, az anyavárosra emlékeztető, máig élő családnév: Berta, Biacsi, Biczók, Vastag.

Cěrnya a szabadságharc és a járványok viszontagságai ellenére is szép virágzásnak indult. Jelentős volt a juhászata, a juhászok között pedig a mesemondás. Kálmány Lajos erről tudott, de itt sajnos nem gyűjtött.

A falu hagyomány világa megérdemelné az alapos vizsgálatot. Megfordult a kezünkben Szabó Istvánnak a nyelvjárásról írt újvidéki szakdolgozata, amely töretlenül tükrözi az anyaváros archaikus népnyelvi sajátosságait mind hangzásban, mind a tájszavak egyezésében.

CSÁK, régi magyar nevén Csákvár, majd a XVIII. században Csáková, románul is Ciacova: vegyesajkú bánáti mezőváros, amelynek kisebbségi magyarsága szegedi tájszólásban beszél.

Beköltözésének körülményei ismeretlenek. Szentkláray Jenő utalásaiból⁴³ tudjuk, hogy híres vásárait a múlt század első felében szegedi kereskedők, iparosok is fölkeresték. Ezek ott is ragadhattak. Öreg fehértói juhászok ajkáról még hallottuk egy jellegzetes juhajtának csákovával nevét.

A városka népeletéről nincsenek adataink, csupán Vöo Gabriella néhány anekdotája Szakáll József ajkáról.⁴⁴

CSANYTELEK, röviden Csany, [nem környékbeliek ajkán helytelenül Csány] útszéltre települt, több km hosszúságú falu a Tisza jobb partján, Csongrádtól délre.

Területe 6021 katasztrális hold, lélekszáma 4319 lélek (1960).

Első említése: 1075. Chonu. I. Géza Csany halászfalut a garamszentbenedeki apátságnak adományozza, a Tisza mindkét partján levő földjével és megnevezett halastavaival együtt. Ez utóbbiak közül Györffy György azonosítása szerint⁴⁵ máig él az Osztóra, Sulymostó és Lándor. A piscina Rotunda nyilván megfelel a mai Kerektó határnévnek. Géza oklevele megengedi azt is, hogy az apát embereket ekékkel telepítsen Csany földjére. A falu több századon át a garamszentbenedeki apátság birtoka.

A XV. században kunok szállják meg.

Csany a hódoltság alatt elpusztul, de a Károlyi-uradalomhoz kerülve (1721)

a XVIII. század folyamán újjászületik. A Károlyiak szegedi dohánykertészeket telepítenek ide. Benépesítését Takács Lajos levéltári kutatások alapján 1777/78-ra teszi⁴⁶. A csanyi dohánykertészek Szegedről és Sövényházáról kerülnek ki. Szakmai híruket igazolja, hogy 1814-ben népes rajokat eresztenek Újkigyóásra, 1841-ben pedig Dombiratosra.

A falu törzsökös családnevei szinte kizárólag Szegedre utalnak: Bába, Bozó, Bödő, Buzi, Dóka, Engi, Forgó, Födi, Förgeteg, Géra, Gyergyádes, Gémes, Kiri, Ladányi, Márki, Palatinus, Siha, Sutús, Tápai, Törköly.

Falurészei: Äszög, Dilitor, Dögállás, Fösözg, Járandó, Olajszállás, Pökföd, Rávagy, Szik, Sirokhögy, Szentkút.

Csanytelek hagyományvilága még rendszeres föltárásra vár. Amit eddig ismerünk belöle, teljes egészében a szegedi nagytájat tükrözi.

Egyházmegyei Adattár IV, 105. [Továbbiakban: EA.]; Schematismus 1900, 201, 203. 43 Szentkláray J., Plébániák 644. Vö. még Ternes mon. 34. 44 Vö G., Többet ésszel, mint erővel 260. skk. 45 Györfly Gy., I. 893. 46 Takács L., Dohánytermelés 53.

CSÓKA kőkorszakbeli leleteiröl híres falu a jugoszláv Bánátban.

Az ásatások

(1908) Móra Ferenc nevéhez füzödnek. A festö halála, késöbbi címén Négy apának egy lánya környezeti és emberi háttere Csóka és Tápé között oszlik meg. A regény papalakját Móra a csanyteleki származású Farkas Szilárd csókái plébánosról mintázta, akiröl máshol is meghatottan emlékezik. Ö a hőse „Kisforró Zsuzsanna" c. költeményének is.

A falu már a középkorban virágzik. A Csanád-nemzetség, késöb a Telegdi-család birtoka volt. Neve Borovszky Samu szerint nem a csóka madárral, hanem a Csaka régi személynévvel függ össze⁴⁷. Magyarsága a hódoltság elején kipusztult, és szerb lakosság húzódtott a helyére. Késöb elnéptelenedett.

A zentai gyözelem (1697) után szörványosan ismét szerb pásztornép szállja meg.

A kamarától Marczibányi Lörinc vásárolta meg, és 1782-ben 500 szegedi családot telepít ide, akik részben magán Csókán, részben az uradalomhoz tartozó pusztákon dohánykertészként vernek gyökereit. Ilyen Monostor (1782), Morotva (1782), amely azonban földesúri förtélyoskodás miatt 1832-ben föloszlik, és lakossága a szintén szegedi eredetű Padéra költözik. Ilyen még a Marczibányi Imréről elnevezett Imretelek (1825),⁴⁸ amely Sváb Károly késöbbi birtokos könyörtelensége következtében a múlt század hetvenes éveiben szintén elenyészik. „E község lakosait — írja⁴⁹ Kálmány Lajos — karhatalommal üzette szét az uraság. Mily jogra alapították ottmaradhatóságukat — hogy távozni nem akartak — nem tudjuk."

A csókái uradalomhoz tartozott még V'érbica, felújított magyar nevéen Egyházaskér (1785), Cërnabara, magyarosított nevéen Feketető (XIX. század legeleje).

Mindezeknek a helységeknek emberi sorsáról, népéletéről saját nevük alatt is megemlékezünk. Csak a teljesség kedvéért említjük meg, hogy csókái népünkhöz 1800 táján Baranyából és Tolnából származó magyar családok, söt kisebb számmal felvidéki szlovákok is csatlakoztak. Ezek valamennyien alka lmazkodnak a szegedi környezethez, eredetükre azonban egyes családnevek máig emlékeztetnek. Ezzel szemben törzsökös szegedi eredetű családok :

Bat a, Bálint, Bénák, Bozóki, Bödő, Börcsök, Czöndör, Gera, Kasza, Keszeg, Kónya, Lakó, Márki, Miklós, Ördög, Palatinus, Palotás, Rúza, Szeles, Szécsi, Tápai, Terhös, Vas, Vecsernyés. Monostoron: Mása, Savanya, Szekeres. Cernabarán: Géra, Katona, Kónya, Mása, Révész, Vass, Vecsörnyés.

Kálmány Lajos 1887—1891 között káplánkodott Csókán. Itt egyrészt a „Szeged népe" harmadik kötetét gyűjti össze, másfelöl pedig a nép oldala n állandóan harcban áll a hatóságokkal és az uradalommal.⁵⁰ Döbbenetes állapotrajzára itt csak utalni tudunk.

Csókáról legújabbán Penavin Olga közölt⁵¹ értékes magyar Mátyás-mondákat és meséket.

CSÓLYOSPÁLOS. A régi Csólyos és Pálos, öregebb népünk ajkán Pálas puszták tanyásodása nyomán 1945 után egyesített, Dorozsma és Majs között elterülő tanyaközség. Azelőtt Pálos közigazgatási és egyházi szempontból Majsához, Csólyos pedig Félégyházához tartozott. Az előbbinek megkülönböztetett részei Alsó-, Középső-,

47 BorCsan. II, ill.

48 L7. JY g9

49

50

51

Kálmány II, XIII.

Kálmány III, XVII.

Penavin O., Mátyás-mondák a Vajdaságból. NK. 1959, 4, Jugoszláviai Magyar Népmesék. UMNGY. XVI. Budapest 1971.

156 Fölsópálos, az utóbbié pedig Alsó- és Fölsőcsólyos. Kiterjedése 1967-ben 11 313 kat. hold, lakosainak száma 2805.

A hely Szegeddel való legkorábbi kapcsolatai a török hódoltság korából mutathatók ki. Mint hajdani, elnéptelenedett kun szálláson ősi jogon a Város legeltet.

Megváltozik a helyzet a XVIII. században, amikor a kun pusztákért folytatott pörben a feudális hatalmasságokkal szemben a szegedi tanács alulmarad. Aranyt tudunk, hogy Jászkisér meghatalmazottjai, Süllő Márton és Tóth János 5 ezer rhénes forintért a pálosi pusztát Szeged városának „in hypothecálják”, azaz elzálogosítják. Elhatározza a tanács azt is, hogy a Pálos és két Kömpöc pusztáért járó 550 forint árendát 1746 Szent György napig kifizeti a „Kis írieknek”. További adataink nincsenek. A puszták későbbi történetéről sem sokat tudunk, de ez most még nem is tartozik ránk. Mindenesetre Jászkisér, Jászberény és Jászládány közös birtoka volt, amelyet a messze Jászságból alig lehetett eredményesen gyümölcsoztetni. A tagosítás után a jogosult úri birtokok hamarosan túl is adnak rajta.

Amikor a szegedi parasztrajok a múlt század utolsó negyedében itt megjelennek, még a legeltetés járta. Alsótanyán már alig lehetett örökföldet venni, itt meg még a határtalan, kevés birtokos kezében lévő pusztát várta a maga munkásait.

Az első, Mórahalomról ide induló raj — visszaemlékezés szerint — három sógor volt: Fodor Ferenc, továbbá az . két lánytestvérének ura, Szekeres Sándor és Kiss Ferenc. Házuk népével jöttek e kietlen homokpusztára, az idegennek érzett jászkun földre. Rokonaik elsiratták őket, annyira reménytelennek látták sorsukat. Nem telik el azonban néhány esztendő és máris mind többen követik példájukat. A kilátások kedveztek: 1 lánca, azaz 1200 négyszögöl szegedi örökföld árából itt törlesztésre 18—20 hold (holdanként 1600 négyszögöl) alsópálosi pusztát vásárolhattak. **Hazulról hozott vesszővel hamarosan szőlőt telepítettek, fát ültettek, hozzáfognak a paprika- és dohánytermesztéshez. Dohánypajtákát is építene.** A dohány művelését kukás néven emlegetett kommenciós majsai kertészekre hízzák azok, akik ebben a pionír korszakban még húzódoznak az állandó, téli-nyári tanyai élettől.

Miután a szögediek pusztára jöttek, továbbá Csólyos és Kömpöc egyelőre még szinte egészében legelő volt, belevágtak a jól jövedelmező pusztai jószág tartásba is. Maguk már földműveléssel foglalkoztak, de kapóra jött, hogy a szomszédos pusztákra kiadhatták juhaikat, marháikat, lovaikat, amelyeket a maguk mezőgazdasági munkájában nélkülözni tudtak. Birkáik híres juhászdinasztiák kezén voltak. Máig emlegetik a kisteleki Rozsnyaiak nevét, akik világembörei lévén díszes rajthúzliban jártak, és börduda, fapikula, vagyis furulya hangjára mulattak. **A két szomszédos világ kezdeti különbségeire jellemző, hogy a csólyosi pásztorok ekkoriban még a dorozsmai és csólyosi határ közé ékelődött, és Szögedi sarok néven emlegetett szögedi földre mentek gyümölcsöt lopni, mert közelebb nem találtak.**

Az úttörő mórahalmi családok csólyosi, pálosi gyökérverése nyomán azonban mások is: elsősorban rokonaik, tanyaszomszédai, továbbá Zákány, Csórva, Szatymaz, Balástya, elvéve Kistelek tájáról is követik példájukat. A közeli Majs, Dorozsma, Félégyháza más törzsökű népe csak később, máig elenyésző százalékában osztozik e megszállásban.

A mostani öregeknek e visszaemlékezéseit vitathatatlanul igazolják a majsai római katolikus plébánia mintaszerűen vezetett anyakönyvei : a lelki gondozása alatt álló Csólyos, illetőleg Pálos népe a szegedi tanyák világából, főleg az alsó részről, különösen a mórashalmi és csorvai kapitányságból rajzolt ki. Ezek a családok névszerint a következők:

Ábrahám, Bárkányi, Barna, Bitó, Bodor, Borbola, Bozóki, Börcsök, Budai, Csányi, Csikós, Csipak, Csókási, Csóti, Csukonyi, Csúri, Daka, Darázs, Dékány, Dobó, Dudás, Dücső, Erdélyi, Faragó, 157 Falusi, Felhő, Fodor, Gémes, Gera, Gombos, Gyömbér, Halál, Halász, Hegedűs, Horváth, Jakus, Katona, Kazi, Kasza, Kéri, Kiri, Kocsó, Kondász, Kónya, Kormányos, Kószó, Körmenyi, Magyar, Makra, Márta, Máté, Martonyosi, Menyhárt, Mészáros, Meszes, Mucsi, Nacs, Oláh, Ónozó, Ótót, Ördög, Palotás, Pálfi, Papdi, Parragi, Rajczi, Rigó, Rovó, Rutai, Rúza, Sári, Savai, Sutka, Szekeres, Szögi, Tandari, Tari, Tóth, Tóth-Molnár, Vass, Vészélka, Vetró.

Ez a hódító folyamat mintegy az első világháborúig ment végbe, amikor a pálosi, illetőleg csólyosi, majd a kömpöci pusztát is fokozatosan feltörtek, és benépesítik.

Azok a nagyobb, legtöbbször úri birtokosok, akiknek kezén a puszták voltak, nem élnek a lehetőségekkel, és bankok segítségével, ritkábban közvetlenül eladják, felparcelláztatják földjeiket. Nemesak szegény emberek veszik meg, hanem jobb gazdák is, akik a szegedi földön lévő birtokukért holdakban itt nagyobb területhez juthattak. Néhány példa jellemzően megvilágítja ezt a folyamatot, a homoki agrárkapitalizmus kibontakozását.

R. György gazda 1905 táján eladta 12 láncos szatymazi birtokát és a Szeged-Csongrádi Takarékszövetkezéssel itt vásárolt 99 hold járásföldet Katona Imre főlegyházi birtokostól 32 ezer koronáért.

M. Antal (1870—1912) apjának Csórván a múlt század végén 153 lánc földje volt, amelyet egy Lefter nevű szegedi szerb ügyvédől vett meg a század derekán. Földjét hét gyermeke jussolta, tehát egyre-egyre mintegy 22 lánc esett. Valamennyinek házastársa szintén törzsökös szegedi ivadék volt.

A szegedi parasztság akkori hódító erejére, törhetetlen munkakedvére jellemző, hogy a hét gyermeknek mi lett a sorsa. Az öt lány közül három Csórván maradt. Kettő közülük két testvérfiúhoz, Katona Imréhez és Katona Józsefhez, a harmadik pedig Bózsó Jánoshoz ment férjhez. Bózsók veszik majd meg Antal birtokrészét. A negyedik lány a horgosi Királyhalomra vándorolt Vásárhelyi Istvánnak, az ötödik pedig a domaszéki Puskás Jánosnak lett a felesége. Ez így visszakerült a Város közelébe. Egy fiú, István Mérgesre ment, amikor ott a század elején a bucka felosztása, Ormódi Béla nagyarányú parcellázása elkezdődött. A másik fiú Antal, akiről itt éppen szó esik.

M. Antal már 1895-ben megházasodott, Papp Piroskát vette feleségül, majd a csorvási szülői házat, tanyát örökölte a ráeső birtokrészrel. Szorgos munkával 1910-ig már 52 lánc földje volt Csórván. Nem volt azonban nyugvása és még ebben az esztendőben megvette egy kecskeméti úri testvérpár, Muraközy Jenő és Gyula felosztáskor vásárolt alsópálosi pusztabirtokát, összesen 153 holdat. Ebből 15 holdat mindjárt eladott az Alsótanyáról átszármazott Sz. Sándornak. Ez meg a Csórván maradt sógorának, Bózsó Jánosnak eladott birtok ára majdnem kiegyenlítette az új birtok vételárát. Jellemző, hogy 1 lánc földet 1000 koronáért adott el, itt meg 1 hold földet vett 708 koronáért. Érdekes 1900-ban született leányának, R. Györgynének az átköltözésére való visszaemlékezése. Ebben a rokonság is szívességből segített. A holmikát 23 kocsin hozták át, a jószágot lábon hajtották. Miután a pálosi táj ekkoriban még elég kopár, fátlan volt. M. Antal úgy egyezett sógorával, hogy a maga nevelte fákat épületanyagként és tüzelőül elhozhatja. Nagyon fiatalon halt meg, teher emelésébe szakadt bele. Özvegye férfias eréllyel vezette a gazdaságot tovább. Emlegetnek egy Sz. nevű szegedi kubikosembert is, aki állítólag a szegedi árvíz idején elmenekült családok kihasználva holmijából szedte meg magát. Itt 400 hold pusztát vett és nagy darab virágzó szőlőt telepített. Előbb azonban neki is, másoknak is a felszín egyenetlenségeit kellett elsimítania, a buckákat letalicskázni, a gödröket feltöltenie.

Egy Hatvani nevű főlegyházi birtokos száz holdját a szatymazi T. Ferenc vette meg, akinek addig csak 18 lánc földje volt. Jött a háború, és a bankadósságokat is ő,

mások is könnyen rendezték.

158 Számosan jöttek Kistelekről, Felsőtanyáról 1900 táján törpebirtokosok, a Városrendásai, hogy itt bankkölsönre örökföldet szerezhessenek. Bizony sokszor kellett elmenniük mellette feléből, harmadából „kiskunoknak” dolgozni. Családjaikból több lakó is kikerült. Ez árenda fejében kötelezte magát általában havi egy napi munkára a tanya gazdájánál, aki olykor kisebb-rövidebb munkát, elfoglaltságot is róhatott rá.

Az öregek úgy emlékeznek vissza, hogy az itteni szőlő- és baracktermesztés alólról, azaz Szegedről indult fölfelé, vagyis a futóhomokon nyugat, észak felé. Olykor foglalkoztak paprikával is. Egyes domaszeki szegényebb gazdák feléből isfotgaktólük paprikaföldet. ínséges időkben a szélmalomban, sőt szárazmalomban is öröltek paprikát.

Szólottunk már Csólyospálos virágzó jószágértartásáról. Különösen jelentős volt századunk első felében a húsdiszno, amelyet a szegedi szalámigyár vásárolt föl. Sajátságos erővel, a mostani társadalmi forradalomban, ipari népvándorlásban is egyelőre elevenen él a csólyosiak endogám készsége. A legények messzire kerülnek,, de nőstini hazajönnek, és innen visznek feleséget új környezetükbe⁵².

CSÖNGÖLE, hivatalos, uras nevén Csengéle, régi fölgyezésekben Csengőie, a szegedi határ egyik kapitányságból 1950-ben született tanyaközség.

Határa 1962-ben

10 535 hold, lakossága 3643 lélek. Két része van: a Városhoz közelebb eső, délkeleti Alsócsöngöle és az északnyugati Felsőcsöngöle. Egyes megnevezett határrészei: Kelőpatak, Kisteleki ódal, Templomhalom.

Csőngöle a középkorban a halasi kun székhez tartozott. 1493. reliquam dimidietatem ipsius Kempeth a parte occidentali ad Chengele extendente. Rásonyi László szerint a Csengőie név török, közelebről kun eredetű. Jelentése: erdős, bozotos hely.⁵³

Csőngöle a Város egyik, már a XVII. században birtokolt ősi pusztája, ahol főleg a juhászat századunkat is megérte. Pásztorokodó hagyományainak fetárása még a jövő kutatás feladata.

A sok kárral, veszedelemmel járó homokföregetek feltartóztatása, a homoksívány megkötésére a Város Vedres István kezdeményezésére erdőket telepített Csöngőien (1805). Ezzel megkezdődött a szegedi homok céltudatos erdősítése, amelynek gyümölcse a szegedi határ fejlett mezőgazdasági kultúrája. Először feketenyáres fűzfacsemetéket ültettek, de kísérleteztek eperrel, akáccal, vadkörtevel, vadalmával, tölgyel, szilfával, nyírral is.⁵⁴ Vadásztak is benne.⁵⁵

A folyton terjeszkedő, nyugat felé haladó szegedi tanyakultúra a csöngőie pusztákat sem kímélte meg. A Városnak a századforduló táján fölparcellázott csöngőie bérföldjeire túlnyomóan balástyai szegényparasztok települtek. Szintén népünkbeli valók azok a családok, amelyeknek Szánk, Kömpöc, Jászsztentlászló, Tömörkény.. Mindszent volt az előző lakóhelyük. Szomszédos, de már nem szegedi törzsokből származik a csekélyszámú félegyházi, pálmonostori jövevény:

Ábrahám, Agó (Félegyháza), Almási, Balasi (Kistelek), Balázs, Bánfi (Tömörkény), Barát, Bárkányi, Barna, Bartucz, Bárány, Becsei, Biczók, Bozó (Kömpöc), Bozóki, Böresök, Czibolya (Félegyháza), Csányi, Csikós, Csikós, Csókási, Csúri, Daka, Dékány, Faragó, Farkas, Fehér, Forgó (Csanytelek), Födi, Francia, Gémes, Gyovai (Mindszent), Harmat, Hegedüs, Herke, Huszka (Félegyháza) 62 Adatainkat a Rajczi család tagjaitól szereztük. 53 Rásonyi László: A kiskunsági -li, -la, -le képzős földrajzi nevek. MNy. 1956, 57. 54 Kiss F., Szeged erdészete 13. 66 Möricz P., A csöngőie vadásztanya. In: Magyar sirató. Tahitótfalu é. n. 219.

159' háza), Jaksa (Tömörkény), Jójárt, Kaczur (Kistelek), Kasza, Katona, Kocsis, Kónya, Komócsin, Kopasz, Kordás, Kormányos, Korom, Krizsán (Kistelek), Kucsora (Kistelek), Kurucsai (Földeák), Lippai, Magony (Sövényháza), Muhel (Kistelek), Nyári, Olajos, Ördög, Palatínus (Csanytelek), Pigniczki (Kistelek), Pozsár (Pálmonostora), Pölös (Félegyháza), Rabi, Répa (Félegyháza), Rúzsza, Sági, Sebök, Seres, (Félegyháza), Szalma, Száraz, Szél, Sznási, Szömörédi, Tisóczki (Kistelek), Törköly, Vincze, Vönekí, Zödi, Zsikó.

DESZK, öregek ajkán D'ész, falu Szőregtől keletre a Maros mentén. Kiterjedése 1967-ben 9040 katasztrális hold, lélekszáma 2890, ebből jó 300 szerb. Első előfordulás: 1490. Dezk. Borovszky Samu szerint 56 személynévi eredetű, talán a Desiderius régi magyar becéző alakja.

Magyar lakossága a hódoltság idején megtépzva ugyan, de ülve maradt a helyén, azaz nem halt ki. A szerbek, kiszolgált határőrök 1746-ban telepednek a faluba, melyet Klárafalvával együtt a báró Gerliczy-család vásárolt meg (1801). Nevét népünk következetesen Gelice, általánosabban Gilice báró alakban emlegette. A környékbeli néphagyomány szerint Mária Teréziától azért kapták a birtokot, mert egyik ősük szépen tudott tárogatózni. Azt is a hagyomány tartja, hogy az uradalom vízjárta kiegészítő területeit a birtokszerző Ferenc úgy vásárolta meg, hogy csónakon járva mérték föl, holdanként egy aranyért.

A szabadságharc idején az egész falu leégett, de hamarosan újjáépült. A kastély és park napjainkban csonttuberkulózisban szenvedő betegek országos jelentőségű szanatóriuma.

A falu szerb lakossága mellé katolikus délszlávok, Kálmány Lajos szerint sokacok is települtek, akik azonban hamarosan beleolvadtak a magyarságba. Már régóta csak a nevük (Káity, Pópity, Frányó, Szirovicza) árulja el eredetüket.⁵⁷

A múlt század legelején szegedi dohánykertészek is megjelennek a faluban.

Később néhány dorozsmai család is itt keres megélhetést magának.

A Gerliczy-uraság az első világháború után, a búzaváluta korszakában elhatározta birtokainak a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár bevonásával való parcellázását.

A föltételek kemények voltak, a nép azonban vállalta, mert bizakodott a búza akkori magas árának állandóságában. Félix báró és a bank a formális jogra támaszkodva a támadt port megnyerte és ezzel 250 családot tett tönkre.⁵⁸

Az első világháború után számos szerb család Jugoszlávia javára optált, és bánáti magyarokkal cserélt birtokot. Így aztán néhány tiszaszentmiklósi, padéi, jázovai és egyéb hasonló helyről származó famíliával is találkozunk, akikkel szülőfalujuk hagyományvilágáról is beszélgettünk.

Deszk szegedi, illetőleg temesközi eredetű magyar, elmagyarosodott családjai:

Agócsi-Kiss, Ambrus, Bakos, Bán, Bárdos, Borka, Csanádi, Csehók, Csikós, Dékány, Fodor, Forintos, Frányó, Kasza, Káity, Kocsis, Kószó, Lakatos, Muhari, ördög, Papdi, Paplógó, Pipicz, Pópity, Szirovica, Szögi, Török, Vecsörnyés, Vér, Vidács.

A pravoszláv endogámiában élő szerbség mindennapja, viselete már nem tér el a magyarságtól. Ősi szokás alapján szegény sorsú deszki szerbek látták el még századunk első évtizedeiben is a tiszai hajóvontatást. Erről azonban más vonatkozásban szólnunk bővebben.

Sajnálatos, hogy a szegedi táj sokrétűsége, néprajzi kutatása még alig szentelt figyelmet a velünk együttélő népek: így a szegedi, szőregi, deszki, újszentiváni, gyá-56 BorCsan. II. 135; TorMon. 38. 57 Kálmány L., Boldogasszony 23. 68 Szivessy L., A Gerliczy-birtok. Délm. 1927, 243. sz.; Dénes /., A deszki parcellázás. 250 magyar család élet-halálharca. Budapest é. n. [1933].

J60 lai szerbek, az újszentiváni és kübekházi németek, az óbessenyői bolgárok és a bébai, valkányi románok, vagy akár a szabadkai bunyevácok tüzetesebb néprajzi vizsgálatának és az internetikus kapcsolatok elemzésének. Ez elsősorban a magunk mulasztása, amelyen változtatnunk kell.

DETTA, románul Deta, vegyes ajkú bánáti mezőváros. Magyar lakossága szegedi tájszólásban beszél. Letelepülésének körülményei nem ismeretesek, gányó eredete azonban nem vitás.

DÉZSÁNFALVA, románul Dejan, Verséétől északra, a Moravica patak mentén elterülő vegyesajkú falu, amelyet Hanseni Deschan József temesvári kamarai adminisztrátor, 1794-ben románokból és szerbekből telepített. Ezeknek egy része azonban hamarosan az akkori határörvidékre költözött, amikor a birtokot 1817-ben Ghika Konstantin és Emmanuel megvásárolta.

A falut most nagyszínelnémetesedett franciák népesítették be, akikhez 1829 táján

kiszombori, óteleki, párdányi, magyarcsernyei magyar, te hát jórészt szegedi eredetű családok is csatlakoztak.

A falu népeleti sajátosságairól ennél többet egyelőre nem tudunk, magyarsága azonban máig szegedi ö-zo tájszólásban beszél.

DEZSŐHÁZA, románul Satu Mic, magyar falu Pankota közelében : Deseő Ádám Arad megyei alispán alapítása 1870 táján.61 Lakossága Kálmány Lajos tanúága62 szerint részben temesközi népünkől, tehát a mieinkből települt ide.

Népeletéről nincs híradásunk.

Dóc a volt Pallavicini-uradalom majorjaiból, kertészségeiből és pusztáiból:

Alsóányás, Bibichát, Bodorszék, Farkasmajor, Hantháza, Kütörés, Pitricsom, Percsora, Szentferenc, Szokony határrészekből keletkezett tanyaközség, Sándorfalva szomszédságában.

Területe 1960-ban 8587 katasztrális hold, lakosainak száma 1320.

A falu már a középkorban virágzott, de a hódoltság alatt elenyészett. Területére a XVIII. század második felében szétszórta szegedi dohánykertészek, a múlt században pedig gyevi, felsőtanyai, részben mindszenti nincstelenek, pásztorok, cselédek telepedtek.

Fatemplomát 1823-ban magtárból alakították át, művészi értéke nincs.

Bár Dóc népelete, hagyományvilága egyezik a felsorolt szegedi illetőségű helységekkel, mégis önálló vizsgálatot érdemelne.

DOMASZÉK a Város domaszéki és feketezelei kapitányságaiból 1949-ben önállósult tanyaközség.

Határa 1960-ban 9061 hold, lélekszáma 3955.

Kialakulásáról más össze függésben, a szegedi tanyavilág fejlődésénél szóltunk.

59 Szmid L., Detta múltja és jelene. Temesvár 1900. Néprajzi utalások nincsenek benne. 60 Rövid áttekintés Milleker ..., Dézsánfalva története. 1794—1908. Versec 1908; Vö. még Schematismus 1900, 256.

61 Szentkláray J., Plébániák 472.

62 Kálmány L., III, X.

M A Móina F. Múz-eum Évik. 75. II. 161 Itt csak annyit ismételnünk, hogy teljes egészében alsóvárosi családok népesítették be.

Erről a nevek is tanúskodnak :

Ábrahám, Ábrahám-Fúrús, Ábrahám-Tandari, Bába, Babarcsi, Bálint, Ballá, Baranyás, Batancs, Bénák, Berta, Biczók, Bozóki, Bózsó, Bönde, Barcsok, Csala, Csamangó, Csányi, Császár-Pútyi, Csillag, Csipak, Csizsár, Csonka, Csonka-Szúcs, Csóti-Gyapjas, Csúcs, Daka, Dobó, Engi, Fodor, Födi, Frank, Gárgyán, Goda, Högyösi, Jakus, Jójárt, Katona, Kazi, Király, Kiri, Kisagócsi, Kisguci, Kispál, Kispétör, Kocsis-Savanya, Kodé, Komócsin, Kószó, Kotogány, Lakó, Lippai, Makra, Mása, Márki, Módra, Mulati, Nagygyörgy, Nacsa, Négyökrű, Némöth, Nógrádi, Nyári, Oltványi, Ötött-Kovács, Ökrös, Ördög, Pákai, Papdi, Paplógó, Pintér, Pipicz, Puskás, Rúzsza, Savanya, Sári, Sárkány, Sebők, Simon, Sója, Szabó-Galiba, Szécsi, Szekeres, Szélpál, Tanács, Tombác, Vajas, Vass, Vöneki, Zombori.

Domaszéki paprikafűzéres tanya

Domaszék mezőgazdasági élete a szegedi homokon a legelsőkhöz tartozik.

Főleg paprika, szőlő, alma, őszibarack, termesztésével remekel. Régebben tejgazdasága is igen jelentős volt. Hagyományvilága Alsóvárossal egyezik.

DOMBEGYHÁZ. A középkorban virágzó csanádi falu a hódoltság alatt lassú sorvadással elnéptelenedett. A fölszabadulás után kamarai birtok, majd Edelsbacher Zsigmond szerezte meg (1725). A pusztá egy részét 1800-ban Marczibányi István vette meg, aki 1818-ban Marczibányi-Dombegyháza néven ide falut telepített. A nép a földesúrnak ez évben született Livius fia után máig Levés néven is emlegeti.

Múlt századi iratokban Levés mezeje, Livius mezeje elnevezésével is találkozunk.63 63 BorCsan. II, 145.

162 A Marczibányiak csókái uradalmukba a XVIII. század végén számos szegedi

dohánykertészt telepítettek. Ebből is érthető, hogy Levés lakosságának túlnyomó része többfelől összeverődött szegedi dohánykertész sarjadék. Ezek azonban már aligha települtek közvetlenül az anyavárosból, illetőleg környékéről (Tápé, Sövényháza), hanem más hasonló gányófalukat is meglakva, keresték itt boldogságukat.

A szomszédos, szintén szegedi eredetű Kisiratosról is állandóan számos család települt át.

Az első telepesek között mintegy fele részben, mezőkovácsházai, kunágotai palóc, jász családok is vannak. A falu tájszólása, amennyire rövid tartózkodásunk alatt megállapítható volt, a családok eredete szerint máig megőrizte ö-ző, illetőleg é'-zo jellegét.

A mi törzsünkben származó, kiserésben már kihalt családok az 1865—1885. évi legrégebb helybeli anyakönyvek szerint :

Ábrahám, Ambrus (Csanytelek), Andó, Bába, Bálint, Ballá (Földeák), Báló (Kisiratos), Batki, Belovai G4 lgyő), Bénák, Bokor, Borúzs, Bozó (Mindszent), Bozói, Csányi, Détári, Döme (Kisiratos),

Epörjesi (Sövényháza), Fábíán (Kisiratos), Gera (Sövényháza), Gémes, Gulácsi (Apáca), Gyapjas, Gyömbér (Mindszent), Halál, Jaksa (Mindszent), Korom (Mindszent), Kotroczó, Ködmen, Lajos (Anyás), Lantos (Újkigyós), Lázár, Miklós (Tápé), Molnár (Kistelek), Olajos (Csanytelek), Ördög, Píkali (alsóvárosi ragadványnév, igazi nevén Börcsök), Prágai, Révész, Rúza (Bánkút), Sárkány, Szekeres, Szeles, Szögi, Tapasztó, Zsarkó (Kisiratos), Zsótér.

István király tiszteletére szentelt jellegtelen neogótikus templomának sekrestyehomlokzatán Vendel régebbi szobrát látjuk, amely a falu hajdani birkatartására is emlékeztet. Bent a templomban Donát máig tiszteletben álló szobra, egykori jégverés után vállalt fogadalmi ünnep (aug. 7) bizonyosága. Ezen a napon a legújabb időkig nem dolgoztak. Mint mondják, a nép az uraság idegen cséplőmunkásait is pihenésre kényszerítette⁶⁴.

Dombegyház kiterjedése 1967-ben 10073 katasztrális hold, lélekszáma 3932.

A falu népnélve, hagyományvilága még föltárásra vár. Néhány levési nótát Kálmány Lajos a „Koszorúk” anyagában örökített meg.

DOMBIRATOS telepes falu, a régi Csanád megye keleti szélén. A környék népnélvén Dumiratos alakban is.

Kiterjedése 1960-ban 3182 hold, lélekszáma 1563.

Első előfordulása 1418. Belsevyratos. 1510. Dombiratos. Nevét Borovszky Samu szerint esetleg szépen festett, díszített templomáról vagy egyéb épületéről kapta.

A török időkben elpusztult.

A hódoltság után hosszú ideig kincstári birtok, kamarai puszta. A múlt század elején Ráth József bérelte. A szegedi származású Wodianer Rudolf dohánynagykereskedő 1841-ben kertész családokat telepített Dombiratosra, 1856-ban maga a kincstár is szaporította őket. A falu népe főleg Csanyról, a mai Csanytelekről, továbbá Pétervásáráról, Eger vidékéről, részben a szomszédos Tízháza pusztáról települt ide, így tehát szegedi, illetőleg palóc ivadék. Népnélvében, hagyományvilágában azonban már nemzedékek óta a szegedi jellegek váltak uralkodóvá, amelyek azonban még gondos feltárásra várnak⁶⁵.

A beköltözött családok származási helyük, rokonsági kapcsolataik szerint külön-külön telepedtek le. A Templom utcában csanytelekiek laktak: Szabó János, Rácz Ferenc, Busa István és János, Puskás Ferenc, Bozó István és János, Juhász

65

64 Adatainkat Rostás Sándor plébános segítségével szereztük.

BorCsan. II, 147; Kéziratos plébániatörténet; Köszönjük Tóth Béla író baráti segítségét is. i 1 - 163 István, Kiss József és Elek, Borúzs Ambrus, Bozó Balázs és János, Szabó Antal és Ferenc, Tóth Mihály, Fekete István, Nagy János, akit édesanyja neve után inkább Kispöre Jánosnak emlegettek. A Tízházi utcában Pusztapéteri, Pétervására, Dorogháza sarjadékai, továbbá Eger vidékiek: Papp József, Tóth János, Pósa György, Tomanicska János, Sipos Mihály, Molnár János, Bakos Pál, továbbá a Bécsi és Nyerges család.

A hajdani csanyteleki, azaz szegedi szülőföldről származott mai családok:

Bali, Ballá, Barát, Bodó, Búrús (< Borúzs), Csipak, Domonkos, Fodor, Forgó, Gál, Gera, Halál, Huszka, Juhász, Lippai, Lőrincz, Puskás, Rác, Rúza, Sáros, Víg, Virág, Zsótér.

Egy numerus 20 katasztrális hold volt, beleszámítva a házhelyet, belsőseget, legelőt, szántóföldet.

A falu 1876-ig Kevermes leánygyháza. Az ottani plébánosnak évente minden pár adott egy-egy véka jól kitisztított búzát és árpát, továbbá hat csomó dohányt.

*

DOROZSMA, hivatalosan Kiskundorozsma, tréfásan Dörözsma, büszkélkedve Kisszögéd még nemrégen is hatalmas határú mezőváros Szeged nyugati szomszédságában.

Határa 1967-ben 11 313 kat. hold, mintegy 10 000 lakossal.

Az Árpád-korban a Dorozsma-nemzetség ősi fészke kéttornyú templommal és monostorral, amelynek egy házépítésnél pár éve kiásott gyönyörű román kőfaragványon kívül már semmi nyoma. **Köveit a törökök a szegedi várba építették.**

Innen került volna a dorozsmaiak szerint a vár falába a híres román stílusú kőbárányszobor is, amelyet a kun puszták körébe sokat emlegettek. Erről más vonatkozásban szólunk bővebben.

A hódoltság alatt az elpusztult falu határában szegediek letelepedtek. A XVIII. század elején hatalmi szóval elvették a Várostól és mint a Kiskunság részét, a német lovagrendnek adományozták. Ennek ügyintézője Orczy István Jászapáti, de főleg Jászfényszaru vidékéről, kisebb részben a Mátra és Bükk vidékéről származó palócokból, néhány szlovák családból új lakosokat telepített ide. Dorozsma 1876-ig a jászkun kerületekhez tartozott, azóta viszont Csongrád megyének, majd 1973-tól Szeged megyei városnak közigazgatási sorsában osztozik.

Mária Terézia 1745-ben lehetővé tette, hogy a jászkunok függéseiktől megválthassák magukat. Ez volt a máig emlegetett redempció. A kivetett 11,800 rajnai forint kifizetését 160 dorozsmai család vállalta magára. Ezeknek ivadékaik a redemptusok.

A megváltott területnek mintegy fele 17 ezer hold megmaradt közös legelőnek, a másik felét részletekben a redemptusok szerezték meg maguknak. A járás felosztása csak 1899-ben ment végbe, tehát itt a tanyásodás a szegedi határhoz képest egy-két évtizedet megkésett. Ekkor osztották föl és adták el, ami lehetővé tette Alsótanya élelmes szegedi népének a dorozsmai földre való özönlését. A rajta keletkezett új tanyaközségek: Üllés, Bordány, Zombó, Forráskút lakossága a dorozsmai ivadékok mellett átlag fele arányban szegediekből tevődött össze. A két néptörzsek között régebben villongásokig fajuló feszültség, házasságtól való idegenkedés az utóbbi évtizedekben meggyengült, de teljesen még napjainkban nem tűnt el, bár ez inkább már csak tréfás formában nyilatkozik meg. Kétségtelen, hogy a virágzó dorozsmai tanyavilág példaképe, tanítómestere a szegedi tanyák népe volt: a kései tagosítás a dorozsmai népet évtizeddel visszavetette a mezőgazdasági fejlődésben, korszerű tanyásodásban. Ennek a különbségnek azonban napjainkban már alig van nyoma.

A falu történetét Sztríha Kálmán helybéli plébános írta meg. Munkája a hasonló jellegű művek közül tartalmi gazdagságával messzire kiemelkedik. Kár, hogy nem ismerte Zádori Károlynak Dorozsma birtokviszonyairól szóló, más helyen fölhasznált kitűnő dolgozatát,⁶⁷ amely közli az első birtokkönyv [fundi liber] belső tábláján olvasható verzetet (1751) is:

Vigadgyatok ti szegények Távozzék el szomorúság,
Sánták, bénák és ti épek, Kedvetek szerint lett kívánság,
Elérkezett szerencsétek, Az úr Isten egy igazság,
Régen kívánt dicsőségtek. Legyen ebben világosság.
Nemes Kunság csendessége, Az úr Isten szent fölsége
Eljött immár ékessége, Dorozsmának segítségé,
Privilégiumi szépsége, Oltalma és erőssége,
Melyben lészen békessége. Öröme legyen dicsőségé.
Földes úrnak a hatalma, Hogy e summát betehette,
Nem lesz rajta birodalma, Adósságát fizethette,
Kiadatott privilégiuma, Magát ettől megmentette,

Királyoktul szép oltalma. Dicséretet el nyerhette.
Drága dolog, kívánatos, Távol légyen az irigység.
Mindnyájunknak csudálatos, Veszekedés és fösvényesség,
Békességben élj (!) szabados Virágozzék szent békesség,
Kívánom, legyen állhatatos. Úgy meglészen bő nyereség.
Becsületes ez helységnek,
Fáradozó szegénységnek
Kívánom én is szivessen,
Essék dolga szerencsésen.
Istennek kegyelme által
K. N.

Sztriha a népéleti hagyományok összegyűjtését átengedte Győry Jenőnek, akinek naiv műve⁶⁸ inkább csak rendszertelen adattárnak tekinthető. Hálás feladat volna Dorozsma népéleti sajátosságainak monografikus feldolgozása, a mindinkább halványuló szegedi-dorozsmai interetnikus kapcsolatok gondos elemzésével.

Dorozsma szülöttje Jerney János (1800—1855) történetíró, szegedi piarista diák, Dugonics romantikus szellemének örököse. Ő is elindult az őshaza fölkeresésére, mint alsóvárosi barátja, Maróthy István.

Dorozsma csak egy óra járásra esik Szegedtől, de lényegében már össze is épült vele. Harmadfél évszázada vagyunk szomszédok, de Dorozsmának a szegedi világba olvadása voltaképpen máig sem következett be teljesen. Ez kifejezésre jut azokban a szegedi szólásokban, példabeszédekben, anekdotikus történetekben, ugrasztásokban, amelyek a dorozsmai embőr jellemének, magatartásának eltérő sajátosságait teszik jókedvű, nem bántó iróniával szóvá.⁶⁹

A dorozsmaiakról beszél a szegediek, hogy megköszörülték a macska körmét, hogy jobban fogja az egeret. Megpofozták a kismalacot, hogy fölérje a vályút. Megfésülték a mákostésztát, mert azt hitték, hogy piszkos. Felhajtották a legyeket a padlásra, utána elvették a tarogját, hogy ne tudjanak lejönni. A dorozsmai torony-
66 Sztriha K., Kiskundorozsma története. Kiskundorozsma 1936.

67 SzH. 1881, 195—197, 199—201, 203—205. sz. Ebben az első birtokkönyv (fundi liber) belső tábláján olvasható a közölt versezet (1749) is, amely a redempciót ünnepli.

68 Győry J., Dorozsma régi életéből. Kiskundorozsma 1937.

69 Bálint S., Szegedi példabeszédek és jeles mondások 11.

165 ban fű hajtott ki, erre a falu bikáját kötélén felhúzták, hogy lelelje. Dróthálóval kötötték be a templomtornyukat, hogy a szegediek ne hallják meg az Ő falujuk harangszavát. A dorozsmai embert a szegedi vámnál Mikszáth Kálmán is megörökítette.

A szorgalmas, tehetséges, körmönfontan okos dorozsmaiak a szegedi népességbe is sajátos szálakat szőttek bele. Kocsikovácsai messzeföldön híresek, a szegedi parasztnép körében is mindig kapósak voltak. Szővő-fonó háziipara, rongypokróc készítése a táj régi takács-hagyományait Őrzi. Kubikosai, téglavetői kitűnő munkások. Szegénysorsú dorozsmai asszonyok szoktak a városi nép széksószükségletéről gondoskodni, a piacon piócát, orvos ifüveket, galambászathoz szükséges lépet árusítani. Mindezekről a dorozsmai különlegességekről a mi munkánkban nem beszélhetünk hosszasan, de röviden mindig szó esik róluk. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy föltétlenül szükséges és sürgős feladat volna olyan néprajzi monográfia megírása, amelynek életoalkításával és munkájával a dorozsmai ember a hőse.

Tözsökös, részben már népünkbe olvadó dorozsmai családok: Ádám, Balázs, Bálint, Barna, Benke, Czékus, Dudás, Ézsias, Gyémánt, Gyuris, Illés, Jenéi, Jerney, Kálmán, Komáromy, Lajkó, Maróthy, Márta, Ocskó, Patik, Peták, Rác, Sallai, Sós, Szilágyi, Sziveri, Tajti, Tapodi, Turzó, Veres, Zádori.

FERENC SZÁLLÁS a Gerliczy-család majorjából (1830) fejlődött falu, Deszktől keletre, Kiszombor alatt. Névadója a földesúr keresztneve. A határában fekvő Kukutyinpuszta az országzerte is mert példabeszédből ismeretes: möhetünk Kukutyinba zabot hgyözni, vagyis a rosszul, eredménytelenül végzett, hiábavaló munka után mehetünk a pokolba.

A szólást a helyi hagyomány úgy magyarázza, hogy a múlt század nyolcvanas éveiben a Maros elöntötte a kukutyini pusztát. Az öreg Gerliczy báró erre megfogadta volna az embereket, hogy a zabnak a vízből kiálló hegyét, bugáját csónakon szedjék, hegyezzék le fele haszonban. E furcsa aratásnak híre távolabbi vidékekre is eljutott. A munka veszélyes, hálátlan volt. Érthető tehát a szólások jelentéstartalmának végleges megformálódása.

Ferencszállítás kiterjedése 1967-ben 994 katasztrális hold, lakosainak száma 476. E katolikus béres- és zsellérivadékok származásuk, nyelvük, hagyományviláguk szerint a szegedi tájhoz tartoznak. Több család makai eredetű ugyan, de ezek is könnyen beilleszkedtek az új környezetbe.

FIRIGYHÁZA, ottani népünk nyelvén olykor Fility, a középkorban Fejéregyház, Törökkanizsától keletre elterülő falucska, amely a Csanád-nevezetű ősi birtokai közé tartozott.

Nevét nyilván templomának színéről vagy szépségéről kapta. Első említése: 1256. Feyreghaz. A parasztlázadás idején a falu népe fölkel akkori földesura, Telegdi Gábor ellen. Már a hódoltság elején elnéptelenedik.

A XVII. század derekán szerbek szállják meg. Az ő ajkukon Felity lett a falu neve, de kissé elhomályosult alakban megmaradt az Ősi magyar név is.

A kamarai pusztát Szerviczky Márk vette meg (1781) a törökkanizsai uradalom részeként. A birtokos család 1804-ben, Kálmány szerint 1820 táján szegedi, tápai, 166 gyevi, hantházi dohánykertészekből falut telepített a régi helyén. Kálmány anyakönyvi adatai részleteznek is⁷⁰.

Szegedről jöttek : Almás, Bajusz, Barta, Berta, Dücső, Göbolyös, Jójárt, Perger, Sebők, Tisila, Rókus, Varga.

Tápérről származtak: Göbolyös, Lengyel, Nagy, Ricze, Terhös.

Budzsákról valók: Bata, Epörjesi, Farkas, Füleki, Hódi, Juhász, Kiss, Magyar, Nagy, Némöth, Pálinkás, Pásztor, Ricze, Sándor, Terhös, Tóth.

Törökkanizsáról települtek : Boros, Fodor, Gëda i, Kántor, Kovács, Orosz. Jozefováriai valók : Tóth.

Monostorról települt : Babarczi, Baráth, Fodor, Gólya, Kámány.

Majdánról származtak : Gera, Horváth, Papp, Piroška.

Algyőről való : Orosz.

Jázováról került ide : Bacsó, Bíró, Jaksa, Seres.

Verbicáról települtek: Berta, Némöth.

Rabérről jött : Józó.

Oroszlámosról rajzottak ki : Bálint, Behányi, Czinkus, Szél.

Összesen 60 család. Ezzel szemben 5 család szegedi eredete kétséges.

A falu későbbi (1876) földesúri önkényeskedése miatt feloszlott. Hajléktalanná vált népe leginkább Törökkanizsára húzódott.

FORRÁSKÚT, nyelvjárási alakjában Fórászkút, régi dorozsmai pusztá a majsai út mentén, Zsombó és Csólyos között.

A tagosítás után, a századforduló körül kezdett tanyásodni. 71 Benépesítéséből a dorozsmaiak mellett a mi szegedi népünk is derekasan kivette a részét. Mint a dorozsmai határ más részein, itt is példaadóan hatott a településre és gazdasági életre, főleg a szőlőkultúrára. A nagyobb úri szőlőbirtokokat is szegedi példára telepítették. 1950-ben önálló tanyaközség lett, amelyhez a szegedi földből Átokháza egy részét is hozzácsatolták. Területe 1960-ban

FÖLDEÁK, népünk ajkán Földeák, Füldeák. Eredetileg Óföldeák helyén állott. A nevet Borovszky Samu magyarázza. Szerinte a falu föltételezett régi neve *Deákfalva, amely két részre oszlott. Volt *Földeákfalva és *Aldeákfalva. Az előbbi alakból rövidült volna a mai falunév. Nézetünk szerint azonban a sűrűn előforduló középkori Fyldeak, Fyldiak, továbbá a népnyelvi Füldeák alakok megengedik annak föltételezését, hogy egyszerűen bizonyos Fül (< Fülöp) deák a falu névadója.

Területe 1960-ban 6322 katasztrális hold, lélekszáma 4275.

Középkori, fallal övezett, cintermes gótikus templomának építését egyes kutatók az 1400 körüli időszakra teszik. Oltványi Pál egykori plébános följegyezte azt a mondai hagyományt, hogy a kelyhes csehek építették. Ezzel kapcsolatban érdemes meghallgatnunk Móra Ferencet is⁷³, aki így ír: „alföldi csehekkkel Öttömösön találkoztam legegőbb, lehet vagy nyolc esztendeje. Valami középkori falucska omladékait ástam én ott ki. Előkerült vagy nyolcvan csonttetem. Gyűrűk, gombok, boglárók voltak velük, mindnyáján rajta az Anjouk firenzei lilioma. S ahogy én ott Lajos királyról okosítom az embereimet, azt mondja az öreg Szemerédi : 70 Kálmány III, XII. 71 Sztriha K., Dorozsma 155.

BorCsan. II, 187. Vö. még Oltványi P., A földéaki parochia rövid története. Magyar Sión 1866, 110.

Csipke [= Móra Ferenc]: Folklore. SzN. 1913, 300. sz.

167 — De hallja, mégis csak a csehök építőitek itt valaha templomot. Mindég úgy hallottam én a régi öregöktől.

Én azóta akármerre járok a szegedi tanyák közt, mindig ezzel a gyanúval találkozom. Nem is gyanú az, hanem hit. Honfoglaló magyart ha találunk a lovas sírban, azt mondják rá: cseh huszár. A bronz csákányra: csehök baltája. S minden halomra: hogy templom volt rajta a csehök idejében. Némelyik még most is megvan a föld gyomrában. Aki Luca éjszakáján jeruzsálemi vízzel keni meg a szemét, most is megláthatja. A pap aranyos ruhában áll az oltárnál, és ott térdepel körülötte a sok vörösábrázatú cseh vitéz. így beszélik ezt Csöngőjétől Csókáig az egész Alföldön. Hogy milyen alapon, annak nincs megmondhatója".

Földeák régi történetét Borovszky Samu mondja el. Ebből csak annyit emelünk ki, hogy a hódoltság alatt, 1647-ben ült, azaz lakott helynek írja az alsóvárosi gvardián.

Sajnos, 1686-ban tatárok dúlják föl. A felszabadulás után kamarai birtok.

Szeged kirajzott lakosságából lassan népesedni kezd, 1729-ben a Návay-család tulajdonába kerül. Oltványi Pál írja, hogy a faluba még hosszú ideig Szegedről hoztak menyasszonyt. A XVIII. század derekán a birtokos család nógrádi palócokat is telepít ide, akik teljesen beleolvadnak a szegedi törzs tájszólásába és hagyományvilágába.

Az anyakönyv XVIII. századi neveiből Szegedet idézi: Adók~Adók, Bakacsi, Bakos, Bálint, Ballá, Báló, Barát, Bata, Becsei, Belovai, Berta, Bitó, Borbás, Botka, Bozóki, Bóka, Bodo, Budai, Búkor, Cirok, Csillag, Csonka, Daka, Daróczi, Dékány, Engedi, Faragó, Fodor, Gardi, Gál, Gombos, Hajnal, Gregus, Kakuszi, Kéri, Kormányos, Kószó, Lázár, Lele, Martonosi, Ménösi, Miklós, Nacsa, Papdi, Pávó, Rúza, Siha, Sörös, Szalma, Szömörédi, Teres (Terhes), Törköly, Vastag, Veszelovszki, Vetró, Virág, Vízhányó.

Nem szegediek: Bagi, Bajusz, Bellágh, Borbíró, Borsos, Bugyi, Búza, Csertő, Csorba, Dányi, Dégi, Kaponyai (Korponai), Kurunczi, Majoros, Országló, Padkás, Péli, Rakonczai, Süket, Sutét.

Az egyházat egy ideig a hívek áldozatkészsége tartotta fenn. Jellegzetes helyi hagyomány volt, hogy a templomatya aratáskor gabonát kéregetett a templom számára, tavaszi bélyegzéskor pedig a jobbmódú gazdák bárányt, borjút, sőt még csikót is adtak az egyház javára. Ezt elárverezték, amikor sokszor háromszoros árat is adtak érte, mert különös szerencsét fűztek a templom jószágához.

Sokáig túlnyomóan kirendelt alsóvárosi barátok voltak a falu papjai. Jellemző az akkori viszonyokra a következő anekdotikus eset : a temesközi Beodrán az uraság és a hívek együttesen fogadták föl Spurnyai Adiutus alsóvárosi barátot esztendei kontraktussal, 150 forint sommás fizetéssel. A derék Adiutus azonban a járandóságot keveselte, és időnek előtte meg akart szökni a faluból. A nép elfogta és az uradalom maradásra kényszerítette. „Nagy szomorodásomra kényteleníttem tisztjeimtől és a siránkozva panaszkodó katolikus községtől hallani — írja Karácsonyi Bogdán földesúr Christovich Imre püspöknek — hogy tegnap jövén Feldiákról (ahol a barát pár éve paposkodott), egynéhány szekér papunkhoz, az ma hajnalban felrakodott és útnak indulni akar minden jelentés, előrealó híradás nélkül." Azt is írja még, hogy mennyi fáradtsággal és költséggel szerezte a barátot, mert a népnek nagy szüksége van rá. A földesúr jellemző indoklással kéri a főpásztort, hogy „venné

méltó reflexióba, milyen idöket, környüállásokat értünk, hogy minden kicsiny ok is a nép fölzendülésére alkalmatosságot szolgáltatna."74

Kálmány itt hallott hírt az „Ábel halála” drámai játékról, amely bizonyára a barokk iskoladráma elnépiesedett helyi sarjadéka volt. Balázs Mihály tanító taní-
74 Szentkláray J., Plébániák 344.

168 totta be tanítványait. Előadásra azonban nem került sor, mert Éva alakítója megtagadta a szereplést. A szöveget egyébként idős korában ő mondta el Kálmánynak, akinek hagyatékában sajnos, nem található. Az illető különben más darabokat is tudott. Balázs Mihály tanítványainak fakardot is szerzett, úgy parádézott velük Óföldsékon. Návay földesúr meg is jutalmazta érte.75

A falu dűlőnevei, határrészei: Gajdos, Kéthalom, Marosrétje, Gencs, Gubástelek, Karabuka, Szarazér, régebben még Szabóhalom, Mámahalom, Döböröcsök, Ürmös. Ezek közül Szabóhalma, Mámahalma, Gajdos, Szarazér, feleskertészségek voltak.

A szerződés lejártával a gányók a faluban zsellérek, urasági cselédek lettek.

A falu múltjának, népeletének rendszeres föltárása még a jövő feladata. Néhány szörványos megfigyelés Kálmány Lajostól és tölünk származik. Jellegzetes egyházi eredetű népszokása volt a rúzsalakodalm, amelyről Péter-Pál napjánál esik bővebben szó.

GYÁLA, szerbül Djala, a Tisza bal partján, a Várostól mintegy 10 km távolságra,, de már Jugoszláviában levő falu, jelentős szerb többséggel.

A középkorban virágzó magyar község, amelynek szegedi emlékezetét az 1522. évi tizedjegyzés Gyálay családneve is Örzi. Egy Daróc nevű falu is volt a szomszédságában.

A XVI. század végén elenyészik, bár a falut az alsóvárosi gvardián még 1647-ben is missziós területként tartja számon.

A hódoltság után egészen 1848-ig

a szoregi kincstári uradalomhoz tartozik, amelyet 1783-tól kezdve 25 éven át Szeged városa bérel. **Szerb többsége mellé a falu magyarsága a XVIII. század utolsó évtizedeitől kezdve, nyilvánvalóan béresként, felesként, dohánykertészként szivárgott be. Kálmány Lajos anyakönyvi vizsgálatai szerint a gyálai magyarság a múlt század végén 43 szegedi, illetőleg szoregi, ós zentiváni és 6 más eredetű családból állott.**

Népünköl való: Barna, Bálint, Bózsó, Böller, Börcsök, Csuka, Dékány, Fazekas, Fehér, Kovács, Lengyel, Lévai, Lippai, Molnár, Ördög, Palotás, Pintér, Pópity, Puskás, Sípos, Szekszárdi, Varga, Vecsörnyés stb.77

Gyála szülöttje híres színészünk, Kassai Vidor (1840—1928), akinek önéletrajzában számos kiváló értékű néprajzi adalékot is találunk gyermekkorából.

Szeged városától délre telekkönyvileg régebben a jugoszláviai Gyálához tartozó, a Tisza keleti új és nyugati holt ága között elterülő rétségnek Gyálai rét a. neve, amely a szoregi kincstári uradalom megszűntével a Wiener-Bankverein, majd a gróf Szapáry család, utána Récsi Ede és Lichtenegger Gyula szegedi mérnök birtokába került.

A század elején elárverezték. Szerette volna a Város megvásárolni és kisbérletekre osztani, de nagybirtokosok előzik meg. Több major: Fehérpart, Szilágy, Ludvár épült rajta.

A gyálai rét az első világháború után magyar kézen maradt. Felparcellázták, majd Szilágy helyén szegedi és környékbeli szegényparasztok, munkások, új falut alapítanak: Újgyála, 1950-től Gyálarét néven. 1973 óta Szeged városához tartozik.

ví/

76

77

75 EA. 2809/66.

BorCsan. II, 288, 408.

Kálmány III, XV.

GYULAFALVA, egykori hivatalos magyar neven Bácsgyulafalva, mai szerb megnevezéssel Telecka, 1883-ban keletkezett.

Árvízkárosult, illetőleg földesúri Önkényvel sújtott temesközi népünk a belöle

való Sipos György vezetésével 1881-ben Szapáry Gyula gróf pénzügyminiszternek, a kincstári birtokok gondviselőjének kérvényt nyújtott át, hogy új lakóhelyet jelöljön ki számára. A miniszter jóindulattal fogadta a küldöttséget, és megígérte, hogy Bácskula kincstári pusztára telepíti őket. Csak Szajánból 500 család iratkozott föl: az uraság és a plébános mindenképpen meg akarta az elvándorlást akadályozni. A szolgabíró Sipos Györgyöt lázítás miatt bezáratta, az iratokat pedig lefoglalta. Kiszabadulása után Sipos Györgyöt és hét társát maga Ferenc József fogadta kihallgatáson, ami nyilván Szapáry jóindulatú közbenjárásával vált lehetővé. Szomorú sorsukat elmondották a királynak és lakóhely kijelöléséért könyörögtek. Előzetes tájékozódás alapján az uralkodó Pusztakulát adományozta nekik. Az uraság sugallatára Sipos Györgyöt a szolgabíró ismét börtönbe vetette, de a királyi szó mégis győzött. Tizenhét szegedi gyökérzetű bánáti falu: Szaján (220 család), Jázova (67), Csóka (17), Lőrincfalva (38), Tóba (154), Torda, Kisoros, Aracs, Bikács, Töröktopolya, Monostor (23), Törökkanizsa (7), Jozefova (9), Akács (17), Óbessenyő (13), továbbá szórványosan még Istvántelek, Törökbecse helységeknek szögénysége, azaz dohánykertészettel foglalkozó zsellér lakossága telepedett itt meg.

Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek főpásztor hamarosan iskolát, majd templomot építtetett a számukra, sőt birtokügyekben, kedvő törlesztés érdekében is eredményesen eljárta érettek. Az új falu neve Szapáry pénzügyminiszter keresztnéve lett: Gyulafalva.

A földeket kimérték, és nyíllal, azaz sorsvetéssel elosztották. A falu határát 1—25 között dűlönként megszámozták. A nép ma is így tájékozódik: Első, Második, Tizenkettedik (dűlő) stb. A falutelepülés részei, megnevezései: Aligvári, Basztikuli, Nagyrész ~Najrész, Szamár. Az alaprajz, továbbá a hatalmas porták a temesközi hagyományokat idézik⁷⁹.

A plébánián vezetett „Historia Domus” tovább még elmondja, hogy az első években a nép jórésze bizony kukoricaszárból rögtönzött viskókban, földputrikban húzta meg magát, és a mezei munka elvégeztével télire visszament a szülőfalu rokonságához. Tapasztaltuk, hogy a rokoni kapcsolatok máig elevenek: a temesközi, főleg szajáni atyafiság eljön a falu Őszi búcsújára, Magyarok Asszonya, manapság Olvasós Boldogasszony ünnepére és viszont. Most is házasodnak egymás közül.⁸⁰ Nyilván hasonló módon történhetett a múlt század legelején az anyaközség megszállása is.

⁷⁸ Telepítés Torontálból Bácsba,.. SzN. 1883, 256. sz. Kitűnően informált, aggódó cikkíró tollából származik. Egy napos gyulafalvi tartózkodásunk alatt (1965) a helyszínen sikerült némi anyagot gyűjtenünk.

⁷⁹ A további kutatás számára az újságcikkből idézzük a gyulafalvi telepítés műszaki tervét és pénzügyi föltételeit is: „templom, iskola, lelkész, tanító, községháza és jegyző részére egy-egy beltelek,

s a község közepén egy hold térség engedélyeztetik köztérül valamint a községen kívül temetkező hely és faiskolául együttesen két hold fizetés nélkül adatik. Minden egyes települő család egy belteleket a piac körül, egymás szomszédságában aszerint, amint egymásután jelentkeznek, 100 forint előleges lefizetés mellett örökáron megvehet. A házhelyek tényleges elfoglalása, illetőleg a község megalakulása

csak akkor engedtetik meg, ha 100 települő a belsőség árát már lefizette. A külső művelésre beosztott földek egyelőre a települőknek haszonbérbe adatnak, olyformán, hogy a haszonbér fele október elsején előre fizetendő, a másik fele pedig április elsején teendő le. A települők örökáron megvehetik

külső birtokrészeiket, holdanként 240 forintért, tíz évi törlesztés mellett.”

⁸⁰ Az első tanító, a nép érdekeiért küzdő Nagy József Szajánról jött velük. Vö. Péter L.: Kálmány-dokumentumok. Tiszatáj 1969, 1105.

¹⁷⁰ A gyulafalvi családnevek máig túlnyomóan temesközi, voltaképpen szegedi eredetre vallanak: Acs-Sánta, Ágoston, Bába, Bálint, Báló, Bezdán, Biczók, Bödő, Bunford, Czírok, Czöndör, Csipak, Gyömbér, Hajnal, Kabók, Keszeg, Kéri, Kormányos, Lábadí, Lázár, Margit, Martonosi, Mása, Márki, Móra, Ocskó (Dorozsma), Palatinus, Pesti, Piri, Pósa, Pördi, Révész, Rúzsza, Sándor, Sipos, Sós, Szalma, Szarvak,

Szekeres, Szeles, Szömörédi, Sziráki, Takó, Talpai, Táborosi, Tápai, Vastag, Virág, Visnyei, Zombori.

A falu lakosságának máig a dohánykertészet a legfőbb foglalkozása. Jelentős a gabonatermesztés és jószág tartás is.

Gyulafalvának napjainkban mintegy 2900 katolikus magyar lakosa van. Vasútállomása nincs, ami a hagyományvilág szívósságának kétségtelenül kedvez. A nép nyelve máig töretlenül őrzi a szegedi nyelvjárás archaikus sajátosságait és színeit. Mint mondják: ögetnek, mint a szögediek. A gányóság műszavai, munkamenete teljesen egyeznek a szegedi nagytáj gyakorlatával. A sebtében kérdezt karácsonyi és lakodalmi hagyományok is az anyaváros hiedelemvilágát tükrözik. A beható kutatás föltétlenül szép eredményekkel járna.

HAJDÚJÁRÁS, hivatalos szerb nevén Hajdukovo, jelentősen magyar ajkú határszéli falu, a szögedi föld szomszédságában.

Eredetileg homokpuszta volt, amelyet a földesúr Szabadka szegedi példára 1902-ben örökbérlés formájában felparcellázott. Leginkább a mi mórak, átokházi, csorvai, nagyszéksői szegényparasztságunk szálta meg, és a szegedi tanyavilág életformáját gyökereztetve a hajdúszállási futóhomokba. Keze nyomán hamarosan virágzó szőlő- és gyümölcs kultúra támadt.

1935-ben a bérlemény lejárt, és Szabadka sovinizmustól fűtött akkori vezetősége a hajdúszállási szerződéseket semmisnek nyilvánította: 300 magyar családnak kellett otthonát és földjét máról-holnapra elhagynia⁸¹. Később mégis visszaszívárogtak, majd a szocialista Jugoszlávia visszahelyezte őket munkával szerzett jogaikba.

HALAS, hivatalos nevén Kiskunhalas, évszázadok óta virágzó, hatalmas kiterjedésű mezőváros, a régi szegedi határ nyugati szomszédságában. Népnyelve szintén ő-zó jellegű, amely a miénkhez hasonlóan, középkori maradvány.

Sajnos, eddig tüzetesebben nem figyelte, gyűjtötte senki, így nem tudunk feleletet adni arra, mekkora az egyezés, milyenek az eltérések, továbbá az archaizmusok és helyi fejlemények a két város nyelvhasználatában.

Halas történetéről, népéletéről itt természetesen igen röviden csak annyit mondunk el, amennyit a szegedi vonatkozások és kapcsolatok megkívánnak.

A népi hagyomány szerint a XIII. században hazánkba települt kunok szintén hét nemzetséghöz tartoztak, amelyeket később szék néven emlegettek. Ezek egyikének szálláshelye Halas és a környező pusztaság, határa volt.⁸² A helyi népemlékezet szerint az Ősök sátorzállás szerint is elkülönültek, így a halasi Bábud család a negyedik, a Módok pedig a hetedik sátorból valónak tudja magát.⁸³

⁸¹ Lévy E.: A hajdújárás szigetmagyarság. Délvidéki Szemle 1942, 320. ⁸² Nagy Czirok L.: Pásztorélet a Kiskunságon. Bp. 1959, 9. ⁸³ A hagyomány énekéből mit sem von le, hogy a Bábud család ormánsági eredetű. Kiss G.,

Ormánsági Szótár. Budapest 1952, 71.

Halas városa hosszú századokon át főleg jószág tartásból élt. Elmagyarosodása nyilván a középkor végén ment végbe. A hódoltság sajátos adózási rendszerével a nomád pásztorkodást a halasi tájon is meghosszabbította egészen a múlt század derekáig. Maga a város 1596-ban elenyészik, de már három évtized múlva, 1626-ban a török szorgalmazására újjászületik: az elbujdosott halasiak visszatérnek szülőföldjükre, de Ormánságból is sokan települnek át ide szintén ő-zó tájszólást beszélő református magyar családok.

A töröktől felszabadult jászkun területet, vagyis a Kiskunságot, Jázságot és Nagyunságot a történelmi jogok, emberi érdekek mellőzésével I. Lipót a német lovagrendnek adományozta (1702), és ezzel a kerületek szabadparaszt népe elvesztette politikai szabadságát. Később a lovagrend 500 ezer forintért eladta a földesúri jogokat az Invalídusok Pesti Házának.

A jászkun nép minden követ megmozgatott, hogy törvényes jogait visszaszerezze,

elismertesse, de hiába. Végül úgy határozott, hogy örökválság révén szerzi vissza régi földjeit és jogállapotát. Ez volt a redempció, amelynek ellenében 573 ezer forintot kellett befizetnie. Ebből Halas 50,900 forintot vállalt magára. Az összeg 304 halasi gazda között oszlott meg. Akik a megváltáshoz anyagi erejükkel hozzájárultak, voltak a redemptusok. Ezek az osztatlan, közös földekből annyit foglalhattak le, amennyit meg tudtak művelni. A váltságösszeget ennek megfelelően kellett leróniok. A redemptusoknak joguk volt a közös tulajdonban maradt pusztákon jószágaikat letelepíteni. A nádasok is közös birtoknak számítottak.

A redempcióval Halas tulajdonába jutott Fehértó, Füzes, Balota, Zsana, Tajó, Bodoglár pusztá, ahol hosszú ideig pásztorélet folyt. Ezeket — mint látni fogjuk — fokozatosan és túnyomóan a mi szegedi népünk szállotta meg.

Az irredemptusok közé tartoztak a zsellérek, napszámosok, pásztorok, akik környékbe liekkel is állandóan gyarapodtak, bár lehetőleg korlátozták a megtelepedésüket. A cserény, pásztoroknyók helyét és környékét a XVIII. században szállás, pásztor szállás, olykor már tanya, pásztortanya néven emlegették. A pusztákon később felbukkanó kaszálók, földművelés alá vett földek neve is eleinte szállás, később tanya volt.

Közbiztonsági és adózási megfontolásokból a hatóságok meg akarják a halasi kertés települést, nyaralóknak és telelőknek rendszere a régi Halason is virágtanyai életet is szüntetni. Tiltják, de eredménytelenül.

1861-ben Halas városa elhatározza a tagosítást, és ezzel a földszerzés korlátozása megszűnik. A tagosításból nem ugyan a redempció szerzett jogán, hanem a tényleges birtokállapot alapján 1758 gazda részesedik. A nép szélesebb körei ellenezték a tagosítást, de megakadályozni nem tudták, mert szükségszerű gazdaságtörténeti folyamatról, a modern mezőgazdasági élet kibontakozásáról volt szó. A tagosítás természetesen maga után vonja a nagyarányú és hirtelen növekedő tanyaosodást, az állandó, nemcsak a nyárra korlátozódó tanya életet.⁸⁴

A mi szegedi pásztor-népünk, illetőleg tanya i szegény parasztja ink több hullámban települnek a halasi földre, az eprőn pőndült halasi ak világába.

Az első ismert migrációs folyamat, amikor szegedi katolikus juhászok állanak a halasi nagygazdák szolgálatába. Sajátos módon, néhány református jellegű városunkban, így tudomásunk szerint még Hódmezővásárhelyen, Makón, alig akadtak kálvinista juhászok. A halasi pásztor embernek a szegedi betyárokkal is eleven kapcsolataik voltak.

⁸⁴ Janó Á., Kiskunhalas. Kiskunhalas 1965, 50.

¹⁷² A Rúza Sándorékkal is cimboráló juhászok az 1863-ban bekövetkezett határrendezéssel, közlege lők felosztásával mitem törő'dve, továbbra is széltében legettek.

Gyenyise Antal halasi parastkőltő' már 1865-ben így panaszkodik:

Halas város, mező város,

Jaj de csűffá lettél,

Szép híredtől, szép nevedtől

Jaj de messze estél...

Nem hallod a méneseknek

Nagy bufogó harangját,

Nem a hátas paripáknak

Vígan nyerítő hangját.

Hol ezelőtt szép hegyeden

Gulyá id hevertenek,

Most utálatos fülesek

Heverik szép füvedet.

Nagy Czirok Lászlótól tudjuk, hogy a tanya nélküli tagbirtokok gazdáit a juhászok mindenképpen elriasztották földjeikről. Őt-hat szomszédos gazda összebeszél, és csak így mert kimenni heteilőre, azaz egy-egy hétre dolgozni. Éjszakára szekérsáncokkal vették körül magukat és nagy kutyákat tartottak. A juhászok mégis elűzték, olykor véres verekedés, sőt gyilkosság árán is ő'ket. Ez a bizonytalan helyzet a halasi gazdák jórészét földjeinek eladására kényszerítette. „A messzi pusztarészeken kapott birtokok nagy része — írja Nagy Czirok — a tagosítás után hamarosan a juhászok

kezére került. Előfordult, hogy 40 holdat is kaptak egy-egy birkáért. A gazdák inkább megváltak földjeiktől, minthogy a juhászokkal küszködjenek. Volt olyan juhász, nem is egy, aki A—500 hold birtokot szerzett ily módon. Jónéhány még ennél is többet." Az Ő nagyapja Zsanában 40 holdas új birtokát is juhásznak adta el egy szüreti bárányért és két sajtért. Halasi embereknek végül is alig maradt birtokuk az ó'si határ szélein, vagy a távolabbi pusztarészekben. Egy másik halasi népköltő, Gózon István a juhászok hódításáról így emlékezik meg :

Sok ősi családnak így ásták meg sírját,

Juhászból lett gazdák szívják most a zsírját.

Hogy mire jutottunk, nincs hely elsorolni,

Szabadságból gyászba hogy kellett borulni. .85

A betyárvilágot Ráday Gedeon felszámolta, a közbiztonság megszületett. Halasi szállóige volt ebben az időben: otthagyhadd mán afőded végén az ekét, mögőrzí Ráday. Ez az új állapot is azonban már a dolgos kezű, tarhonyáshasú, azaz igénytelen szegedieknek kedvezett.

Az 1879. évi szegedi árvíz után feltűnően nagyszámú szegedi, leginkább alsótanyai család telepedik meg a halasi határ déli részén, főleg a kilencvenes évektől kezdve bankkölsön segítségével földparcellázott, nemrég tagosított halasi úrbirtokokon. Volt azonban természetesen pásztor, feles, dohánykertész bérlő is a szegediek között. Erről már máshol is szóltunk. Ez a folyamat egyébként még aprólékos vizsgálatra, illetőleg feldolgozásra vár. Mellékesen megjegyezve, Vargyas Lajos halasi népdalgyűjtése zömében alsótanyai bevándorlók ajkáról származik.86

85 Nagy Czirok 18, 19.; Gyenizse Antal és Gózon István versei.

86 Régi népdalok Kiskunhaszról. Bp. 1954.

173 Az utolsó kisebb hullám — tudomásunk szerint — századunk elején azokat az átokházi, csorvai, juhászokat, gulyásokat veti a halasi földre, akiknek talpa alól elfogyott a szegedi járás. A Városnak az Egyetem és Fogadalmi Templom építése miatt rengeteg pénzre volt szüksége, és így utolsó megmaradt leelőit is felparcelláztatta, haszonbérbe adta. Ez az utolsó szegedi pásztornemzedék megtakarított pénzén az olcsóbb halasi határban földcskét vásárolt, tanyát épített magának, és nagy nehezen ráadta fejét a gazdálkodásra.

A halasi római katolikus egyház anyakönyvéből kitűnik, hogy az idő'k során magába a városban is sok szegedi sarjadék települt meg : részben hajdani pásztorok, majd tanyai földművesek már halasi földről betelepült, esetleg újabban áthelyezett vasutasok ivadéka. Ilyen családok: Batki, Bóka, Börcsök, Csipak, Csúcs, Hegedűs-Bite, Kisistók, Kispál, Kispétör, Komócsin, Kothenc, Makra, Martonyosi, Nyári, Papdi, Puskás, Sárkány, Sebők, Simon-Jóárt, Szabó-Batancs, Terhös (Tápé), Varga. E szegedi arányszám a tanyai élet mostani hanyatlásával, a közvetlen környékből való bevándorlással napjainkban állandóan emelkedik.

Az anyakönyvekből kitűnik azonban az is, hogy Halas határát, különösen a keleti, délkeleti részeket, így Alsószállás, Alsószöllős, Balota, Bodoglár, Eresztő, Fehértó, Fölsőkistelek, Füzes, Göbolyjárás, Harkakötöny, Pirtó, Rekötye, Tajó, Zsana pusztákat a múlt század második felétől kezdve, sok helyen zömmel a szegedi tanyák népe telepíti be. Láttuk, hogy a táj pásztorkodó népünk előtt már régóta ismeretes volt. Ez nyilván előkészítette és megkönnyítette a további szegedi bevándorlást is.

Származási helyük gyanánt legtöbbször a szegedi föld, olykor alsórész, azaz Alsótanya van föltüntetve. A nevek, továbbá az Ősök keresztelési helyei azt bizonyítják, hogy zömében Alsóvárosról, de különösen Alsótanyáról, kisebb részben Felsőtanyáról, Dócból, Kistelekről, Csöngőiéről, tehát még mindig a szegedi tájról vándoroltak ki. A Dorozsmáról, Csongrádról, Horgosról, Szabadkáról, Jánoshalmáról érkezők száma teljesen elenyésző a szegediekéhez képest, de még ezek egy részénél is jó okon föltételezhető a biztos szegedi eredet. Ugyanis számos hallott esetből tudjuk, hogy az Alsótanya távolabbi részein született gyermekeket az alsóközponti, ma mórhalmai plébánia felállításá előtt nem mindig hozták haza Alsóvárosra keresztelni, hanem a közelebb eső Horgosra, Szabadkára, Dorozsmára. Születési helyükül ezek szerepelnek, bár talán egész későbbi életükben meg sem fordultak bennük. Alább következő névsorunk nem tekinthető teljesnek. Nyilván hasznos volna

az állami anyakönyvek adataival való összevetés is, bár ez már csak a későbbi időszakokra tanulságos. Mondottuk, hogy e szegedi bevándorlók leginkább a halasi határnak a szülőföldről legközelebb eső részeit szállották meg.

Mint az elején jeleztük, a halasi határból és szomszédságból önállósult tanyaközségek közül Balotaszállást, Zsanát Eresztóvel, továbbá Harkakötönyt külön mutatjuk be, mert lakosságuk szinte teljes egészében a mi, leginkább alsóvárosi, illetőleg alsótanyai népünkől sarjadt.

A következőkben azokat a távolabbi határrészeket soroljuk fel, ahol szegedi szörványokkal szintén találkozunk. Északnak haladva, majd Halas körül nyugatra fordulva, távolodva, utána délre fordulva :

Tajó: Katona, Kordás (Felsőtanya), Lantos, Szeles (Szöreg), Szűcs, Takó.

Lélekszáma 1962-ben 1009.

Bodoglár: Bárkányi (Felsőtanya), Császár, Király, Kordás (Felsőtanya), Kószó, Rácz, és bizonyára még más családok is. Lélekszáma 1318 (1962).

Pirtó : Csiszár, Papp, Répás (Sándorfalva).

Felsőkistelek: Ábrahám, Kiri, Makra, Meszes, Mucsi, Ördögh, Sánta. Lélekszáma 1962-ben 372.

174 Füzes: Kot henc, Papdi, Pákai. Lélekszáma 1962-ben 273.

Rekettye: Rúza. Lélekszám 1962-ben 571.

Felsőszállás : Sárkány, Szabó-Galiba, Szekeres, Trója (Szó'reg). 1962-ben 842 lakos87.

HARKAKÖTÖNY a halasi határban, Tázlár, volt Prónayfalva tanyaközségből kivált új falu (1949), amely Harka és Kötöny volt kun pusztákat, jórészt a halasi Bibó család egykori birtokát foglalja magában.

Területe 1960-ban 9173 hold, lakossága 1313 lélek.

Lakossága szinte teljes egészében szegedi eredetű, amely századunk első évtizedeiben leginkább Alsótanyáról, főleg Mórahalomról és Csorváról települt ide. A kései megszállásra jellemző, hogy szélmalom már nem építenek, hanem a halasi és majsai gőzmalmokban őröltetnek.

Fölkerekedő népünk között voltak jómódú nagygazdák, akik a szegedi határban a Város holtközi birtokai miatt már nem tudtak terjeszkedni. Itt 250—300 koronáért vásárolják meg a föld holdját, ami odahaza legalább 1000 korona körül mozgott. Egyik legtekintélyesebb harkai család, B. József és gyermekei 60 km távolságból, rögtönzött putrik, színek alól munkálják éveken át új birtokukat, amelyet 50 éves törlesztésre főleg Hofmeister Júda, népünk nyelvén Sárga Júda halasi ügyvéd parcellázott egy bécsi bankház megbízásából. Innen öregek ajkán a folyósított kölcsönösszegnek bécsipéz, a hitelnyújtási könyvecskének — amelyet sokan máig őrizgetnek — bécsikönyv neve. A kölcsönt egyébként az első világháború gazdasági konjunktúrájában mindenki könnyen letörlesztette.

Az első, méltán honfoglalónak nevezhető nemzedék öregségére még hazatér a szegedi földre megpihenni és temetkezni. A második, azaz a mostani kiha lóban levő legidősebb nemzedék még hazulról nő, még hazajár a havibúcsúra, továbbá Mindenszentek ünnepére az ősök mórahalmi, alsóvárosi sírjához. Csak az unokák házasodnak már az új környezetből, de egészen a legújabb időkig nem a református halasiak, hanem csak a katolikus majsaiak köréből. Népünk árutermelő gazdálkodása magyarázza, hogy századunk első felében sok volt a gazdasági érdekeltséggel összefüggő örökbefogadás, cselédek kiházasítása.

A falu szegedi jellege máig töretlen, ami a modernebb termelési technikáknak, kertészkedő hajlamnak (szőlő, gyümölcs, dinnye, paprika) alkalmazásában is megnyilatkozik, és amelyet még a szegedi szülőföldről hoztak magukkal. Ehhez járul még makacs akaraterüjük, törhetetlen munkakedvük, amelyről a halasiak félig gúnyosan, félig nagy elismeréssel ezt a közmondássá vált véleményt hangoztatják:

ha a szegedi embört este mögkoppasztják, rögge lre kitallasodik.

A szerző nagygazdák mellett megjelennek a kisparasztok is — így az Engi, Fodor, Tömösvári, Feketű, Rabi család — akik részben még pásztorivadékok. Gyermekkorukban, a századforduló táján, amikor a járásokat már a hírmondóul maradt

Átokházán is feltörték, szüleikkel, nagyszüleikkel jönnek ide szerencsét próbálni.

A juhászat itt pár évtizeddel tovább él. Hagyományos életformájukat itt még megtartják, egyidejűleg azonban már földműveléssel is foglalkozni kezdenek. Természetesen ők is a szegedi hagyományok és eredmények útmutatása szerint dolgoznak.

A kisparasztok másik rétege árendás volt. Város földjén, főleg Átokházán, Ásott - 87 Köszönjük Boskó Vilmos plébános, néhai Nagy Czírok László, Janó Ákos, Vorák József, Nagy Szeder István és a Börcsök család szíves támogatását.

175 nalmon, tehát a perifériákon. Innen ment századunk első évtizedében a halasi földre önálló gazdának, a maga szegényének.

Az itteni tanya világ képe — a szegedi világhoz képest — kissé még külterjes.

A modern formákat, technikát a szegediek kezdeményezték. Így a két világháború között alaposan kihasználták a halasi Schneider-céggel való lehetőségeket, főleg az aprójószág, különösen pedig a pulyka nevelésével. A tanyai önellátás itt már alig érvényesül, az árutermelés mind nagyobb lendületet vesz. Állítják, hogy a tanyakerítést szegediek honosították meg a halasi határban, amit a termelés belterjessége követelt meg.

Úgy tűnik, hogy a harkakötönyi határban a majsai, félegyházi bevándorlók ivadéka a nyelvi asszimiláció útján vannak, gyermekeiknél már az ö-zés didadalmaskodik. A szegedi földekről származtak ide — ismételve a már említetteket is — a következő családok: Balázs (Mórahalom), Berta (Öttömös), Bózsó (Csórva), Börcsök (Mórahalom, Átokháza), Engi (Csórva), Feketű (Gajgonya), Fodor (Öttömös), ragadványnevéen Kusza, Fülöp (Mórahalom), Gergus, Gécz (Csöngőie), Kirí (Ásotthalom), Kispál (Királyhalom), Kocsis, Komócsin (Alsótanya), Nacsa, Nagypál, Nagygyörgy, Ördög (Feketeszel), Rabi (Csöngőie), Savanya (Mórahalom), Selymös (Csöngőie), Simon-Jóhart, Tömösvári (Királyhalom), Vass (Öttömös).

HORGOS, szerbül is Horgos, szegediesen Horgas népe nem szegedi eredetű, nem a mi tájszólásunkat beszél, de földrajzi helyzeténél fogva beékelődött a szegedi nagytájba.

Középkori történetéről nincsenek adataink. A határában terül el Szentpéter pusztája, illetőleg dűlő, amely az Árpád-korban minden valószínűség szerint még az alsóvárosi johanniták birtoka, majorja volt.

A horgosi és szentpéteri pusztát a XVIII. század első felében Szeged városa magának szeretne volna a királyi kamarától megszerezni, hogy pótolja azt a méltatlan veszteséget, amely a kun puszták elvesztésével érte. Megbízta tehát felvidéki származású főjegyzőjét, Kárász Miklóst, aki elszegényedett család sarjadéka volt, hogy Pozsonyban a kérelmet valóra váltsa. Grassalkovich Antal kamarai elnök — Kárásznak ifjúkori barátja lévén — neki juttatta a két uradalmat. A Városnak azzal dugták ki a szemét, hogy erkölcsi testületnek nincs törvényes joga nemesi birtok szerzéséhez. Kárász és Grassalkovich mosakodott a tanács előtt, amely kénytelen-kelletlen nyugodott csak bele az adományozásba.⁸⁸

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az előkelővé vált Kárász család később mindig őszinte szívvel ragaszkodott a Városhoz, és készségesen szolgált a szegedi nép érdekeit. Ebben valamiképpen az erkölcsi elégtétel szándéka is meghúzódott a részéről. E szeretetnek külön megnyilatkozása volt, hogy a család egyik agglagény tagja, a köztisztviselő Kárász Benjamin a múlt század derekán Horgoson olyan dombot akart összehordatni, amelynek tetejéről szépen beláthatott volna Szeged városába. A munka meg is indult. A hagyomány szerint csak az örökségre váró család elszánt ellenkezésére állott el Benjamin úr a szándékától.

A Kárász utca, öregek ajkán Kárász utcája a család emlékezetét őrzi, amelynek már a XVIII. században kúriája volt itt. Ennek helyén épült a múlt század negyvenes éveiben a mostani klasszicizáló, történelmi emlékekben annyira gazdag Kárászház.

A Feketesas utca felé hatalmas kert is tartozott hozzá, amelyet a nép Kárászkert néven emlegetett. A ház előtt egyébként a hetvenes évekig monumentális barokk 776 Szentháromság-szoborcsoport is állott, amelyet Kárász Miklós fogadalomból emeltetett. Mindezekről még más vonatkozásokban is szó esik.

Visszatérve Horgoshoz, Kárász Miklós 1770 táján nógrádi palóc jobbágyokból, továbbá jászokból alapította meg a falut, akik között egy-két szlovák család is akadt. Ezek azonban hamarosan elmagyarosodtak, eredetükre már másfél század óta csak nevük emlékeztet.

A falu nyelve az állandó szegedi ö-ző besugárzások ellenére is őrzi a maga eredeti -ző jellegét, amelyet — miután a Szegeddel való közvetlen és állandó kapcsolatok megszűntek — most a hasonló hangzású bácskai magyar nyelvjárás is erősít. Mindenesetre Horgos a szegedi népiség állandó hatása alatt áll. Már a XVIII. század utolsó évtizedeiben a Kárászok szegedi dohánykertészeket telepítenek Szentpéterre, Horgosra, Budzsákra. Ezt a hatást 1918 előtt a szegedi tanyák népének szakadatlan bevándorlása, különösen az összeházasodás is előmozdította. Öreg falubeliek szerint Alsótanyáról származó asszonyaik szoktatták őket a kertészkedő földművelésre (paprika, gyümölcs, szőlő), továbbá a munkaszeretetre, amely az urasági korszak alatt éppen nem volt kenyerük. Ennek a falu Jugoszláviához kerülése után lett fölmérhetetlen jelentősége, nevezetesen Horgos lett az új állam paprikakultúrájának európai jelentőségre emelkedett központja.

1918 előtt a Horgos vidéki paprikakultúra még nem volt nagyarányú, és kizárólag a termesztésre, a füzéreknek a szegedi piacon való értékesítésére szorítkozott.⁸⁹ Ekkoriban ugyanis már folyt némi paprikatermelés Horgoson, Martonoson, Magyarkanizsán, Csókán, Törökkanizsán, de jelentőssé, általánossá nem tudott válni.

Bona Júlia kutatásai szerint 1900 táján Horgosra került röszkei felesek voltak az itteni paprikatermelés úttörői.

A jugoszláviai, horgosi paprika szegedi forrásától és példaképétől a szoros határzár ellenére sem tudott elszakadni, mert a paprika néhány év alatt bekövetkező ipari feldolgozása, így a csipodés, hasítás, őrlés teljesen a szegedi hagyományok és eredmények alapján történt. A horgosi paprikamalmokban — az első már 1919-ben létesült — szegedi paprikamolnárokat szerződtetnek, akik azután ott bennszülött, jugoszláviai illetőségű molnárnemzedéket nevelnek föl.

Horgosnak, mellette Királyhalom (Backi Vinogradi) tanyaközségnek, Hajdúszállás (Hajdukovo) falunak másik hataimas népeleti teljesítménye elsőrangú szőlőkultúrája: bortermelése, pálinkafőzése. Ennek kibontakozása a múlt század kilencvenes éveivel kezdődik, amikor a Kárász-uraság értéktelennek tartott királyhalmi homokpusztáját Ormódi Béla szegedi bankár potom áron megvásárolta, és alsótanyai, kisebb számmal hozzájuk csatlakozó helybeli szegényparasztközött kedvező fizetési feltételek mellett parcellázta. Maga a legmodernebb szakmai tanulságok alapján Királyhalmán 200 holdnyi mintaszőlészetet teremtett, amelynek művelési technikáját az új birtokosok is követték. Erről a misszióknak számító teljesítményről a szőlőművelésnél bővebben is szólunk.

A parcellázással kapcsolatban meg kell még a Kárászok gyönyörű, Kamaráserdő néven ismert parkjáról is emlékeznünk, amely 1900 táján került eladásra Kelemen István ügyvéd és Reök Iván szegedi mérnök kezdeményezésére. Számos szegedi polgárcsaládnak volt itt nyaralója. Századunk első évtizedében Kamaráson élt Nyilasy Sándor, a híres szegedi festő. Szívesen tartózkodott itt meghitt baráti körben Bartók Béla és Balázs Béla, a Holnap egyik szegedi költőtagja is: kései regénye, az Álmodó fiatalság költői látomásában ez a környezet is fölvilan.

88

89

Szigethy V., Kárász Miklós megszerzi a horgosi pusztát. Délm. 1941, 245. sz.

Bálint S., A szegedi paprika 122.

12 A Mária F. Múzeum Évik. 75. II. 777 A szegedi tájat idézik még a napsugárdíszes horgosi házak is. A falu régebben

beletartozott az alsóvárosi havibúcsú szakrális közösségébe is.

Figyelemet érdemel Horgos falumúzeuma, amely Verbai Jenő plébános buzgalomból született meg.

Tudomásunk szerint az újvidéki egyetem és főiskola magyar tanszékének kitűnő kézíratos horgosi folklóranyaga van, amelynek megjelentése mind a magyar, mind pedig a jugoszláv szakkutatásnak hasznára és dízére válnék. Legújabbán már Kiss

Lajos kiváló értékű horgosi népdalgyűjtése napvilágot is látott.⁹⁰

A szegedi földről beszármazott családok:

Ábrahám, Bálint, Barna, Batancs, Biczók, Bóka, Bózsó, Császár (Putyi), Dobó, Farkas-Csamangó, Fodor, Földi, Futó, Jlia, Juhász-Szeles, Kószó, Kovács-Tanács, Lesi, Makra, Nagygeci, Nagygyörgy, Nyári, Oltványi, Pákai, Papdi, Pipic, Sárkány, Szalma, Szekeres, Szélpál, Tanács, Tandari, Vas és bizonyára még több más.

ILLANCS, régebbi hivatalos nevén Felsőterézhalom, a mai pedig Kéleshalom a kisházassági uradalom birtoktestéből, rideggulya sivar legelőjéből kiszakított 6000 holdnyi homokpuszta, Jánoshalma közelében.

A szabadkai Délvidéki Közgazdasági Bank

parcellázás céljából vásárolta meg (1905). Sokfelől, főleg Jánoshalmáról, Mélykútról kirajzott, továbbá Horgosról, Martonosról, Magyarakanizsáról, de más messzebb vidékekről is összeverődött vevői, illetőleg lakosai között csekélyebb számmal a szegedi földről, Alsótanya nyugati peremeiről ideszakadt családok is vannak. Ezek azonban itt már elszigetelődtek ősi nyelvjárás területüktől: Berta, Börcsök, Juhász, Kispétör, Kürti, Ördög, Papp, Rúza, Szalma, Varga.

Kiterjedése 1967-ben 10 705 katasztrális hold, lélekszáma 1844.

A község virágzó szőlő- és gyümölcskultúrája Jánoshalma nyomdokain halad.

A közösséggé válás néprajzi jellemzése még a jövő feladata.⁹¹

IMRETELEK a csókai uradalom területén szegedi dohánykertészek által alapított falu (1825), amely azonban 1870 táján fölöslik. Sorsáról Csóka jellemzésénél emlékezünk meg.

ITTEBE, régi hivatalos nevén Magyarittebe, Alsóittebe, népünk ajkán habé, Kisitabé, szerbül Novi-Itebej református többségű, Békésből települt magyar falu, amely Itebó néven már a középkorban virágzott. A XVIII. század végén születté újjá.

A múlt század legelején bevándorló katolikus kisebbsége a szegedi törzsekből származott. Földesura Kiss Ernő aradi vértanú volt. Népéletét, hagyományvilágát — nem számítva a reformátusok régi Zsuzsanna-játékát — alig ismerjük.

JÁSZSZENTLÁSZLÓ hajdan kun szállás, a redempció után Jákóhalma, Jászmihálytelek, Jászdózsza és Jászfelsőszentgyörgy közbirtokosságáé volt. A múlt század végén eladták, illetőleg fölparcellálták.

Legnagyobb birtoka a félegyházi Kalmár Józsefné-

90 Kiss L., Hotrgosi népdalok. Zenta 1974. 91 Adataink jórészt Pesitz József plébános és Bárh János néprajzi kutató szívességének köszönjük.

178 nak volt. A tanyásodás, később faluvá verődés körülményeiről, néprajzi jellegekről eddig csak Balogh István révén sikerült közelebbi adatokat szereznünk.

A Helységnevtár (1962) szerint 10,484 hold kiterjedésű határában 1960-ban

3216 lélek élt. Határrészei közül Alsószentgyörgy, Felsőszentgyörgy a régi jász birtoklásra, Felsőtanya a szegedi tanyák népének megszállására, Kalmárerdő, Kalmárföld, Ilonaszállás, Sóstanya nyilvánvalóan nagyobb birtokvásárlók nevére, Békáspart földrajzi sajátosságra, Legelő pedig régi pusztára emlékeztet.

A tanyaközség lakossága Majsza, Félegyháza, kisebb, mintegy harmadrészben a szegedi táj, főleg Balástya, Kistelek, Csöngőie szegényparasztágából verődött össze.

A majsai katolikus egyház anyakönyvei szerint a szegedi földről szakadt ide: Barna, Biczók, Bitó, Börcsök, Csúri, Dékány, Földi, Hegedűs, Hódi, Jójárt, Jójárt-Nagy, Kalabusz (mórávárosi ragadványnév), Kónya, Kormányos, Lippai, Nagy, Palotás, Parragi, Rabi, Rác, Sárkány, Szabó, Szekeres, Szücs, Tandari, Tápai, Tisóczki, Tóth, Víg, Zsemberi, és még néhány más család.

Balogh István ismertetője a Felsőtanyáról, Szatymaz tájáról ide, Szentlászlóra

települt Tápai-család 1885—1904 között vezetett gazdasági naplóját,⁹² benne kirajzott népünk sajátos termelési kísérletére mutat rá. A Tápaiak, két nemzedék dologfogható tagjai 1850 tájától egészen 1904-ig nagycsaládi keretben, osztatlan birtoklási egységből sajátos üzemvitel és jövedelemlosztás szerint gazdálkodtak. Eredményeiket bevételi és kiadási naplóba is rögzítették. A bejegyzésekből — írja Balogh — kitűnik» hogy a közösen munkált gazdaság minden pénzbevételét, a félegyházi piacon eladott tej, tojás, vagy zöldség árát is, a fölmerült kiadást (helypénz, étel, ital, áldomás, útiköltség) a közösbe fizették. Ugyanígy jegyezték föl a közös gazdaság kiadásait, a külön háztartások piaci vásárlásait, a családtagok orvosi kezelését, patikát, továbbá vásárok és búcsúk alkalmára adott költőpénzt.

A családi emlékezet szerint az alapító Ferenc özvegye, Hegedűs Örsébet még beteges öregasszony korában is kezében tartotta a gyöplőt, vagyis az irányítást. Hajnali 3 órakor már talpon volt és hajtotta fiait az ökrök, lovak etetésére, menyeit pedig a házi és házkörül munkára. Legidősebb fia Illés kupeckodott, jószágvásárokat járt, Ferenc vezette a számadásokat, kettő pedig gazdálkodással foglalkozott. Az unokák is a paraszti munkában nevelkedtek föl.

1885-ben 120 katasztrális holdnyi volt a birtok. Négy tanyában, de közös irányítás alatt folyt a gazdálkodás, amely fokozatosan jószágüzemléssal, bércsépéléssel, olajütéssel, baromfityenyésztéssel, a kilencvenes évektől kezdve pedig nagyarányú szőlőtelepítéssel bővült. Természetesen közben földeket is vásároltak, 1895-ben már 979 holdat birtokoltak.

A közösség 1905-ben bomlott föl, a birtokon 23 egyenesági örökös osztozkodott.

JÁZOVA, szerbül Jázovo, te meszközi magyar falu, Mokrintól délnyugatra. A középkorban Hódegyháza néven virágzott. Első előfordulás: 1337. Hodyghaz. Magyar lakossága a török időkben eltűnik és szerbek költöznek a helyére. Az ő ajkukon a falu régi magyar nevéből Hódit', Hodics lett. A XVIII. századra teljesen elnéptelenedett. A temesvári kincstári igazgatóság állítólag már 1760 táján Jázova-Hodics néven szegedi dohány kertészekből gányófalut alapított a régi helyén. A birtok 1816-ban József nádoré lett.

92 Hofer T.—Kisbán E.—Kaposvári Gy., Paraszti társadalom és műveltség a 18—20. században III. Tanyák. Szolnok 1974, 91. Balogh /., Egy tanyaépítő paraszti nagycsalád gazdálkodása a XIX. század végén. A Tápai család gazdasági naplója.

12* 179' A falu lakossága 1810-ben újabb szegediekkel, 1816-ban pedig Vedresházáról távozókkal, tehát ismét szegediekkel gyarapodott. **A közvetlen szomszédságban elterülő' és szintén szegediekből népesült Hodics még a múlt század folyamán össze forrt vele.** Itt a falu népének mintegy harmadrésze lakik. Házaik homlokán föltűnik

a napsugár, amely szintén Szegedre emlékeztet. Amíg lehetett, a havibúcsúra is jártak.

Dűlőnevei : Budzsák, Haranga, Hosszúhát, Kaszálló, Kisjárás, Kunét (=az Aranka csatornánál elterülő' földrész), Kurta, Külsőjárás, Milinabara, Nagyhát, Palántás, Régijárás, Rét, Tizenegyláncos, Ugar. Falurészek, utcanevek : Susány, Borsos, Kétsor, Kissor, Kurtasor, Harangasor, Lekvár, Szaporhőgy. Ez utóbbi Algyó're emlékeztet.

Kálmány Lajos idejében Jázova és Hodics összesen 800 lelket számlált. Ennek nyolcada esett Hodicsra. A múlt század elejéről kijegyzett adatai szerint Szegedről idetelepedett családok: Balogh, B'édzán, Biczók, Cseh, Czirok, Dücső, Faragó, Fenyvesi, Fodor, Hegedűs, Ilia, Jaksa, Kerepesi, Kérges, Kiss, Kónya, Lőrincz, Margit, Mészáros, Papp, Pózsa, Pozsár, Savanya, Sári, Simon, Somogyi, Szabó, Szécsi, Szél, Sziráki, Tarka, Tóth, Varga, Vastag, Zsódos. Összesen 35.93

Szeged népéből, de már nem közvetlenül Szegedről, hanem leginkább Szőregről, Keresztúrról, Tóbárról és a szomszédos községekből való: Ambrus, Bálint, Bódi, Csillag, Fekete, Gera, Hódi, Horváth, Juhász, Kádár, Kocsis, Lakatos, Lévai, Márton, Mészáros, Molnár, Sándor, Simon, Süli, Szabados, Száz, Szömörédi, Szőke, Vígh, Urbán. Összesen 26.

A tisztázatlannak minősített 13 névből is föltétlenül szegedi a Korom, Lapedő, Zsiga. Napjainkban még: Borbély, Bozóki, Csúri, Fendrik, Gál, Halász, Laska, Martonyosi, Mihók, Pintér, Piri (annyian vannak „ha kutyát akarának ütni, Piri ér a bot")⁹⁴, Rabi, Szenes, Zákány.

A falu búcsúnapja Szent Mihály, mint Tápéé is. Kálmány idejében temesközi faluink fiatalsága idejött házastársat keresni magának.

JÓZSEFSZÁLLÁS, bánáti magyar gányófalucska, románul Conacul-Josif. A hajdani pusztát az állam 1869-ben telepítette temesközi népükből, amely máig őseinek ő-ző nyelvét beszéli és szegedi eredetűnek vallja magát.

KASKANTYÚ újabban keletkezett tanyaközség, amely azelőtt Páhi tanyavilágához tartozott. A hajdani pusztát a Pejacsevich-, illetőleg Degeńfeld-család birtokolta, illetőleg parcellázta.

Lakossága a múlt század végén települt, főleg a Jászság és a Tápió völgye (Süly, Szele, Györgye) katolikus és Soltvadkert evangélikus agrárszegény népéből. A két világháború között (1937) a szegedi törzsohöz tartozó Sándorfalva több családja is ragasztott itt földet magának. Ezek : Czirok, Fekete, Ferenczi, Sós, Süli, Tóth-Csúsó, Vízvári. A szülőfalu emlékezete máig eleven.⁹⁶

Kaskantyúnak a szomszédos Tázlár és Bocsa révén közvetlen kapcsolata is van a szegedi tájjal.

93 Kálmány II, IX. 94 A Piri név nyilván a XVIII. század folyamán felbukkanó alsóvárosi Pili, szóregiesen Péli

családnév népetimológias változata, amely egy temesközi szólasba is belekerült. Adatainkat a Szőregre

átszármazott Pili Andrástól szereztük.

95 Schematismus 1900. Vöő G.; Paládi Kovács 298. 96 Kiss Ernő helybeli lelkész szívességéből.

KEGLEVICHHÁZA, népünk ajkán Keglovics, románul Chegleviciu vegyes ajkú kisközség, Kűbekháztól keletre. A középkorban Kőkenyér falu fektett a helyén. Első előfordulása: 1030? Kwkyner. 1337. Kwkenyer. Már a Gellért-legendában is emlegeti. A török időkben elenyészik. A mai falu kincstári pusztára települt (1844) németekből. Nevét Keglevich Gábor kamarai elnök után kapta. Kevés magyar családja szegedi dohánykereskedésekből, felesekből, béresekből került ki. Jelenlegi népességi állapotát nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy szegedi ő-ző tájszólasa töretlen.

KELEBIA évszázadokon át Szabadka városának birtoka, amelynek modern jelentőségét az adta meg, hogy a vasút kettészelte. Hosszú ideig járás, hasznavehetetlenek te sző homokpuszta.

Szabadka Szeged ösztönző példájára a vasút kétoldalán végighúzó legelőt először 1893-ban, majd 1900-ban elárverezte. Ekkor került sor a ludasi és csikériai puszták hasonló módon való értékesítésére is, a vételár 20 évi törlesztése ellenében. A vásárlók leginkább szabadkai polgárok; városi tisztviselők, ügyvédek, tanítók, jómódú iparosok köréből kerültek ki. Főleg magyarok voltak, kis részben bunyevácok is. Akadt egy szegedi is: Tóth Mihály, városi főmérnök.

Szeged a filoxéra-vész után főleg az értelmiség kezdeményezésére virágzó homoki szőlőkultúrát teremtett. Erről más helyen bőven szóltunk. Ez a példakép ösztönözte a szabadkai polgárságot is. Minthogy pedig az alsótanyai szegény parasztok tanyásként, kapásként megismertek a telepítés, művelés fortélyával, a szabadkai birtokosok a keletkező hegyközségekbe őket fogadják meg, és építenek számukra állandó hajlékot, amelynek budárház, nekik pedig itt budár a nevük.

Kelebiának éppen keleti, a szegedi földdel szomszédos határrésze: Fődi járás, amely nevét az itt legeltető híres alsótanyai juhászdinasztiáról kapta, Borista, Négyes járás, a hajdani szabadkai úrbirtokos bérlőkről elnevezett Vermes járás, Szekender járás, népünk ajkán Cöndör járás, Sztipity járás, népünk nyelvén Tipics volt homokpuszta. Az ásothalmi, királyhalmi modern szegedi szőlők folytatásaként, elsősorban szegedi munkáskézből itt született meg Kelebia máig virágzó, mind nagyobb jelentőségű borkultúrája.

A több évtizeden át tartó szegedi bevándorlást elősegítette a trianoni béke, mert elakadt a szabadkai kisemberek kirajzása. A szabadkai birtokosok is elszakadtak

szőleiktől, jórészt eladták Őket. A húszas években felaprózódva, a régebbi szegedi tanyások, bérlők és az újabban beszivárgó szegényparasztok kezére kerültek. így Kelebia lakosságának már mintegy kétharmada szegedi, leginkább alsótanyai: ásothalmi, átokházi, mórahalmai eredetű. Ez az egyházi anyakönyvekből is világosan kitűnik:

Ábrahám, Ábrahám-Fúrús, Ábrahám-Tandari, Apró, Bálint, Bánóczki, Barát, Bata, Berta, Bezdán, Bodó, Bózsó, Börcsök, Bubori, Csamangó, Császár, Csipak, Csiszár, Csordás, Dobó, Dunai, Engi, Farkas-Csamangó, Fodor, Földi, Futó, Gárgyán, Gera, Hegedűs, Hegedűs-Bite, Jakus, Jójárt, Kazi, Kéri, Kiri, Kispál, Kispétör, Kocsis, Kormányos, Kószó, Kothenc, Kotogány, Krisztin, Ladányi, Lasancz, Lázár, Makra, Martonyosi, Matók, Márki, Márton, Mig, Mityók, Módra, Mulati, Nacsa, Nagygyörgy, Némöt, Nyári, Oltványi, Ótott-Kovács, Ökrös, Ördög, Palatínus, Palotás, Papdi, Paplógó, Pigniczki, Pipicz, Puskás, Rúza, Sánta, Sárkány, Savanya, Sója, Szabó-Batancs, Szabó-Galiba, Szalma, Szekeres, Szél, Szélpál, Szögedi, Szögi, Szöröncsés-Fekete, Szűcs, Takács, Tanács, Tóth-Pözsi, Vecsörnyés, Vér, Virgonc.

A szegediek endogám közössége csak 1945 után bomladozik, amikor számos leszerelt határőr, pénzügyőr, honvéd itt ragad, és szegedi családokba házasodik.

97 BorCsan. II, 313. Vö. még Szentkláray J., Plébániák 314.; Vö G. i. m.

181 Kelebia lazán települt tanyaközség. Területe 1960-ban 11 593 hold, lélekszáma 3804. Tanyasorai mintha ásothalmi mintára születtek volna meg : Vasútsor, másként Vasútföd, Kóbászor. Egyéb tanyarészek: Görbető, Halastószél, Katancsicsszél, továbbá a már említettek Borista, másként Rácborista, Tipics, Földijárás, viszont Négyesjárás már nem tartozik Kelebiához, hanem Kisszálláshoz. 98

Az elvégzendő behatóbb néprajzi kutatás különösen Borista tömör alsótanyai népközösségében archaikus szegedi hagyományokat hozhat napvilágra.

Kelebia a trianoni szerződéssel határállomássá és így országosan ismert, rohamosan népesedő helyé vált, ezért 1924-ben az egykori Szabadka, illetőleg Tompa község határából kiszakították, és önálló tanya i közigazgatást kapott. Ezért kell utalnunk arra is, amit Tompáról, továbbá Kisszállásról írunk.

KÍGYÓS, hivatalos nevén Kígyós puszta, idősebb tanyai népünk ajkán Kíjós hajdani kun puszta, ma tanyaközpont. Lélekszáma 1508. Maja a határához tartozik.

A hódoltság alatt a Város birtoka.

Valamikor temploma is volt. Öreg majsaiak emlegetik, hogy az egykori templomdomb széthordott földjével töltötték fel a kígyósi határban fekvő mocsáron át vezető, vert út néven emlegetett közutat.

A XVIII. században az újjászületett Kiskunsághoz, éspedig a szomszédos Kiskunmaja határához tartozik. Hosszú ideig közlegelő, csósz és pusztagazda házzal.

1896-ban a majsai redemptus ivadékok között járulékföldként osztják szét. Ezek azonban hamarosan túlradnak értéktelennek vélt jussukon. Dorozsmai, de főleg alsótanyai szegényparasztok szállják meg. "Nagyobb birtokot szerez itt Wolf Miksa, szegedi, illetőleg üllési szőlőbirtokos is. Ezt a negyvenes évek elején fölparcellázták.

Az ő szőlőtelepítései mindenestre ösztönző hatással voltak a helybeli paraszti szőlőkultúra kialakulására.

Szegedi eredetű a Budai, Daka, Farkas, Földi, Hegedűs, Hódi, Kispál, Meszes, Sánta, Sebők, Sutka, Szabó, Szekszárdi, Szíveri, Szögi, Tanács, Tandari, Török.

KIKINDA, Nagyikinda népünk öregeinek ajkán Kökinda, szerbül Kikinda.

A középkorban Kökénd néven virágzik.

A hódoltság alatt elpusztul. A felszabadulás után kikindai districtus néven kiváltságos szerb terület, amely a vármegyei rendszer visszaállítása (1779) után is megmaradt.

Csak 1876-ban olvasztják be Torontál megyébe. Helységei : Kikinda, Mokrin, Karlova, Basahíd, Szerbkeresztúr, Jozefova, Kumán, Vrányova, Melence, Tarras. Ezek közül Kikinda, Szerbkeresztúr, Jozefova, Vrányova magyar kisebbsége szinte teljes egészében szegedi eredetű. A distriktusban a magyarokon kívül németek is megtelepednek.

Kikindával kapcsolatosan sokat emlegették a múlt század folyamán az überland, überlandiális földeket. A szó, illetőleg megjelölés a katonai határőrvidék jogrendszeréből került át. Itt ugyanis a belsőket Stammgut, a külső földeket pedig Überland néven emlegették. 100 A kikindai kerületben a vízjárta és szikes területeket jelölték e szóval.

A betelepülő szerbek elsősorban a jól megművelhető, magaslati helyeket szállották meg, a többi egyelőre hasznavehetetlen volt. Amint az ármentesítés folytán ér-88 Tóth István plébános és Horváth Cz. György pedagógus szíves segítségével. 99 Pintér Sándor szíves közlése. 100 Kiss K., Az Überland föld. Szeged 1898.

182 tékessé váltak, a szerbek gyanútlanul ezeket is birtokukba vették, de a tulajdonjogot nem szerezték meg rájuk. A kamara viszont csak bérlőknek tekintette őket, és a földeket állami tulajdonként kezelte. Végre 1882-ben a lakosság örökáron megváltotta ezeket az Überland néven emlegetett bérleteket.

A betelepülő magyarok és németek ezekre a bérföldekre húzódtak, amelyeket a szerbekkel egyetemben szívos, önfeláldozó munkával tettek termővé. Szeged kirajzott családjai 1776-tól kezdve tűnnek föl a kikindai római katolikus egyház anyakönyveiben¹⁰¹. Tanulmányozásukra nem nyílt alkalmunk.

KIRÁLYHALOM egykori hivatalos nevén **Horgos-Királyhalom**, megkülönböztetésül a vele összefüggő, de még a Város ősi határához tartozó **Szeged-Királyhalomtól**, amely a mai **Ásotthalom** egyik határrésze. A név egyébként **Ferenc József** 1883. évi tanyai, ásotthalmi látogatásának emlékezetét őrzi.

Az új megszállást rövid ideig **Rúzaháza** néven is emlegették, egy **Rózs** a nevezetű zsidó vállalkozó, **Ormódi Béla** embere után, aki a **Kársz-család** birtokában lévő **homokpuszta** egy részét megvásárolta, és emberséges feltételek mellett parcelláztatta. Túlnyomóan a mi alsótanyai szegényparaszt népünk települt meg rajta. Ezekről az időkről **Horgos** jellemzésénél bővebben is szólnunk.

A népes tanyaközség hivatalos szerb neve **Kraljev Breg**, újabban **Backi Vinogradi**, gyorsan elterjedt magyar tükörszóval **Bácsszöllös**, amely egyúttal virágzó, még **Ormóditól** alapított szőlőkultúrájára emlékeztet.

KISIRATOS, román nevén **Dorobanti** a középkori **Nagyiratos** falu helyén terül el **Kelet-Csanádban**. **Borovszky Samu** föltevése szerint nevét szépen festett, azaz iratos teplotmáról kapta. A régi falu a török időkben elenyészett.

A hódoltság után az iratosi pusztát a kamara bérbe adta. Sok kézen megfordult, amíg a XVIII. század végén meg nem vásárolták. Nagyobb, **Arad** megyébe eső részén keletkezett a birtokosa után elnevezett **Forray-Iratos**, később **Forray-Nagyiratos**, majd egyszerűen **Nagyiratos**, románul **Iratosul**. A puszta egyik kisebb részének szintén birtokosa után **Almásy-Iratos** lett a neve. Ebből nem fejlődött falu. A puszta **Csanád** megyei, kisebb részén a **Salbeck** család telepített. Ennek **Szálbekiratos**, a mai **Kisiratos** lett a neve.

A kitűnő **Borovszky Samu** **Kisiratos** újjáépítéséről szólva tévedett¹⁰², amikor azt írta, hogy a **Salbeck** család 1818-ban **Nógrád** és **Arad** megyei magyarokból telepítette. **Kovács Ferenc** legújabb kutatásai ugyanis kétségtelenné tették, hogy a falu megszálló népe **szegedi** dohánykertészekből került ki. Erről a máig töretlenül zengő ö-ző tájszólás, továbbá a családnevek: **Almásy**, **Bali**, **Csonka**, **Faragó**, **Gál**, **Godó**, **Kása**, **Máté**, **Némöth**, **Rigó**, **Sebők**, **Talpai**, **Torma** is tanúskodnak. Jellegzetes helyi név a **Szelleki**, amely érzésünk szerint eredetileg ragadványnév volt, és pedig az ő ilyenféle szavajárásából: a szentlelkit neki! Föltételezhetően **Nagyiratosnak** is vannak **szegedi** eredetű családjai.

A kutatás kárára olyan fiatalon meghalt **Kovács Ferenc** igen értékes, itt-ott azonban nem egészen kiforrott módszerek szerint szerkesztett, irodalmi nyelvre átírt gyűjteményében¹⁰³ tisztázza **Kisiratos** színmagyar népének szinte teljes egészében ¹⁰¹ **Szentkláray /., Száz év 272.**

BorCsan. II, 414. 103 Kovács F., Az iratosi kertek alatt. Bukarest 1958; Vö. még Bálint S., A békési magyarság

szegedi csoportjai. SZKJMÉ 1961—1962. Orosháza 1963. 118.

183 szegedi, mégpedig gányó eredetét. Kovács könyvében meséket, balladákat, dalokat, játékszövegeket, lakodalmi költészetet, gúnyverseket, közmondásokat és találós kérdéseket közöl, amelyeket a folklór tárgyalásában mi is fölhasználtunk. A gyűjtemény legnagyobb értéke a Kómíves Kelemenné két szép helyi változata.

KISOROSZ, a középkorban Or őszi (1332), egykori hivatalos magyar elnevezéssel Torontáloroszi, mai szerb nevén Rusko Seb. Nagyikinda közelében elterülő falu, amelynek magyar többsége 1776-ban telepített szegedi és környékre li dohánykertészeknek ivadéka.

Eredetileg kamarai birtok volt. Későbbi tulajdonosai között ott a Csekonics-, Sina- és Zichy-család. Temploma 1802-ben épült Péter és Pál apostolok tiszteletére. Szegedi eredetű családjai közül legnépesebb a Berta, amelynek számos : Baka, Fekete, Luku, Csárdás, Haska, T'era, Feszion, Koma, Szopi, Zsarkó ragadványnevekkel is megkülönböztetett ága van. Föltétlenül a mi népünkől való még az Ábrahám, Bálint, Csányi, Csikos, Csiszár, Dékány, Fazekas, G'édó, Hegyközi, Jéri (Tápén ragadványnév), Lőrincz, Nyári, Ördög, Talpai család. Beszédjük töretlenül őrzi az anyaváros nyelvi hagyományait.

Kálmány Lajos gyűjtött — bár nyilván nem rendszeresen — Kisoroszon104.

Azóta Kiss Erzsébetnek köszönhetünk kisebb, de értékes kéziratot népnyelvi, és a fönti családnévi anyagot, amely teljes egészében a szegedi hagyományt tükrözi. Kiss Erzsébet említi, hogy a falunak egyetlen, mintegy 3 km hosszú, nyílegyenes főutcája van. Mellékutak csak bal oldalról ágaznak ki belőle.

A lakosság leginkább dohányt és hagymát termeszt.

*

KISSZÁLLÁS. Hajdani kincstári pusztá, majd uradalom, most tanyaközség. Területe 1960-ban 15 998 hold, lélekszáma 4710. Határrészei: Almajor, Alsókovácsgyöp, Belmajor, Bibic, Edetanya, Fölsókovácsgyöp, Imreszállás, János telek, Kápolnamajor, Kenyérváró, Középkovácsgyöp, Mátyás major, Ódongókút, Sömlék, Tompamajor, Tormatanya, Tüskös major, Újdongókút, Újmajor, Zsindölyös.

Az uradalom cselédsége a múlt század folyamán Mélykút, János halma zselléreiből és felvidéki szlovák idénymunkásokból, illetőleg ezeknek itt maradt, elmagyarosodott, eredeti vezetéknevüket azonban jórészt máig híven Őrző ivadékaiból, továbbá Tápiószelre, Békéssámson, Mezőkövesd summásaiból, századunkban pedig még Szeged külső tanyavilágának szegényparasztaiból verődött össze.

Kisszállás régebbi történetéről nekünk itt nem szükséges szólnunk. Csak ott kezdjük, hogy 1802 után Halas városa bérelte. 1840 táján Stametz-Mayer bécsi bankár tulajdonába jutott, aki nagy befektetéssel urasági lakot, gőzmalomot, vasöntőt, szeszfőzőt, modern tehenészetet alapított rajta. A birtok leányági örökösödés útján a Boncompagni olasz hercegi családé lett, amelytől bérletársulatok árendálták. Utoljára 1925-től a Kisszállási Részvénytársaság kezén volt. Ez mintagazdaságot létesített rajta, közben azonban cselédeiket kegyetlenül kihasználta. Az uraság csak őszi vadászatokon látta, ha látta, észrevette őket.

Az uradalom az első világháború után vagyonválság címén kénytelen 1500 hold földet följánlani. Erre a célra egy sivány homokpusztát engedett át, amely azelőtt meddő tehenek legelője volt. Istállójuk a mostani négyestelepi iskola helyén állott.

104 Kálmány II. XII.

184 A pusztá kisebbik részét Bácsbodrog megye „vitézei" kapták, a nagyobbikra pedig, 3—12 holdra igényjogosult ásothalmi, átokházi, ötömösi, mérgesi bérlők, tehát szegediek települtek. 1945 után még újabb jelentős rajok követték Őket.

Manapság a szegedi földhöz legközelebb eső Négyestelep, továbbá Almajor, Bibic, Tuskós, Tormatanya homokján élnek nagyobb, összefüggő közösségben szegedi családok :

Ábrahám, Ábrahám-Türes, Babarcsi, Bakacsi, Bálint, Báló, Bata, Bénák, Berkó, Bezdán, Bodó, Bózsó, Börösök, Burkus, Csamangó, Császár-Pütyi, Csipak, Csiszár, Csáti (Joka), Csöke, Daka, Dobó, Engi, Falusi (Mérgek), Farkas, Fazekas-Kádár, Fekete, Fodor, Födi, Fürtön, Gergus, Hebők,

Hegedüs-Bite, Hódi, Huszta, Jójárt, Kasza, Kazi, Kerekes, Király, Kispál, Kispétör, Komócsin (Irha), Kormányos, Kothencz, Körmös, Körösi, Krisztin, Kürti, Lasancz, Lázár, Lóggó, Lovászi, Magda, Mar tony osi, Mása, Márki, Mig, Módra, Molnár, Nacsa, Nagy, Négyökrű, Nyári, Ördög, Papdi, Pálfí, Pálinkás, Rab, Rutai, Rúza, Sárkány, Simon, Sója, Süveg, Szélpál, Sziráki, Szögi, Tanács, Tápai, Tömösvári, Urbán, Vecsörnyés, Virág, Virganc, Volford.

Az első szegedi szegényparaszt telepések eleinte bizony földbe mélyeszteti putrikban laktak. Innen kezdtek meg minden állami, társadalmi támogatás nélkül a homokbucka kubikolását : hegyhúzóval, talicskával, bakittal tették a szőlőtelepítés számára egyenletessé, alkalmassá. Sokszor éjszaka, viharlámpa mellett is dolgoztak. Utána mindjárt szőlőt, főleg kövidinkát telepítettek, gyümölcsfát ültettek, különösen jonatánalmát, kiferkörtet, dinnyét természetek, mellette aprójószágot, leginkább pulykát neveltek. Szegénységük leleményessé tette őket. Néhány év múlva már vályogházakat emeltek, a putrik pedig ló, marha istállójaul szolgáltak. Igényesebb hajlékaikat már a felszabadulás után építették, amikor a számosjószág a vályogházakba került.

Természetes, hogy Kiszállás keleti részének hagyományvilága azonos a szegedi tájéval. Ö-ző anyanyelve töretlen, bár itt már Bácska .-ző nyelvjárásával közvetlenül szomszédos. A havibúcsút és a vízkereszi házszentelést máig számontartja.

Ez utóbbit a kalocsai főegyházmegyéhez tartozó pap eleinte szokatlannak találta, de a hívek napjainkban is ragaszkodnak hozzá. 105

KISSZIGET, másként Kiszüget az óbébi uradalomhoz tartozott. Birtokosa, gróf Batthyány Ignác, a tudós erdélyi püspök, itt négy gányótelepet alapított (1785). Ezek között volt Kisziget is, amelyet Szeged vidéki magyarok béreltek. Ennek helyén állott Borovszky Samu gyanítása szerint a középkori Sziget falu: 1484. Zygeth. A telep a szabadságharc viharaiban elpusztult, és nem született újjá. Népe főleg Újhely kertészségére húzódott, amely szintén az uradalomhoz tartozott. Ezt később inkább Sasülés néven emlegették. A továbbiakra nézve ide utalunk. Néhány részlet tisztázása még elkelne.

KISTELEK. Hosszú időközön át puszta volt. Úrbéres községként a Buda—Szeged közötti postaút egyik állomásának védelmére telepítette a Város 1776-ban.

Népe az ország különböző vidékeiről verődött össze. Zömében mégis kivándorolt szegedi családokkal, pásztorokkal és felvidéki tótokkal népesült be.

Azonban hamarosan a Segítségünkre voltak Tóth János, Nagy Ferenc lelkészek, Nikowitz Oszkár, Kiss-Csepregi

Gergely, Szörfi István pedagógusok. 106 Reizner I., .1.; A falu története kevés népéleti utalással Vicsay L., Kistelek története.

Kistelek 1929.

185 szegedi népülethez, tájszólashoz asszimilálódott az egész falu. A Város úrbéri joghatósága 1848-ban megszűnt ugyan, kegyurasága azonban 1945-ig megmaradt. Templomának homlokzatán máig ott van Szeged címere, immár mint történelmi emlék.

Kistelek a szegedi tájnak egyik legjelentősebb, immáron mezővárossá fejlődött határfaluja, amelynek inkább gazdasági néprajza jelentős. Hatalmas tanya világ középpontja, amelynek igényei, szükségletei Kisteleken számos olyan iparágak : kékfestő', szappanfőző', takács, kalapos, és egyéb mesterségnek életét hosszabbította meg, amely fölött az anyavárosban már eljárt az idő, azonban a szakmai készséget, ízléshagyományt Szegedtől örökölte. Sokáig szinte a második világháborúig élt a hagyományos juhászat, gulyásság is. Ma is igen jelentős a jószágtartása, amely modern, piacra termelő jellege (választási malac, aprójószág, tojás) ellenére is az archaikus szegedi hiedelemvilágnak számos elemét máig őrzik. Homoki szőlő- és gyümölcskultúrája is fejlődik. A falu folklórhagyományai azonban színtelenebbek.

Kisteleknek az ősi szegedi földből való közjogi kiszakadása következtében a szegedi határ legtávolabbi része, **Csöngőle csak a pántlika néven emlegett keskeny földszávon függött össze az anyavárossal. Népe azonban állandóan telítődik a szegedi földről, tanya világból, leginkább természetesen Felsőtanyáról bevándorolt családokkal, be nosült fiatalokkal.**

Kistelek kiterjedése 1967-ben 12023 katasztrális hold, lakosainak száma 8925.

Szegedi gyökérzetű családjai többek között.

Bitó, Csipak, Csúri, Gémes, Jakus, Kispál, Kormányos, Kothencz, Rozsnya i. Szlovák, illetőleg felvidéki eredetűek: Dancsok, Domonics, Hudoba, Hulman, Krizsán, Kucsora, Muhel, Pigniczki, Rehák, Sisak, Tisóczki, Wolford.

KISZOMBOR, röviden és népiesen Zombor falu a Maros szélén, Makó szomszédságában.

Határa 1967-ben 11 423 katasztrális hold, lélekszáma 5119.

A középkorban a Csanád nemzetség birtoka. Első előfordulása: 1256. Zombur.

Román temploma, illetőleg kőkápolnája a szegedi nagytájnak egyik legjelentősebb, az Árpád-kor legelejéről származó műemléke. Eredetét még nem tisztázták. Újabban Csemegi József alapos elemzés után azt a nézetét fejtette ki, hogy a kápolna hatszöges térkompozíciója nyilvánvalóan eszmei, szimbolikus mondanivalót fejez ki:

az alaprajz voltaképpen hexagramm, amely az ószövetségi zsidóság körében Isten (Jahve) jelképéül szolgált. Később ismeretessé vált a keresztény, sőt a mohamedán világban is, és a jelnek démonűző, bajelhárító erőt tulajdonítottak. E szemlélet értelmében a középkor embere a hatszögű épületbelsőit olta lomhelynek érezte, ahol a sötét, alvilági hatalmak rontó ereje a lelket már nem érheti, nem kísértheti meg.

Elemzése végén a további kutatások szükségességének hangoztatásával Csemegi úgy találja, hogy a hexagrammra szerkesztett Tisza menti fülkekoszorús körtemplomok (Kiszombor, Karcsa és az Ungvár melletti Gerény) egyedül állanak az európai műemlékanyagban. Sajátos térszerkezetük közvetlen vagy közvetett Kaukázus vidéki örmény, grúz mintákra utal.

Sok gondot okoz a kutatásoknak a kápolna, illetőleg mai templomszentély

1939-ben föltárt, későbbi, valószínűleg XIV. századbéli freskóinak ikonográfiái rejtélye

is. Veronika és Mettertia, vagyis Szent Anna harmadmagával világosan fölis-

Csemegi J., Közép-Európa románkori centrális templomának építészettörténeti kérdései.

Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 1960, 323; Freskóinak első leírása Biró ..., Hatszázéves freskó Kiszomborban. Katolikus Szemle 1940.

186 merhető'. Ezek a szakrális folklór világában a gótikus jámborságra : a Szent Család tiszteletére és a passziómisztikára utalnak. Ellenben a női szent : kezében menyétbőrrel, a két kisebb női szentet oltalmazó szent asszony, továbbá egy férfiszent idáig minden azonosítási kísérletnek ellenállott. Nem világos az egész freskóegyüttes eszmei összefüggése sem.

Kiszombor ó'si magyar lakossága némi szünetekkel és megtépzva vészeli át a hódoltságot. Újjászületése nehezen indul. Csak akkor kezd nyugodtabban fejlődni, amikor az Oexel, későbbi nevén Rónay-család megvásárolja a kamarától a zombori uradalmat (1781).

A falu mai népe a XVIII. században több szakaszban települt. Reizner János szerint 108 az 1712. évi árvíz idején szegedi családok telepedtek le az akkor még tötökhöz tartozó Kiszomborra : polgári állásukat ott a kedvezőbbnek érzett jobbágysorssal cserélték föl. A helybeli egyházi anyagönyvben előforduló szegedi eredetű családok a XVIII. században : Balázs, Csanádi, Csík, Faragó, Farkas, Gera, Hódi, Kecskés, Kiss, Mohácsi, Nagy, Pálfy, Szegszardi, Tóth.

A század folyamán Pest megyéből és Csanádról is jönnek, egészében véve azonban bővebb adatok híján a benépesedés közvetlen körülményei nem állanak világosan előttünk. Annyi kétségtelen, hogy Kiszombor már a XIX. századra teljesen beleépült a szegedi nagytájba. Erről már az itt gyerekeskedő Kassai Vidor híres színészünk népéleti visszaemlékezései is tanúskodnak.

Néhány szóval meg kell emlékeznünk a birtokos Rónay-családról is. Itt volt nevelő Repiczky János, kiváló, korán elhunyt orientalistánk, aki a szegedi Maróthy testvérek baráti köréhez tartozott. Itt élt a család állandó vendégeként Somogyi Antal. „Régi magyar énekek” címen kiadott romantikus koholmányainak (1873) kézirata a Somogyi Könyvtárba került. 109

Kiszombor a szegedi nagytájnak műemlékszerű épületekben ; — templomában, kúriáiban és iskolákban, klasszicizáló magtáraiban és mutatós parasztházaiban — leggazdagabb faluja. Felújításukra sürgős szükség volna.

Kiszombor történetét a falu szülöttje, Kiss Mária Hortenzia írta meg : értékeesebb

falumonográfiáink közé tartozik 10. Néprajzi adalékai is figyelmet érdemelnek. Röviden megörökítette a falubeli Teknyőkaparó emlékezetét, aki a századfordulón élt, de naivan találó jóslásaiért a szegedi táj idősebb nemzedékei máig emlegetik. Érdekességként azt is meg kell említenünk, hogy Kiss Mária édesanyja látta vendégül egy nyáron a gimnazista József Attilát.

A falu fertályai és dűlőnevei részben e monográfia, részben tanítványaink gyűjtése nyomán : Susán, Gózs'ém, Szentsarok, Körtélyös, Dédényszög, Szilvaszög, Kisladány, Nagyladány, Miskahalom, Nagyhalom, Nádashalom, Tanyahalom, Margitkert, Királydomb, Kútalj, Tótok partja, Nyomás, Marostú, Hótmaros, Nagy szilvatábla, Nagybukor, Csipkés, Vesszős, Kiscsere, Halész, Karikaerdő, Kőház, Vájkos, Kapáskert, Malvin, Dávid, Sándor, Gacsiba, Goszpodi, Szugoly, Paskulom, Tehénjárás, Egeres, Kiskaszáló, Nagykaszáló.

Régi határtérképeken még előfordul: Nyilas, Kissulymos, Nagy sulymos, Horgastó, Büdöstó, Lapostó, Csurgósziget, Fehérhát, Kerekfenék, Kátli feneke, Sárgahatár, Kiscsipkés.

E nevek közül Dédényszög és Ladány középkori faluk emlékezetét Őrzi.
108 Reizner L., 233.

Móra F., Rovó Somogyi. Magyar Bibliofil Szemle 1924, 82; Délm. 1926, 13. sz. 109
110 Kiss M. H., Kiszombor története. Makó 1940.

KLÁRAFALVA, öregek ajkán Kalárafalva, Kalára, majorságból fejlődött útmenti falu Deszk és Kiszombor között, a Maros bal partján. Legrégibb részének Ókalára a neve.

Egy 1828-ból való levéltári adat szerint: Kiss Kalára az az az Kaláranak azon része, melly az idén az Maros által elszakasztott nagy Kaláráról. 111

A falu első előfordulása : 1488. Klarafalwa. Nevét Borovszky Samu gyanítása szerint Szent Klára tiszteletére épített templomról kaphatta. Tőle keletre feküdt Varsánytó falu, amelyet még a XVII. században is emlegetnek. A Vassanthó család Szeged hódoltság előtti történetében is fölbukkan. A török időkben mindkét falu teljesen elpusztult.

A XVIII. században kamarai birtok. Csak 1777-ben települt Újcsanádról származó magyar dohánykertészekből újja. A falucska 1801-ben a Gerliczy-család birtokába jutott.

Dűlőnevei: Hosszúfődek, Majoralja, Békástó, Homokdüllő, Nagyfűzes, Zsombó, Szilvás, Hajdova, Kishajdova.

Határa 1967-ben 1579 katasztrális hold, lélekszáma 569.

A falu hagymatermesztő lakossága, főleg Makó katolikus parasztságából települt, amelynek viszont szegedi a gyökérzete. Természetesen bevándorolt szegedi családjai is vannak. A neveket Deszknél soroljuk föl.

KÖMPÖC a középkorban kun szállás volt. 1436. Kempeczallas. A hódoltság alatt Kömpec néven Szeged városának nemes földjei közé tartozik, amelyen legeltetés folyik.

A kun pusztákért folytatott port befejező egyesség értelmében (1725) a Város lemondott ugyan a kun puszták közös használati jogáról, de továbbra is jussa lesz többek között Kömpöc pusztán is legeltetni. Kénytelen azonban már 1746-ban a jászkun kapitányságtól árendába venni. A bérleti levél egy része így hangzik: Kiss Kunságban levő Kömpöc Pusztánkat három Száz eötven Rh forintokban Szöged Várossának árendában ki bocsájtottuk. Kömpöc 6 ezer holdas határa 1760-ban az egri káptalan birtokába jutott, amely a nagy távolság miatt mindig bérletbe kénytelen adni.

Kömpöc bérlőiről sokáig keveset tudunk. Amikor 1852-ben a Pallavicini-uradalom — más helyen részletesen is tárgyalt körülmények között — könyörtelenül szétverte dohánykertész telepeit, a földönfutó szegedi gyökérzetű nép vándorbotot volt kénytelen a kezébe venni.

Közülük 11 család a kömpöci pusztát vette bérbe a káptalantól, amely külön 100 holdat ajándékozott a megépítendő falu számára. Az alapítók nevét valami helybeli

népi verselő' rigmusba is szedte, és így emlékeztük fönmaradhatott :

1. Hírös csikós Lojzi. 2. Rossz tanyájú Nagy Mihály. 3. Hatalmas Bárkányi.
4. V'etró Pista nagygombú lajbija, mégis emelgetős a marhája. 5. Nagyhajú Dr agony,
elszaladt egy darabon. 6. Szükségkiáltó Takács. 7. Nagyhirú Szóri Pál. 8. Deres
bajuszú Martonyosi. 9. Utcán szaladgáló Mihály János. 10. Fekete. 11. Gálántos
Patyó.

Az elűzött nép természetesen minden foghatót megragadott és magával hozott,
így az ányási 54 kg súlyú harangot is, amelyet loppal kútba vetettek, majd éjszakának
évadján kihúzták és itt Kömpöcön állították föl a honfoglaló családok.

Kömpöc később megint egyetlen bérlő' kezére jutott. Egy Mészáros nevezetű
szegedi pékmesterre öregek máig emlékeznek.

Az első kömpöci települők élete keserves volt. Eleinte hantházakban vonták
meg magukat. Őseik nyomán máig emlegetik az 1863. évi lucaszelet, amely nem-
188 csak a vetéseket, hanem még a tarackot is gyökerestül messzire elhordta. Inséges éveik
is bőven akadtak. A szélmalomban olykor a tarackot is megöröltették. Nem volt
legelő, a jószág halomra hullott. Aki tehette, duna i árterületekre hatjotta el a marháját.
Kömpöcöt 1893-ban az egr i káptalan saját kezelésébe vette, és a földeket közvetlenül
a népnek adta árendába holdanként 1—3 forint évi bérért. Ez lehetővé teszi
a puszt a tanyásodását, a szőlőtelepítést, ami elsősorban a szegedi homokról idevándorolt
szegényparasztság érdeme.

Az egr i káptalan 1918-ban Kömpöcöt örökáron Kiskunmajsának adta el, amely
a bérlők kezén lévő földeket nem vette el, hanem kedvezőnek ígérkező részletfizetési
föltételekkel búzav alutában most már Ő adta el nekik. A gabonaárak hirtelen zuhanása
a részletek szabályos törlesztését lehetetlenné tette, ami a két világháború között
nagy létbizonytalansággal járt együtt.

A felszabadulást követő földreform, továbbá a falu önálló községgé alakulása
(1949) megteremtette a virágzás új föltételeit. 1949-ben a falu lélekszáma 1335, a
belterületi házak száma 88, a hozzátartozó tanyáké 248. Határa 1962-ben 5212 hold,
lélekszáma 1359.

Mint mondtuk, Kömpöcöt a szegedi tanyavilág népe telepítette és alakította
át virágzó homoki tájja. Temploma van ugyan, de egyházilag ma is Kiskunmajsához
tartozik. Az itteni római katolikus plébánia anyakönyveiből kitűnik, hogy Kömpöc
lakossága majdnem egészében a szegedi néptörzsből ered. Felsőtanyai, illetőleg
kisteleki, sándorfalvi, tehát közvetve szintén szegedi családok:

Apró, Báló, Balogh, Bárkányi, Becsei, Bitó, Borbola, Bozó, Bozóki, Budai, Csáki, Csókási,
Curgó, Dékány, Fenyvesi, Fogas, Gera, Hajnal, Hegedűs, Hódi, Katona, Kónya, Kopasz, Kordás,
Korom, Makra, Martonyosi, Meszes, Mihály, Módra, Németh, Rabi, Rác, Sándor, Sárkány, Savai,
Szűcs, Táborosi, Tápai, Vetró, Vince.

Határrészei : Csücskő, Fölsökömpöc, Sarok, Sívány.112,

**KÖRÖSZTÖS, másként Torontálkeresztes, régebben Keresztúr puszt a, románul
Cruce ni bánáti magyar falucska. Kincstári puszt a volt, 1868-ban telepítették először
majd 1892-ben újabb numerussal. Lakossága nyilvánvalóan a mi vállalkozó
kedvű temesközi népünkől verődött össze, mert máig szegedi ö-zo tájszó lásban beszél.**

Néprajzi viszonyai ismeretlenek.

KÜBEKHÁZA nevét Kübeck Károly udvari kamarai elnök után kapta. A falut
a környékbeli idősebb nép Kübek, Kibek, Tübet, Tibet néven is emlegeti.
A kincstár 1844-ben alapította.

Mint Juhász Kálmán írja, 115 a telepítés úgy ment
végbe, hogy a leendő község közepén, a templomnak kijelölt helyen, továbbá a temetőnek
fenntartott telken fakereszteket állítottak föl. Ezzel azt jelképezték, hogy
a községbe római katolikusokat kívánnak telepíteni. A telkek kiosztása sátorokban
sorshúzás útján történt. Egy-egy numerus néven emlegetett telek állott 12 hold szán-
111 Nyr. 1966, 302. Incze fi Géza adata.

112 Ábel Tiborné, Lőrincz Illésné, Horváth Géza pedagógusok szíves közlései. 113 TorMon 125. ni Pályájáról Walter, Fr., Karl Kübeck. Freiherr von Kübau und die Aufrichtung des franzisjosephinischen

Neuabsolutismus. Südost-Forschungen 1960, 193. 115 Juhász ., . 100 éves Kübekháza. Csanádmegyei Könyvtár 29. Szeged 1944.

189 tóföldből, 1 1/2 hold kaszálóból, 1 1/2 hold legelőből, 1/2 hold beltelek, 1/2 hold belső kertből, összesen tehát 16 katasztrális holdból. Ebből 3 holdon felesként dohányt tartoztak termelni, a többi 13 hold után pedig holdanként 4 forint haszonbért fizettek. Ez a megállapodás 20 évre szólt, amely 1854-ben annyiban változott meg, hogy a 3 hold dohányföld termését a kincstárnak kellett megfelelő beváltási összeg ellenében beszolgáltatni.

Kübekházi napsugárdísz

A telepítéskor nyert földeket a falu népe időközben örökáron is iparkodott megszerezni. Ez 1880—1916 között sikerült is neki.

A falu kiterjedése 1967-ben 4744 katasztrális hold lakosainak száma 1809.

Kübekháza magyarsága szinte teljes egészében szegedi gyökéretű :

Ábrahám, Bálint, Bata, Berta, Bodo, Czirok, Csiszár, Daróczy, Doktor, Domonkos, Dóró, Farkas, Fekete, Gera, Hegyközi, Kasza, Kiss, Kormányos, Lakó, Magyar, Miklós, Nacsa, Ónozó, Palotás. 190 Pópity, Süveg, Szekeres, Szeles, Szirovica, Török, Vér. Néhány dorozsmai is : Busa, Kollár, Muhari,*

Ocskó, Sátor. Nagy szórványosan más környékbeli helységekből is.

A németység 1851-ben kezd letelepülni bánáti: Kisteremia-Albrechtsflor, Nagyteremia-Marienföld, Csanád sváb falukból. Kübekháza magyar és német népe általában nem kötött házasságot egymással. 1945-ben a németység egy részét kitelepítették.

Kálmány szóregi káplán korában alig végzett itt kutatásokat. Nyilván az újonnan települt, vegyesajkú falut még nem tartotta érettnek a gyűjtésre. Juhász Kálmán történeti művében csak rövid utalások találhatók a falu népéletére. A szakszerű néprajzi számbavétel, különösen a magyar-német kölcsönhatások felmérése még a jövő feladata.

LELE, régebbi hivatalos nevén Püspökiele, napjainkban Maroslele falu Makó vonzási körében, tőle északnyugatra, a Marostól nem messze. Kitejedése 1967-ben 8094 katasztrális hold, lélekszáma 2719.

A múlt század nyolcvanas éveiben történt — amint Kálmány följegyezte 116 —, hogy az alsóvárosi havibúcsún a félegyházi, jáász eredetű asszonyok nagyon megijedtek, amikor hallották a lelei búcsúsok érkezését. Rémműlten mondogatták: jönnek a lelek. Az Ő tájnyelvükön ugyanis a lele szó hazajáró leket jelent, amely gyermekeket szokott rabolni. Azt is emlegették, hogy két kis félegyházi lánynak éretlen cseresznyét is vitt. A szó ilyen értelemben a szegedi táj néprajzában ismeretlen. Az igen elterjedt tápai Lele családnév nyilván a falu nevével függ össze.

Első előfordulása : 1488. Lele. Több nemesi család birtokolta. Szomszédságában volt a Maros egyik szigetén Tömpös monostora, Mária tiszteletére. Nyilván a Csanád-nemzetség alapította. Nem tudjuk, melyik szerzetes rendé volt, föltehetően azonban a bencéseké. A XIII. század végén enyészett el 17.

Lele már a hódoltság első évtizedeiben elpusztult. A felszabadulás után a csanádi püspök birtoka lett 1702—1945 között.

Római katolikus dohánykertész lakossága a múlt század elején szállotta meg Makóról. Miután azonban Makó katolikus népe jelentős számban Szegedről települt át, Lele méltán beiktatható a szegedi nagytájba. Ezt a hagyomány tudatot újabban az is erősíti, hogy Tápei népe a Tápai rét fokozatos meghódításával századunkban Leleire is behatolt.

A népéleti kutatás sokat vár Lele vonatkozásában is a makói püspöki uradalom gazdaságtörténetének feldolgozásától. A rendelkezésünkre álló, tanítványainktól és magunktól gyűjtött szórványos adatok tökéletesen beleillenek a szegedi táj néprajzi képébe.

Századunk második negyedében a környék sokat emlegette, sőt máig idézi a

lelei asszony nevét, aki a negyvenes évek elején halt meg: Bödő Rozália, férjezett Fehérné több gyermekes, mélyen vallásos lelei paraszta asszony halottlátó hírében állott. Más összefüggésben, a halál hiedelmvilágánál szólunk bővebben róla.

A falu magja Borovszky Samu tanúsága szerint Kislele és Nagyiele pusztá vohv Ő idézi Pesty Frigyes kéziratából a határrészeket is. Szántóföldek: Borchát (?) Pannahát, Sírhögy, Batida, Kárászos, Ludas, Nagy gyűrűs, Magyaros, Darabhát, Biberéshát, 116 Kálmány L., Gyermekekijesztők 31.

117 BorCsan. II, 331.

191 Sásér, Répáshát, Nagymelleye, Kismelleye, Epörjes, Vetye, Lucshát. Kaszálók, részint erdők : Nagyhajlás, Nagyhajdova, Kishajdova, Kaiára, Nagyporond. Régi erek : Kövesd, Horro (?).

118 Györffy Gy., I, 723. 119 Száz. 1900, 646 (Borovszky).

LUDAS, teljesebb nevén Ludaspuszta, hivatalos szerb nevén Supljak, kertészségből, illetőleg tanya világból sűrűsödő falu Szabadka mellett, a Palicsi tó szomszédságában. Első említése: 1335. terra Ludasyghaz, tehát egyházashely, de nem falu.

118 A török defterek tanúsága szerint 1580-ban 29 adózó háza van, lakossága tehát nem pusztul ki. A hódoltság alatt alsóvárosi barátok pásztorolják, akiknek gárgyanja ír a kamarának (1679) a pusztulásokról: lévai, füleki, szendrei, és olnadi katonák elhajtották 400 marhajukat, 80 lovukat, és a lakosok közül 35-öt megköltöztvén, kezesség mellett 2000 tallér sarcban bocsátották el. Kár ilyen derék falunak elpusztulni, melyben vagyon 1500 lélek, aki meggyónhatik és igen-igen ájtatos nép, kiknek ájtatosságát ha a kamara látná, csodálkoznék rajta. 119

Későbbi, a XVIII. század közepéről szóló mondai színezésű franciskánus följegyzések¹²⁰ a ludasiak viszontagságos életét így örökítik meg : a környékbeli nép a fenyegető török elől a ludasi rétbe menekült. A tó partján árkokat húztak, és szekérvárat formáltak. Itt nagy ínségben és nyomorban folytonos rettegés között töltötték napjaikat. Gyakran csak gyökereken tengődtek. Nagy veszedelem idején a nádasba bújtak, naphosszat a vízben állottak, és a közeledő ellenség zajára a víz alá merültek, nádat tartván szájukban. Ezen át szívták a levegőt, hogy meg ne fulladjanak. Közben a vad tatárok mindenüktől megfosztották Őket, sőt rabot is ejtettek közülük.

Csak éjszakának idején merészeltek átázva és fázva a nádasból előjönni, miután az ellenség távozásáról meggyőződtek. Sírva és jajgatva keresték, hívogatták övéiket, de reggelre ismét elbújtak a nád közé. A környéken portyázó ellenség cselhez folyamodott. Hogy onnan kicsalja, a nép nyelvén talán foglyai által egyesek neveit hangoztatta : Kata, Bára, Mára, jöjjetek ki bátran az ellenség már elment. Sokan hittek is a csalfa hívásnak, és az ellenség kezére jutottak. Csak a közöttük megjelenő áruhás szegedi barátok vigasztalásai óvták meg Őket a kétségbeeséstől.

Az 1740-es években közelebről egyelőre nem tisztázott körülmények között magyar, és pedig szegedi dohánykertészek települnek meg Ludason¹²¹. Ezekhez 1900 táján, a homoki parasztszőlők bontakozásának idején még alsótanyai kivándorlók is csatlakoznak.

Jellegetes, túlnyomóan Szegedre mutató családnevei :

Baka, Balázs, egyik ága Balázs-Piri, Baráth, Batancs, egyik ága Szabó-Batancs, Báló, Berényi, Berta, Bite, Borsos, Bózsó, Csákány, Csehó, Csipak, Csurgó, Dóró, Elek, Engi, Jaksza, Juhász, Katona, Kápiszta, Kormányos, Lajkó (dorozsmai család), Lőrincz, Mása, Márki, Nagytorma, Pipicz, Rózsi, Sárkány, Sebők, Szabó-Hangya, Szalma, Szél, Szeles, Tézsla, Török, Vörös.

Falu-, illetőleg határrészei: Bibichát, Debelihát, Nosza, Hinga, Suplyák, Kula, Tulát, Csurgó, Talánteröm, Guly ásódal } . .

Iványi L, I, 94.

121 Iványi I., II, 136. Utal a szabadkai városi levéltár névsorára: 1832. pol. fons. 12. . 210.

122 x ö b b adatunkat Berecz Sándor plébános szívességének köszönjük.

LUKÁCSFALVA, szerbül Lukino Seb kis magyar falu a Bega partján, Nagybecskerek déli szomszédságában. Lázár Lukács földesúr alapította (1785), aki bolgárokkal és szegedi dohánykertészekkel népesítette be.

Reizner János értesít bennünket,¹²³ hogy a Pallavicini-uradalom szétvert kertészeiből

a múlt század ötvenes éveiben Lukácsfalvára is jutott. A XX. század legelején kizombori családok is települtek ide. A falu hagyományvilágáról értesülésünk, adatunk még hírmondóul sincs.

MAGYARSZENTMÁRTON (Sanmartin Maghiar) Romániához tartozó, románok és szerbek közé ékelődött falu, Temesvártól délnyugatra. Kamarai birtokra települt, 1809-ben Szege dró'l származó 50 dohánykertész család szállotta meg.

Népének szorgalma

révén hamarosan a Bánát egyik legvagyonosabb községének hírében állott. A szabadságharc idején a falu népe menekülni volt kénytelen. Visszatérve lakóhelyét teljesen földúlva, gyümölcsfáit kivágva találta. Néhány kedvező gazdasági év után 1855- és 1859-ben a begai árvíz sújtotta, 1860-ban jégverés pusztította el dohányföldjeit. Szívós életkedvével és munkaszeretetével azonban mindig talpra tudott állani. 1860-ban Berecz Imre plébános kezdeményezésére a falu elhatározta, hogy István király nevére és tiszteletére községi közkönyvtárat alapít, ünnepén pedig lóversenyt, mezőgazdasági kiállítást és mulatságot rendez. Jutalomban részesíti, aki a legjobb lovakat neveli, meg azt a fiatal férfit, akinek a legnemesebb facsemetéi vannak, továbbá azt a lányt, akinek legszebb a zöldseges és virágos kertje. Az ifjú a Szent István ünnepének királya, a leányzó pedig királynéja nevet kapta. Az alapítás utóéletéről nem tudunk.¹²⁴

Templomát, Katona István szegedi építőmester alkotását, 1874-ben szentelte föl a felsővárosi származású Németh József segédpüspök. Tornya a szegedi szülőföldre való emlékezésül az alsóvárosi templom tornyának hasonmása¹²⁵. A falunak egyébként több szegedi származású papja is volt (Szabó Antal, Kálmány Lajos, Sántha Pál).

Magyarszentmárton szegedi eredetű családja i századunk legelején (1902): Árva, Ábrahám, Bába, Bajusz, Balázs, Bálint, Bokor, Börcsök, Búza, Csiszár, Frank, Kasza, Komlós i, Ördög, Rabi, Recski, Rúza, Terhös, Túri, Vincze, Virág, és még több más. Kálmány nyilván magyarszentmártoni káplán korában (1891) kezdett gyűjteni itt a faluban. Órajárá sra van tőle a leányegyháza, Ótelek, ahol 1892-ben a parasztság az úri közigazgatás ellen föllázadt. Kálmány a népek fogta pártját. Jómaga is lázítás vádjával bíróság elé került, ez azonban fölmentette.¹²⁶

Kálmány magyarszentmártoni gyűjtését a „Szege d népe” készülő, de soha meg nem jelent IV. kötetben szánta. Kéziratos jegyzetei között 127 egyébként ezt olvassuk: „elpusztult a dalos, s vele a dal. A kolera kipusztította a hazát... A nehéz életmód napról-napra elviselhetetlenebb, a vígságot megszüntető élet már hatalmas eszköz arra nézve, hogy régi da link elvesződjenek... Oly magyar helyen kell gyűjtenem, hogy a vasút, ha nem is ismeretlen, de a lakosokra nem igen gyakorol hatást

¹²³ Reizner J., Szege d és Délmagyarország 13; Vö. még Bodor A., A délmagyarországi telepítések története 22. ¹²⁴ Sz. N. [= Szmollény Nándor]: Százéves szegedi telepítvény. SzH. 1902, 118. sz; Vö. még

Magyar-Szent-mártoni levél. Delejtű 1860, 36. sz. ; Magyar-Szent Mártoni Árvízkönyv. A vízkárosult magyar-szentmártoniak némi fölségelesére írta Berecz Imre. Temesvár 1961; Egy magyar község a takarékoság ösvényén. Szegedi Lapok 1874, 39. sz.

¹²⁵ Székhalmi M., Egv szegedi műipar-emlék. Szegedi Lapok 1874, 36. sz. ¹²⁶ Péter L., Kálmány Lajos. ¹²⁷ Kálmány Lajos Népköltészeti Hagyatéka I, 217.

¹³ A Móra F. Múzeum Évk. 7ö. II. 193 s mellé más ajkú népekkel legyen elszigetelve, hogy az új dalokhoz annál nehezebben

juthatva, meg volt Órizni kénytelen a régít. Ily hely egyházmegyénkben Magyar Szent-Márton, ide törekedtem. ” . .

Csakugyan : Kálmány itt számos archaikus népballadát, kozmogónikus mondát gyűjtött, továbbá a „Hagyományok” I. kötetének páratlan értékű meseanyaga is szépszámmal Magyarszentmártonból való. Sajnálatos, hogy a gyűjtés körülményeit nem jellemzi bővebben.

Legújabban Paládi Kovács Attila adott¹²⁸ rövid, de a szegedi kapcsolatokat találóan jellemző képet a falu gazdasági néprajzáról. Néhány epikus hagyományt

pedig Vő Gabriella örökített meg.

MAGYARSZENTMIHÁLY, szerbül Mihajlovo, a jugoszláviai Vajdaságban, Nagybecskerek közelében levő színmagyar falu.

Benépesítése már 1796-ban Kiss Izsák birtokos

idejében megkezdődött, az eleméri uradalomhoz tartozott. A földesúr a múlt század negyvenes éveiben Kiss Ernő, az aradi vértanúk egyike.

Nem sikerült megállapítanunk, hogy az önkényuralom idején a falu kinek a kezén volt. Kétségtelen azonban, hogy lakosságát céltudatosan gyarapította azokkal a dohánykertész családokkal, amelyek a sövényházi Pallavicini-uradalomban 1852—1856 között más helyen jellemzett okok miatt hajléktalanná váltak. Nyilvánvaló, hogy az odavándorlást rokoni kapcsolatok is elősegítették.

Ami keveset hagyományairól tudunk, azt Kálmány Lajos buzgalmának köszönhetjük, aki eleméri káplánkodása idején (1893) nagyértékű hiedelanyagot gyűjtött a faluban. Magyarszentmihály ekkor még az eleméri plébániának volt leányegyháza.

MAJDAN, teljesebb nevén Magyarmajdán (Majdan) a középkori Oroszlámos helyén és a mostaninak szomszédságában elterülő, Jugoszláviához tartozó falu. A név állítólag a török majdan 'vásár, piac, gyülekezés' szóval azonos.

A XVIII. században még kamarabirtok, amelyre 1770-ben szegedi dohánykertész családok telepedtek meg. Később gróf Batthyány Ignác, erdélyi püspök birtoka lett.

A falu válságos történetéhez hozzátartozik, hogy Batthyány-Tarnóczy Antónia grófnő 1878-ban keresetet adott be a falu telepesei lakosai ellen. Az irat elmondja, hogy Majdan lakosai szerződéses dohánykertészek és három osztályba tartoztak: 1/ a voltaképeni dohánykertészek, 2/ a házas zsellérek, akiknek csak házuk és kisebb-nagyobb kiterjedésű belső telkük volt, de külsővel nem rendelkeztek, 3/ a hazátlan zsellérek, akiknek sem földjük, sem házuk nem volt. Ezek más falubeli házakban lakóként éltek, és ott a gazdánál munkát vállaltak.

A kereset megállapítja, hogy Majdan lakossága a szabadságharcig minden kötelezettségét (bér, tized) pontosan teljesítette. Ettől kezdve azonban tartozásait vonakodott rendezni, és hátraléka állandóan növekszik. Itt is jelentkezett az a kérdés, amelyről több vonatkozásban is megemlékezünk: a szabadságharc vívmányai a szerződéses viszonyban álló kertészeket nem érintették.

128 Paládi Kovács 296.

Reizner J., Szeged és Délmagyarország 13. 130 Somogyi Könyvtár I. e. 747.

194 Az 1873. XXII. törvény cikk szellemében a grófnő hajlandó volt a külső telekállománnyal rendelkezőknek belső telkeiken fölül 4 hold külsőséget átengedni, a házas zselléreknek pedig egész belsőségét, de megváltás alá nem engedi az uradalmi kocsmá és mészárszék, lelkészlak épületeit, beltelkeiket, továbbá a nyilvános és közterületeket. Szigorúan megköveteli a hátralékot.

A rendelkezésünkre álló források alapján még csak annyit tudunk, hogy a bíróság Majdan népét 180 000 forint fizetésére kötelezte. 131 A falu közállapotának további alakulása nem ismeretes előttünk.

Majdan népéletéről Kálmány Lajos jegyzett föl néhány, nem rendszeres adatot.

Kezünkben volt az 1842-ből származó majdani adóösszeírás névsora, amelynek túlnyomó szegedi jellege kétségtelen:

Ábrahám, Ágoston, Bali, Bálint, Cselédös, Csordás, Domonkos, Dóró, Faragó, Fülöp, Gera, Kasza, Kendörösi, Kormányos, Lőrök, Makra, Martonyosi, Micsik, Pávó, Pióker, Rúzsa, Süveg, Szél, Vastag, Virág.

MAJLÁTHFALVA (Mailat), Temesvár és Arad között, Vinga bolgár ajkú mezőváros szomszédságában fekvő község, amely kamarabirtokon 1819-ben települt. Miután Majláth akkori országbírónak része volt a megszállásban, a falut róla nevezték el. Törzslakossága vitathatatlanul Szeged népéből, de nem közvetlenül a Városból

és környékéről került oda, hanem a szintén szegedi gyökérezetű Szentmihálytelek, Törökkanizsa, Nagyikinda, Verbica, Magyarcsernye, Száján, Torontáltorda, továbbá Hódmezővásárhely odavándorolt katolikus dohánykertészeiből ötvöződött össze.

Paládi Kovács Attilától tudjuk, hogy a falunak a szintén szegedi gyökérezetű, most Jugoszláviához tartozó Magyarcsernyével egészen 1920-ig igen eleven házassági, rokonsági kapcsolatai voltak.

A falu népnyelvéről az alsóvárosi születésű Kiss János káplán, a budapesti egyetem későbbi híres filozófiaprofesszora közölt értékes adalékokat, amelyek kétségtelenné teszik az anyavárossal való nyelvi kapcsolatokat. Így feltűnő a majláthfalvi dohánykertészet és az alsóvárosi paprikatermesztés műszókincsének tökéletes azonossága. Kálmány Lajos sajnos, itt nem fordult meg. Néhány lakodalmi szokást Alexics György örökített meg. 132 A falu tárgyi és gazdasági kultúráját Paládi Kovács Attila 133 vizsgálta: a szókincs és munkatechnika máig a szegedi világot idézi.

MAJSA, hivatalos nevén Kiskunmajsja, a középkorban Majossaszállás. A Kiskunszághoz, majd a hódoltság alatt elenyészve, pusztaként Szeged városához tartozott.

A kunpuszták hovatarozásának eldöntése után a mai Majsja jász eredetű népe a XVIII. században először a Dorozsmához tartozó Üllés pusztát szállotta meg. Innen felsőbb rendelkezésre Majsja pusztára költözött, majd 1745-ben megalapította Majsja redemptus községét.

A környező puszták: Kígyós, Kömpöc, Ágasegyháza, is hozzákerültek.

A szapora nép korán föltűnik Balota, Bodoglár, Zsana, Tojóhalasi pusztákon is.

A mi szegedi népünk a múlt század második felétől kezdve szép számmal települ a majsai járásokra, homokpusztákra, és a tanyai gazdálkodást kezdeményezi. Ebben 132

131 TorMon. 74.

Ternes mon. 131.

133 Paládi Kovács 297. Kiss J., Mesterműszók Majláth falváról. Nyr. 1879, 478.

134 Fodor F., Jászság 231.

13* 195 a jószágartó, sündisznós, sündisznópatkoló névvel föltisztelt majsjaiak is követik őket.

A folyamatot máshol jellemezzük.

A község régebbi szegedi eredetű családjai: Bezdán, Böröcsök, Bunford, Csáki, Csókási, Högyösi, Márkus, Muhari, Parragi, Sánta, Tombác, Tösmagi, Vecsörnyés. Ezekhez a mieinkből települt környékbeli tanyákról is folyton húzódnak Majsjára. A keveredő családok nyelvében mintha az ő-zés győzne. A kiegyenlítődést a közös katolikus vallás is elősegítette.

Majsján napsugárdíszes házakat is látunk, amelyeket Félegyházán, Halason már hiába keresünk. Népe máig ott van a havibúcsú zarándokai között.

Szegedi hatásokkal gazdagon átszőtt népelete sürgős feltárássra vár.

MAKÓ. Különösen nekünk tetszik, hogy Makót is ama helyek közé soroljuk, amelyekhez Szeged népének vérségi köze van. A város legelső, középkori neve Velnök. Ennek emlékezetét őrzi az Alsóvárosban máig virágzó Vőneki családnév. Majd később, a XIII. században vette föl a személynévi eredetű Makó nevet.

A város színmagyar lakosságáról tanúskodnak a török defterek 136. A nép sok megpróbáltatás árán, de helyén maradt. Erről itt részletesen nem szólhatunk. Nem beszélhetünk földesurai elleni állhatatos küzdelmeiről sem. Makó a főszebáduháduástól 1848-ig a csanádi püspök birtoka. Azóta egyik legjellegzetesebb, legöntudatosabb alföldi parasztvárosunk, amely hagyománytermesztése révén nemzetközi hírt szerzett magának. Társadalmi szerkezetének messzire világító föltárássával Erdei Ferenc klaszszikus érvényességű munkát végzett. 137

Nyilvánvaló, hogy a szegedi és makai táj a középkorban még összefüggő ö-ző népnyelvi egységet alkotott, amely a hódoltság, továbbá a XVIII. század újjátelepítései

következtében sem szakadt meg, de meglazult.

A hitújítás és hódoltság korában Makó reformátussá lett. Katolikus kisebbségét, Borovszky Samu szerint 138 a várossal összeépült Szellőrinc, vagyis Szentlőrinc falu népét hosszú időközön át az alsóvárosi barátok pásztorolták. Ennek jellegzetes bizonyossága a Havi Boldogasszonyt ábrázoló barokk Mária-kép, amely máig a makai katolikus ótemplomban látható, és a XVIII. század derekán az alsóvárosi templomból került ide. Ebből hibásan következtette Csepregi Imre, hogy ez az alsóvárosi templom és búcsújáró hely ősi, eredeti kegyképe. Ehhez a kérdéshez más összefüggésben bővebben is hozzászólunk. Annyi kétségtelen, hogy az alsóvárosi kép Makóra kerülése igazolja azokat az eleven kapcsolatokat, amelyek Szeged, és Makó katolikus népe között igen nehéz időkben kialakultak.

A makai anyakönyvek sajnos nem adnak pontos felvilágosítást az itteni katolikus nép eredetéről. Mint mondtuk, élt már a hódoltság idején is itt egy kis katolikus szórvány, amelynek gondozását az alsóvárosi barátok missziós munka gyanánt vállalták. Számuk nyilván a betelepülésekkel is növekedett. A csanádi püspökök a földesuraságuk alá tartozó, kálvinista többségű Makón mindig tisztelték az adott körülményeket, erőltetett rekatolizálásra nem gondoltak. Ugyanakkor természetesen a katolikusok társadalmi előrehaladását, boldogulását is segítették. így telepítik 135 Szirbik A., Makó városánk közaönészes és az abban levő reformata ekklésiának különös leírása 1835—6. Sajtó alá rendezte Eperjessy Kálmán. Makó 1926. 136 BorCsan. II, 352; Reizner /., Makó. 137 Erdei F., A makói parasztság társadalomrajza. Makó 1934. 138 Borovszky Samu közlése in: Száz. 1900, 643.

196 aztán az uradalomba a görögkatolikus ruszinokat, de a Szeged vidéki magyarokat is, akik föltételezhetően, — de természetesen nem kizárólagosan — a makai hagyományok megteremtésében is kertész tudományukkal résztvettek. A református makai nagyzagdákhöz képest az első időkben ők szegények voltak, és gazdasági állapotuk leleményességre, belterjes kultúra kialakítására készítette őket. Ezt a szegedi dohány- és paprikatermesztés társadalmi hátterének analógiájára vont gyanítást természetesen még dokumentálni, a laposan tisztázni kell. Végtelen fontos volna a püspöki uradalom gazdaságtörténetének föltárása.

A makai katolikus egyház XVIII. századbeli anyakönyveinek szegedi eredetű családjai :

Bába, Bacsó, Bálint, Báló, Biczók, Bite, Bozóki, Börcsök, Csala, Faragó, Fodor, Gárgyán, Kakuszi, Katona, Kopasz, Kormányos, Lantos, Lippai, Ménösi, Nacsá, Négyökrü, Ónozó, Szeles, Vőneki.

Ebben az időben még sokan nősülnek Szegedről, tehát az anyavárosból, amiből föltétlenül endogám kapcsolatokra következtethetünk.

Makó és Szeged katolikus szegényparasztsága együttesen népesítette be Leiet, Ferencszállást, Klárafalvát, továbbá a Temesköz néhány magyar faluját, így Verbicát.

139

*

MÁRTÉLY Hódmezővásárhely szomszédságában, a Tisza partján virágzó, művésztelepepéről is emlegetett falu, amelynek eredete még az Árpád-korba nyúlik vissza.

Ebben az időben a Szent Adorján mártír tiszteletére szentelt zalavári bencés apátság halászhelye volt. A birtoklás még a XVI. században is fennállott. Erről Nádasdy Tamás mint az apátság kommdátora tanúskodik, 139 amikor leveleiben Mártélyt és Korhányt Majthényi Bertalan szegedi kapitány oltalmába ajánlja.

A Mártély falunevet Kiss Lajos följegyzése szerint 140 a nép így értelmezi : Mikor a magyarok begyüttek, oszt elfoglalták a hont, Taksony vót a vezérük. A népek a folyók mellé húzódtak, mert ivóvíz nem vót, kutak se vótak, csak a folyóvizet itta az embör, jószág egyaránt. Úgy vót erre mifelénk is.

Sátrakat állítottak. Várták a postát, hogy mönjenek-. tovább. Mer előre elküldték őket, hogy milyen a víz, a fű, mög a föld.

Telt az idő, haladt a nap; hűvösre fordult, mán a dér is leesött. Nem gyözte várni a nép a hírhozót. Türelmetlenködtek. Utoljára is Taksony elé állottak: „Uram, hát mi lösz belölünk, tűzfáru köll gondoskodni, ha itt maradunk!"

Taksony belátta, hogy igazságuk van, azért aszonta: „Már tél van fia im, itt

maradunk!"

így kapta a Mártély nevet.

A falu megtépázva bár, de átvészelte a hódoltságot. Lakossága egy 1670 táján írt adójegyzék szerint 141 szinte teljes egészében délszláv, mintegy 40 gazda, 5 zsellér. Köztük ilyen nevek: Jankula, Kevermesli. Száva Kovácsházli, Milos Nagyvejteli, Neszko, Kovácsházli, Osztója Szerémii, Jovica Vámtelekli.

Nádasdy Tamás, a zalavári apátság commendatora Marthel és Korhan birtokokat említi, amelyeket Majthényi Bertalan szegedi kapitány oltalmába ajánl : habeo duas possessiones Marthel et Karhan vocatas in Comitatu Chongradiensi Existentes. Credo illas non longius quatuor aut quinque miliaribus a Zegeđino distare. Templomát sajátosképpen Szent Márton, nem pedig Adorján tiszteletére szentelték. Pannonhalmi Rendtörténet VII, 29.

140 Kiss L., Vásárhelyi hétköznapiak. Budapest 1958, 191. 141 Káldy-Nagy Gy., A Szeged-környéki ház birtokok a XVII. században. Agrártört. Szle 1961, 486.

197 Bizonyosra vehető, hogy a szegedi vándorhalászoknak ebben az időben voltak itt tanyái, mint Mindszenten is.

Mártély a vásárhelyi latifundium részeként a XVIII. században a Károlyiak birtoka lett, ahova az uradalom szegedi eredetű, csanyteleki gányókat telepített.

A szabadságharc után, 1860 körül az uradalmi dohánykertészet itt is megszűnővén, a szegénysorsú katolikus lakosság részben itt helyben halászként kezdett új életet, részben pedig az örökváltság után erősödő vásárhelyi református nagygazdák tanyáira szegődött béresnek, tanyásnak, felesnek.

A falu családnevei javarészt máig Ősi szegedi, közelebről pedig gyevi, sövényházi, csanyteleki, mindszei eredetre mutatnak:

Ambrus, Apró, (Mindszei), Bába, Bánfi (Algyó'), Dobó, Gémes (Sövényháza), Gyovai (Mindszei), Halál, Huszta, Kéri, Kispál, Korom (Mindszei), Lantos, Lovászi, Pölös (Félegyháza), Szécsényi (Mindszei), Szécsi, Szénási (Algyó'), Takó (Dóc), Tábit (Tömörkény).

Különös figyelmet érdemel Tárkány-Szücs Ernőnek Mártély íratlan népi jogszokásairól készült úttörő munkája.

MARTONOS, a hódoltság idején Mezőmartonos, népünk ajkán Martonyos, szerbül Martonos nevét középkori, máig álló, Mártonnak ajánlott egyházáról kapta, amely azonban a XVIII. század elejétől a görögkeleti szerbek temploma. Györffy György szerint a tatárjárás előtt ismeretlen rendű monostora volt (1237). A falu neve előfordul egy 1335. évi határjárásban is. 142 A középkor végén a nemes, közjogi méltóságot is betöltő Pöstényi-család birtoka, amelynek a török elől elmenekült, elszlovákosodott ivadéka i parasztsorban Szokolca vidékén most is élnek.

A tiszaparti falunak a közeli Várossal mindig eleven kapcsolatai voltak. A hódoltságot átvészelte, nem pusztult el. Katolikusnak maradt magyar népét az alsóvárosi barátok gondozták. 1649-ben Ibrimovics belgrádi missziós püspök a falu 730 lakosából 245 lelket bérmált meg a helybeli templomban.

Martonos magyar népe a hódoltság alatt nemcsak a töröktől, hanem a végvárak hajdúitól is sokat szenvedett. Több panaszuk fennmaradt. 1660-ban ezeket írják nyilván szegedi deák vagy barát kezével a kamarának, hogy megmaradásuk semmiképpen nem lehet a gyarmati, szécsényi és füleki katonák miatt, kik tolvaj módon három esztendő alatt 620 marhájukat hajtották el: mint hódulatlan pogányságot pusztítanak, rontanak, pedig miközöttünk még eretnek sincsen, hanem mind pápisták vagyunk és a római anyaszentegyházról függünk. Eddig is elpusztultunk volna, ha azt nem néztük volna, hogy eretnőség között léssen lakásunk, és fiainkat, leányainkat nem félténénk. Kérik a kamarát, hogy a sok nyúzós, fosztogató tolvajokat térítse el róluk.

A martonosiak szokásos évi ha-l-ajándékukat nem küldötték el a kamarának. Ezért 1668 márciusában így mentegetőznek: a szegedi és tápai uraiméknak jobb módjuk vagyon ez dologban mert őket nem ostromolja annyi tolvaj, miképpen minket. Más az, hogy mind Porganon s mind egyéb fokokon az ő török uruk jobban megszerezheti nekik a halatW3.

1687-ben megalakult a tiszai határőrvidék. A martonosi rác milícia 50 gyalogos,

25 lovas katonát adott. A szerbek ekkor szereztek meg maguknak a kiszorult magyar-142 Iványi"/. , Martonos község története. A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 1896, 51. 143 Borovszky S. közlése in: Száz 1900, 643.

198 ság templomát. A magyar nép Mária Terézia támogatásával települt meg ismét a faluban (1774), kis részben Szeged népéből is. Így nyelvére már nem az ö-zés, hanem az újjátelepült Bácska -ző tájszólása jellemző. Az új templom (1814) sajnos nem nem újította föl a középkori Márton-titulust.

A szegedi szomszédság magyarázza, hogy a modern jugoszláviai paprikakultúra megteremtésében Horgos mellett különösen Martonos magyar népe jeleskedik.

MÉRGES, hivatalos nevén Pusztamérges buckás, terméketlen futóhomokon 1902-ben keletkezett, boráról máris elhíresedett tanyaközség.

144 Területe 4237 katasztrális hold, lélekszáma 1954 (1960).

A középkorban Asszony szállás a néven kisebb kun település. Az elnevezés arra utal, hogy templomának a Boldogasszony, Mária volt a patrónája. Romjai megérték a XX. századot, de birtokosának, a Wagner-családnak a tisztas maradvány útjában állott és széthordatta.

A mérgesi pusztát a hódoltság alatt a Város birtoka, később a német lovagrendé lett, majd a jászok kerületéhez tartozott, végül Jászberény városának kezébe jutott. A múlt század végén Meszes Mátyás bérleménye : jószág legel rajta. Jászberény városától betéti társaság szervezésével May R. Miksa szegedi bankár támogatásával Ormódi Béla bankár vásárolta meg. A mondáivá színeződött alsótanyai néphagyomány úgy tudja, hogy Mérgepuszta három jász testvér : Jász Ladány, Jász Berény és Jász Kisér birtoka volt. Tőlük vásárolta aztán meg Ormódi Béla.

Jászberény boldog volt, hogy távoli, értéktelennek hitt pusztájától megszabadulhatott. Nagyobb birtokosok lettek a Meszes, Dobó, Wolford, Papp, Mucsi és a dorozsmai Gyuris család. Az egykorú egyházi anyakönyvek kétségszövegbevonhatatlanul igazolják a leányegyházként kezdetben Majsához tartozó Mérgepuszta szegényparaszt népének szegedi eredetét. :

Ábrahám, Bajrics, Bakacsi, Bálint, Berta, Börcsök, Csala, Császár-Pútyi, Csáti, Dobó, Faragó, Farkas, Fodor, Földi, Fürtön, Horváth, Högyösi, Jambrik, Jójárt, Kalmár, Kispál, Kocsis, Kocsis-Savanya,

Kovács, Lasancz, Lovászi, Matók, Módra, Mulati, Némöt (Lepedő), Ördög, Rúza, Savai, Simon-Jójárt, Sója, Szabó-Doktor, Szalma, Szekeres, Szélpál, Szögi, Varga, Vass. Jöttek még a szegedi gyökérzetű Sándorfalváról, Kistelekről, továbbá Dorozsmáról is.

Mérgepuszta népességében, tájszólásában és hagyományaiban gyökeres szegedi jellegzetességek nyilvánulnak meg, amelyekhez a dorozsmai földről bevándorlottak ivadéka is alkalmazkodtak. A Várossal való kapcsolatait az 1926-ban megépített tanyai kisvasút is megerősítette.

Ormódi könnyű föltételeket szabott. A legszegényebb embereknek megelégedett pár korona foglalommal is, hogy ide, ehhez a kietlen, terméketlen nek látszó homokbuckához kösse őket, és a maga 300 holdas telepítvényéhez olcsó munkásokhoz jusson.

Számukra 600 négyszögöles telkeken 40 munkáslakást is építtet. A leendő falunak nagyobb ingatlant is ajándékozott, hogy a település jövőjét, a szőlőtermesztés virágzását, a lakosság állandóságát ezzel is biztosítsa.

Pusztamérges területe 4000 holdnál több : eredetileg hepehupás, buckás, gyéren erdosított pusztaság. Az első földhözragadt telepések bizony földkunyhókban, hant-144 Grüner F., Pusztamérges története. Budapesté, ...; Még néhány adalék: Új község a megyében. Mérgepuszta helyett Ormódifalva. SzN. 1908, 229. sz. Szécsy Gy., Pusztamérges. SzN. 1909, 192. sz. Zöldi M., Pusztamérges. SzN. 1918. 175. sz.

199 házakban, buckaoldalakba vájt barlangokban laktak. A nagy szegénység miatt eleinte a halasi határban, az ottani gazdáktól harmadosföldet is fogtak, arattak is nekik. Ormódi szó'lejenek mérgepuszta ajkán máig telep a neve. Mintegy 150—200 munkás

járt ide állandóan dolgozni, akiknek számára Ormándi a házakat is építette. A szakmányos néven emlegetett munkások az első időkben a buckákat kubikolták, egyengették. Majd az egész szolói telepet 180 táblára különítették, tehát egy-egy szakmány átlag 1,5 holdas egységekből állott. Minden szakmányosnak volt ilyen táblája. Ezt gondozta, művelte egész éven át. Volt olyan ember, aki 10 éven át is ugyanazon egy darabot művelte. Járandósága volt 1 métermázsza búza, 3 rozs, felevesszó'. Mindezt házhoz szállították. Bort, szőlőt nem kapott. Emellett odahaza végezte a maga munkáját.

MINDSZENT Hódmezővásárhelytől északra eső mezőváros a Tisza bal partján, a szegedi nyelvjárás területén és zakkeleti sarkában.

Területe 1960-ban 10 925 katasztrális hold, lélekszáma 9179.

Mindszent falut a középkorban kun településként emlegetik (1423), később földesúri birtok lett. A hódoltság idején sem enyészik el, népe színmagyar. Jelentős a búza- és kölestermelése, disznótartása, méhészete. Nyilván szegedi vándorhalászok is fölkeresik.

Valószínűleg Mindszent szomszédságában terült el, talán azonos is volt vele, Apor (1332, fekvése ismeretlen), hiszen a XVII. század végén Apormindszent néven is előfordul. A templom védőszentjének neve eszerint tehát fölváltotta a középkori falunevet. A XVIII. században elvéve Tizamindszent neve is járja.

A kamara a Királyi-családnak juttatja a falut, amely később a Mindszent-algyői latifundiummal 1733-ban Erdody György birtokába jut. Urbéri szabályzata 1772-ben lép életbe. Ismeretes az a bérleti szerződés is, amelyet a falu a genuai urakkal, a Pallavicini-család jogelődjével kötött (1777). Ezt többször is megújították. 145

Nagy terhet jelentett az elfogatozás, régies nevén hetelés: Szegeden állandó készütségben kellett a falunak hámos fogatot tartania.

Miután Mindszent nem volt szerződéses dohánykertész falu, a jobbágyfelszabadító törvényeket a birtokos családnak végre kellett hajtania. A zsellér lakosságnak azonban szűkösen jutott föld és így a múlt század második felében itt bontakozott ki az ország egyik legnépesebb kubikos közössége.

Kétségtelen, hogy Mindszent hódoltság utáni újjászületésében részük volt az odavándorolt szegedi halászsoknak. Kifejlődött a szegedi fisérektől irányított halhasítás is. Virágzott a super, azaz hajóácsipar is.

Mindszent családnevei kevéske palóc nyomot nem számítva, túlnyomóan a szegedi nagytájraként utalnak.

A hódoltság korából, a XVII. század derekáról:

Ágoston, Ambrus, Bánfi, Borsos, Bozsó, Csatri, Fodor, Füsüs, Gémes, Gulyás, Gyapjas, Kajla, Kató, Korom, Molnár, Nagy, Siha, Szekeres, Szűcs, Tóth, Vajda, Varga. 116. Népe színmagyar. Máig használható áttekintés Keller L., Mindszent története 1700—1900. Mindszent 1900.

200 A XVIII. századból: Ágoston, Becsei, Börcsök, Dezső, Gémes, Lantos, Martonosi, Mészáros-, Répás, Siha, Szakái, Szögi, Törköly, Urbán, Zsótér.

Később : Antal, Apró, Ágoston, Becsei, Borsos, Bozó, Bugyi, Fábián, Gémes, Gyapjas, Jaksa, Kendörösi, Köles, Lantos, Lele, Ludányi, Magony, Martonosi, Meleg, Ménösi, Putnoki, Rákóczir Répás, Sebestyén, Siha, Süli, Sebők, Szakái, Szécsi, Szeri, Szőke, Tábit, Törköly, Vida, Zsótér.

Mindszent dülönevei Pesty Frigyes gyűjteményében (1864): Kápolnatér, Horgolat,

Kistóalj, Nagytóalj, Halastó, Telek, Csókásfok, Pecsők, Kerekfok, Szurtostó, Bábaér, Sárosfenék, Hosszúvögy, Gémestó, (ezelőtt mocsaras vízállások, ma szántóföldek),

Kurca, Ludas, Koszorús, Elege, Bánomhogy, Bogárfő, Paperdeje, Kistisza,

Keskönymorotva, Hosszúmorotva, Tökös, Hattyús, Lovaglótó, Békás, Görbeér, Násza,

Paptava, Tinta-fok, Madarító, Dongérhát, Aranyosszék, Szilos, Tege, Dobsa, Juhkútere,

Lókútere, Akószög („vízállásos kaszáló”), Szőlőshalom. Erek : Dongér, Csaj,

Halmok : Nagyhalom, Morián, Högyöshalom, Koszorúshalom, Csonkaegyház, Juhászhalom,

Kiscsászárné, Nagy császárné, Lukás, Kistálásné, Nagytálásné, Kettős, Háromas.

17

Mindszent ma élő határrészei Tóth Emma gyűjtése nyomán: Alsóludas, Alsónyomás, Aranyosszék, Elege, Fölsőludas, Fölsónyomás, Gémestava, Horgolat, Kortessződek, Koszorús, Ludas, Partalja.

Hagyományvilágának feltárása a honismereti mozgalom buzgalmából most van folyamatban. Amit már ismerünk belőle, mind a szegedi nagytájra mutat.

MONOSTOR, teljesebb nevén Kanizsamonostor, szerbül Banatski Monostor Csókától északkeletre fekvő falucska, amelyet már a középkorban is emlegetnek.

Első előfordulása: 1231. Monasterium Kenaz. A Csanád-nemzetség családi monostora volt, amelynek II. András 2000 kósót ígért (1233). Szerzeteseinek rendi hovatartozása ismeretlen. 148 Szomszédságában, a Tisza partján állítólag egy ósláv,, görög monostor is állott. 149 Azonosítható-e a kettő egymással?

Az 1557/58. évi török defter csak 15 házat adóztat itt meg. Ekkor már szerb juhászok lakták, a század végére azonban ezek is eltűntek.

A kamarai pusztá a csókái uradalom tartozékaként a Marczibányi-család birtokába jut, amely 1782 táján Szeged vidéki magyar dohánykertészekkel népesíti be. 150

Kálmány Lajos csókái káplán korában itt is gyűjtött, de nem rendszeresen.

Népnyelve, hagyomány világa —mint hallottuk—archaikus szegedi elemeket Őrizget.

MÓRAHALOM röviden, beszéd közben Móra a régi szegedi határnak talán legvirágzóbb, leginkább népesedő új községe, amely Alsóközpont helyén a régi Mórahalom, Királyhalom, Nagyszéksós kapitányságok határos részeinek egyesítéséből, 1950-ben keletkezett.

151 Területe 1960-ban 14 624 hold, lélekszáma 6142.

A név az ősi szegedi Móra-család szállás helyére utal. 1729. Móra halma.

Sokáig pusztaság. Erre emlékeztet egyik részének Kinyérváró halom, másként Kinyérvári

Káldy-Nagy Gy., i. m. Agrártört. Szle 1961, 465, 489. 147 Szendrey A., Csongrádmegyei helynevek. NNy. 1929, 234. Több helyen helyesbítve. 148 Juhász K., Hajdani monostorok 130. 149 Szentkláry J., Szerb monostoregyházak 64.

BorCsan. II, 255. 151 Nem kielégítő, de alapvetésnek hasznos Szécsy Gy., Képek Mórahalom múltjából és jelenéből.

Mórahalom 1967.

201 domb neve is. A mondai hagyomány szerint valamikor a juhászok ide várták heti komenciójukat, amelyet a városi gazdák megbeszélés szerint itt adtak át nekik.

1854-ben a Város, részben a folyton növekvő mezőgazdasági konjunktúrának engedve, részben pedig a túlnépesedés szociális problémáinak leküzdésére 12 ezer hold járásföldet, legelőt kisbérletek formájában felparcelláz. Ide tartozott a mai Mórahalom és környéke is. Erről máshol bővebben is szólunk. Utalunk arra is, amit a szegedi puszták múlt századbéli tanyásodásáról mondtunk.

1894-ben itt létesült Szeged városának alsótanyai közigazgatási centruma Alsóközpont néven. Az íróasztal mellett készült elnevezést Tömörkény 152 jogosan rosszallja:

„ennek a helynek hivatalos neve: külterületi közigazgatási központ, mivelhogy azért hivatal a hivatal, hogy bizonyos dolognak kitekerje a nyakát. Ide a legszebb és legmagyarosabb tájnevek világába beleerőszakolódott egy olyan szó, amely a népnyelvben nincs meg, és egyébként is mondva csinált. A dombot például, amelynek a templomuk áll, Kinyérváró halom néven emlegették. Mindenesetre szép és régi név, de már eltűnt. Csak az öregek ismerik, helyét elfoglalta a központ". Az új községnek azonban bölcs mérlegeléssel az ősi Mórahalom lett a hivatalos neve.

Hasonló hatósági balfogással történt a templom védőszentjének megválasztása is. A benépesedő Mórahalom lakossága a szegedi árvíz táján emelt az Őrangyalok tiszteletére kápolnát a mai templom helyén. Ezzel mintha nagy elhagyatottságát is ki akarta volna fejezni: kemény sorsában senki emberfiára sem számíthat. 1893-ban építette a Város a máig álló templomot, amelynek a millenium ígézetében, de a szakrális néphagyomány figyelembevételével László király lett a patrónusa. Az alsóvárosi nép hosszú időközön át egyáltalán nem kereszteltetett László névre, nyilván úri névnek érezte, és a jóra, munkára való restség képzetét fűzte hozzá. Helyi Szent László-hagyományaink a múltból is alig vannak. Minden más faluban a búcsúnap a legnagyobb közösségi ünnep, a mórahalmi nép ezt máig sem éli át, és inkább úrnapi ünnepel.

A nép teljes egészében alsóvárosi sarjadék. A nagy- és dédszüloket még az alsóvárosi

templomban keresztelték, eskették és az alsóvárosi temetőbe temették. Alsóvárosi szakrális néphagyományoknak messze földön híres alsótanyai összegezője Engi Tüdő Vince, akiről más összefüggésben részletesen is megemlékezünk. Híre, neve már mondáivá színesedett.

Móráhalom Szatymazzal egyetemben az egykori szegedi határ legéletrevalóbb új tanyaközsége : kertészkedő és szőlőműves kistáj szíve. Minden lehetősége megvan rá, hogy mezővárossá fejlődjék.

Végezetül itt következnek Móráhalom törzsökös alsóvárosi családnevei :

Abrahám-Fúrús, Abrahám-Tandari, Abrahám-Türes, Babarczi, Bata, Batancs, Batki, Bálint, Bénák, Berta, Bezdán, Biczók, Bite, Borbás, Bozóki, Bózsó, Börcsök, Buborék, Bullás, Csányi, Császáz-
Pútyi, Csikós, Csillag, Csóti, Csöke, Dobó, Dücső, Engi, Fehér, Felhő, Fodor, Födi, Futó, Fürtön, Gajdács, Gárgyán, Gergely-Farkas, Gucci-Rúza, Haska, Högyösi, Huszta, Illés-Bodó, Jakus, Jójárt, Kara, Katona, Kazi, Kiri, Kismarton, Kispál, Kispétör, Kocsis-Savanya, Kodé, Komócsin, Kónya, Kószó, Kothencz, Lovászi, Mása, Márki, Módra, Mózes, Nagygeczi, Nógrádi, Oltványi, Ótott-Kovács, Ördög, Palotás, Paplógó, Pipicz, Rúza, Samu, Sebők-Fürtön, Sója, Süveg, Szabó-Batancs, Szabó-Bózsó, Szabó-Galiba, Szekeres, Szécsi, Szélpál, Toppantó, Tóth-Pözsi, Tóth-Szeles, Vásárhelyi, Vér, Vőneki, Zódi.

152 Tömörkény I., Gerendás szobákból 178.

202 MOROTVA keletkezéséről nincsenek pontos adataink, de 1787-ben már virágzó falu, amelyet szegedi dohánykertészek alapítanak. 153 Névsortukat Kálmány Lajos közli: Abrahám, Csukonyi, Dohár, Förgeteg, Gera, Kónya, Kormányos, Palatínus, Révész, Szarvak, Szeles, Törköly, Vass, Zombori, Zsótér és még több más. Ezek Felsővárosról kitelepülő sövényháziakra utalnak.

Földesúri huzavonak miatt a falu sajnos, már 1832-ben föloszlik. Népe a közeli Padéra, de főleg Szajánba költözik át. A falu neve pusztanévként egyébként máig él.

MUZSLYA, teljesebb nevén Felsőmuzslya, szerbül Gornja Muzlja népes magyar többségű falu Nagybecskerek szomszédságában. Kincstári földön 1890-ben keletkezett. Eleinte Becskerekhez tartozott, gyors fejlődése következtében azonban már 1905-ben nagyközség lett.

Népének zöme az örökülés ottani megaláztatásai miatt Szajánból települt át ide, és itt talált emberibb életet. Ide költözött a Karácsonyi Bogdántól alapított (1817), majd megszüntetett Akács gányófalú szegedi eredetű magyar lakossága is (1891). A falu népélete még föltárára vár.

NÓRINCSE, románul Nevrincea, vegyesajkú krassószőrényi falu. A magyar időkben kincstári birtok volt.

Sándorfalvi szóbeli értesülés szerint a bihari Sittérre csábított (1900) és onnan elűzött sándorfalvi családok sok viszontagság után itt vertek gyökeret. A hajdani szülőfaluban maradt rokonsággal máig leveleznek, olykor meg is látogatják egymást. Nőrincse magyarsága ö-ző tájszólásban beszél. 154 Ebből nyilvánvaló, hogy a sándorfalviak mellé temesközi szegényparaszt népünkből is települtek. A falu népéleti sajátosságairól nincsenek adataink.

ÓFÖLDEÁK. Eredetileg az Ósi Földeák falu évszázadokon át itt állott. 1845-ben a tiszai árvíz öntötte el, ezért az uraság segítségével partosabb helyre települt át. A régi falu elnéptelenedett, és azóta Óföldeák néven emlegetik.

Az ódon, valamikor kőfallal övezett gótikus templomot magtárrá alakították át. Csak az első világháború után adták vissza eredeti hivatásának a Návay-család egyik tagjának a hadifogságban tett fogadalma beváltásaképpen. Mai pusztulását mindenképpen meg kellene akadályozni. Óföldeák majorból vált új községgé. Területe 6136 katasztrális hold, lélekszáma 1960-ban 936. Lakossága szoros atyafiságban van Földeák népével. Határrészei: Ágoston, Ebásta, Gubatelek, Kéthalom, Ködmenös.

ÓKERESZTÚR, népünk ajkán más régebbi nevein Szerbköröszúr, Rácköröszúr, a magyar határ közelében elterülő túlnyomóan szerb többségű, hajdanában a szoregi kincstári uradalomhoz, Szeged bérleményéhez tartozó temesközi falu, amelynek magyar kisebbsége a XVIII. század végén dohánykertészként telepedett itt meg.

Kálmány Lajos anyakönyvi anyagából tudjuk, hogy a múlt század végén a következő szegedi eredetű magyar családok éltek benne: Ábrahám, Agoston, Bálint, Berta, Börcsök, Farkas, Kasza, Lévai, Makra, Nógrádi, Pálkás, Prágai, Szikora, Vidács, stb. Akkori számuk 31, viszont a nem szegedi törzsekből származó családoké 5.

OMOR Romániához tartozó, vegyes ajkú bánati község, amelynek a kamara, majd a múlt század derekán a Dercsényi-család volt a földesura.

Magyar népéletéről alig tudunk valamit.

A falu már a középkorban virágzott. A hódoltság idején elenyészett, 1779-ben újjászületett. Ő-zó tájszólást beszélő magyar népét 1840 táján nyilvánvalóan a Dercsényiek telepítették, 155 akiknek a Városban ipari, kereskedelmi érdekeltségeik voltak. Ők építették Szegeden a későbbi tulajdonos nevére ismert Zsótér-házat, amely 1849 nyarán a Szemere-kormány székhelye volt.

Omor népéletéről, sajnos, keveset sem tudunk. Megemlítjük, azonban a nagy olvasottságú, de nem szegedi eredetű Tar Mihály helybeli földműves nevét, aki egy népszerűsítő cikkből elsajátította és használta a rovásírás betűjeleit. Egy ideig annak tanújaul emlegették, hogy a rovásírás még nem halt ki a magyar nép gyakorlatából, illetőleg emlékezetéből. Később (1903) tisztázódott tudásának rejtélye. 156 A falu folklórából Vöő Gabriella tett közzé néhány adalékot. 157

OROSZLÁMOS, Bánatske Arandje lovo vegyes ajkú falu, amelynek magyarsága 1820-ban települt 60 dohánykertész szegedi családból.

Ismeretes, hogy Oroszlámos a Gellért-legendában már szerepel. Eszerint Ajtony elleni küzdelmében Csanád egy éjszaka buzgón könyörgött Szent Györgyhöz, hogy öt és seregét segítse meg. Győzelem esetére monostort is ajánlott föl neki. Álmában oroszlánt látott, amely arra ösztönözte, hogy azonnal támadjon az ellenségre. Sikerült is legyőznie. Csanád fogadalmát be is váltotta. Az új monostorba a csanádi, másként marosvári görög szerzeteseket telepítették át. Később az elnéptelenedett monostort a Csanád-nemzetség bencéseknek adta át és várral is megerősítette. Ennek romjai ma is állnak. 158

Első okleveles előfordulása 1247. Wrwzlanmunustura.

Magyar lakossága a hódoltság idején lassan elenyészett. Szerbek költöztek a helyére, és Majdan néven emlegették.

A mai Oroszlámos ettől kissé délre települt szerbekből, többfelől jött magyarokból, leginkább mégis a fentebb már említett szegedi családokból.

Népéletéről nincsenek följegyzéseink, de egy falucsúfolót hallottunk: Oroszlámos híres város, benne lakik Nyúli János mög a sánta jegyző. A csókaik szerint Oroszlámoson tökkel abrakolják a lovat.

157

*

155 Ternes Mon. 84; Paládi Kovács 296. 156 Sebestyén Gy., A rovásírás hiteles emlékei. Budapest 1915, 18—20.

Vöő G., Omori néphagyományok Rózsa Sándorról és Petru Manturól. Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények 1964. Uő., Többet ésszel, mint erővel. 165.

ÓSZENTIVÁN, idősebb népünk ajkán Szentiván, Szentivánsziget, Sziget, Szüget, hivatalos új nevéen Tizasziget, a Tisza és Maros egykori vízvidékéből kiemelkedő színmagyar falu Szőregtől délre.

Kiterjedése 4675 kat. hold, lakosainak száma Térvár nélkül 1325.

Már a középkorban virágzik. Első említése: 1411. Zenth Iwan. Ez akkor a mostani

Újszentiván helyén állott. Egy 1561-ből származó adat különbséget tesz Belsőszentiván és Külsőszentiván között, ami nyilván megfelelt a későbbi két falunak.

Magyar lakossága csak a XVII. század viharaiban enyészik el. A pusztá sorsa ezután egyezik Szőregével, részletesebben ott szólnak róla is.

A XVIII. században szerbek telepednek itt le, akik azonban hamarosan áthúzódnak

Újszentivánra. Ugyanis amikor a szőregi uradalom 1783-ban Szeged birtokába

jut, a Város alsóvárosi és tápai dohánykertészeket telepít a faluba. A szőregi

anyaegyház anyakönyveiből kijegyzett, 1820 tájáról származó névsoruk:

Ábrahám, Berta, Bódi, Bódis, Bodó, Borka, Börcsök, Czibolya, Czirok, Csala, Csorba, Deák, Dékány, Dudás, Gera, Gesztesi, Gombos, Gyöngyi, Hamza, Hegyközi, Horváth, Huszár, Huszta Kardos, Kasza, Káli, Kiss, Kovács, Kókény, Lovászi, Lobožár, Magyar, Malmos, Mészáros, Miklós, Molnár, Ónozó, Ördög, Pálfi, Puskás, Rác, Rúza, Samu, Simon, Szabó, Szélpál, Szóráth, Tömösvári, Terhős, Tézsla, Visnyei, Vörös, Zobány, Zsigmond.

Sok a régies keresztnév: Illés, Bálint, Rafael, illetőleg Regina, Brigitta, Ösmér (Isméria).

A hajdanában dohánykertész, később zsellérfalu férfinépe kubikmunkával kereste hosszú évtizedeken át a kenyerét. Banner János, aki három nyáron át Hódmezővásárhelyen

velük ásatott, és esténként elbeszélgetett velük, „Világlátó őszentiváni

magyarok" címen úttörő jellegű beszámolót írt 1915-ről, hogy ezek a kubikosok, de a falu egyéb lakosai is, munkás életük során hol fordultak meg.

Az általánosításokra is alkalmas vizsgálódásokból kiderül, hogy a falusi ember csupán munka vagy vendégeskedés okából hagyta el ebben az időben lakóhelyét.

Messzi munkára, búcsúra csak csoportosan szeretett elmenni. Csak az utazott el

hosszú időre, akinek megélehetése teljesen bizonytalan. Akik nagyobb földet bejártak, általában még név szerint sem ismerik azt a közelebbi helyet, ahol dolgoztak. 85 felnőtt

őszentiváni férfi és 100 nő életében csak egy helyen fordult meg, 79 férfi és 58 nő

pedig még sehol sem volt szülőfaluján, illetőleg közvetlen környékén túl.

Banner eredményei azt mutatják, hogy a magyar falu népe még századunk első

évtizedeiben is mennyire földhöz kötött volt: szegénységénél és az akkori iskoláztatás

rovására irandó földrajzi közönyénél fogva, távolabbi munkahelyén, idénymunkáján

sem nyílt meg előtte a világ, amely pedig a tudatos összehasonlítás révén önmagának elmaradottságára, látókörének hiányosságaira is hamarabb rádőbenthetette volna.

Tiszasziget néphagyományai Kálmány Lajos szőregi káplán korában sok

értékes mozaikot megörökített. Kár, hogy nem gyűjtött többet. Azóta Andrasfalvy

Bertalan atlaszmunkája érdemel említést. Mi magunk is többször jártunk a faluban,

de már nem sok eredménnyel: a hagyományörző nemzedékek már a temetőben porladoznak.

Amit ismerünk, az teljes egészében a szegedi nagytájat tükrözi.

A falu közigazgatási joghatóságához tartozik Térvár és Vödresháza. Térvárról

külön is szólnak. Itt soroljuk föl a tiszaszigeti határ dűlőneveit is.

Borcsan. II, 459; Juhász K., Hajdani monostorok.

Megjelent: Szeged 1932.

205 A Szentiván, Térvár, Gyála közében elterülő Vedresháza pusztáról, illetőleg

tanyatelepülésről viszont itt emlékezünk meg. Nevét Vedres Istvánról kapta, aki az

itteni hatalmas vízvidéket ármentesítette, és 1808-ban szegedi zselléreként dohánykertész

falut alapított rajta. Vedres itt magas színvonalú gazdálkodást kezdeményezett, sokat

kísérletezett. Így gyapottermesztéssel is foglalkozott.

Különösen foglalkoztatta a gabonátörés kérdése, a dohosodás veszélye. Itt

Vedresházán különleges boglyakemence alakú gabonás vermeket épített, amelyekről

más összefüggésben bővebben is szó esik.

Vedres egyik levelében így ír 160 az itteni eredményekről: „csudálkozom minden

ember, hogy azon hely, mely ezelőtt a víznek ha laknak, madaraknak és békáknak

állandó tulajdona volt, miként változhatott által oly kies tájékká, melyen most juhok

falkái, barom és ménes legel. Szép kert, erdők és több ezer tőből álló szőlők virítanak,

40 holdból álló dohánykertészség készül, kik közül az idén nyolcnak épül a háza.

A lelkek száma ezen esztendőben 150-re megy, és mivel a kertészek által szaporodni

fog, esztendőre egy szép kápolna is készül oskolával, és talán technológiával együtt,

ha arra való professzort kaphatok jó fizetés mellett."

Az 1816. évi hatalmas tiszai árvíz Vedresháza gyönyörűen bontakozó világát tönkretette, a falu nem támadt föl többé. A csapás meg az emberek irigy közönye elvette Vedres kedvét az újjáépítéstől. A falu népe Padé, Hodics, Jázova, Száján és Tizaszentmiklós szegedi kirajzású új dohánykertészségeibe olvadt bele.

Még Vedres István telepítése és máig az ő egykori családnevét viseli a Vödricserdeje: a Boszorkányszigettel szemben, a Tisza partján vízvédelmi céllal ültetett erdőség. Eredetileg ez is Vedresháza ármentesítését szolgálta.

ne.

*

ÓTELEK, románul Otelec, magyar falu, Magyarszentmárton leányegyháza. A középkorban Feltelek, Teleki néven virágzik, a hódoltság idején elenyészik. 161

A mai falu kincstári pusztán szegedi dohánykertészekből 1793 táján települt.

Több földesurát emlegetik. Úgy látszik, hogy később ismét kamarai birtok lett. 1856-ban vált önálló községgé. 162 1880-ban Magyarszentmihályról számos szegedi eredetű család költözik át ide 163. A falu ö-ző tájszólásban beszél.

Ótelek 1892-ben agrárszocialista megmozdulás színhelye. Az anyaegyházban, Magyarszentmártonban káplánkodó Kálmány Lajos a pártjukra áll. Bíróság elé kerül, de fölmentik. 164

Ótelek népélete Magyarszentmártonnal egyetemben tüzetes vizsgálatot érdemel

ÖREGFALU, románul Pustinis, bánáti vegyesajkú falu, Újvár közelében. hely, a Bega többször elöntötte. Magyar népe szegedi tájszólásban beszél.

Nyilván kincstári telepítés során került ide a múlt század derekán, talán magyarszentmártoni kirajzás. A falu népéletét nem ismerjük.

160 Farkas L., Vedres István 53.

161 TorMon. 102.

162 Csernovics D., 40.

163 Vöő G. i. m.

164 Péter L., Kálmány Lajos.

168 TorMon 162; Vöő G., i. m. 1969.

ÖTÖMÖS tanyaközség Zákány, Rúza, Pusztamérges, Üllés szomszédságában.

Területe 1960-ban 5394 kat. hold, lélekszáma 1385. Régi forrásokban olykor Öttömös, Ettemes alakban is olvasható. Török családnévi eredetű helynév, 166 amely középkori kun szállásra utal.

Valamikor temploma is volt. A hódoltság idején elenyészett, és pusztaként a Város birtokába került, amely azonban 1836-ban Újszegedért cserélte el a királyi kamarával. 167 Az állam kezéből ezután Magyar János kassai jóságigazgató és rokona, Skopecz József egri kanonok birtokába jutott. Ama családéba, amelyről Magyar László híres utazó, a dél-afrikai Bihé királya is származott. Másik tagja Magyar Imre kúriai bíró (+1871) ide erdőt telepített. 168 Az egykori szép útszéli platánoknak már csak a híre él. Ő maga egy kis fenyőerdőbe temetkezett. Magányos sírját máig gondozzák. A pusztát a Magyar család a múlt század utolsó évtizedeiben (1897) parcellázta föl. Itt azonban álljunk meg.

1893-ban a tanyán élő, alsóvárosi eredetű Farkas-Csamangó család népes küldöttsége kereste föl a Város polgármesterét, Pálffy Ferencet. „Apáról-fiúra maradt — írja 169 az egykorú újsághír — a családi hagyomány, hogy a 4000 holdas Öttömös a Csamangó famíliáé. Akkor veszik vissza a Várostól, amikor akarják, mert nem törvényes vagyona az, csak zálogba van adva a nőmös Városnak." Csamangóék úgy tudták, hogy egyszer, amikor lovat, ökröt akartak az őseik vásárolni, kézzizálogként lekötötték öttömösi birtokukat Szeged városának. A Város később elbirtokolta, mert a visszaváltás nem történt meg.

A tanyán élő Csamangó család a Víz után többször megkísérelte állítólagos jogainak érvényesítését, de sikertelenül.

186 MNy. 1915, 147.

167 Reizner, II, 36; Vö. még: A Csamangóék öröksége. Az ötömösi pusztá történetéből
188

SzN. 1893, 80. sz.

Kiss F., Szeged erdészete. Erdészeti Lapok 1939.

169 Nem állhatjuk meg, hogy a deputációról — talán Tömörkénytől — írt, élettől duzzadó
riportot ne közöljük:

„Összeszedelőzködtek Csamangóék és csapatostul bekerültek a polgármester elé, mert nagy sor
készül a tanyákon, a Csamangó Illések családjában: a régi funtus, az ötömösi nemesi birtokot kell
visszaszerezni a Várostól, mert a híres Csamangó ősöktől leszármazott Illések csak tenyérnyi
szélességű

földszalagokon gazdálkodtak már. Nem az ősi vagyon fogyott, Csamangóék szaporodtak veszedelmes
módon.

A legöregebb élő Csamangó tiszta bizonyosra emlékezik arra, hogy Ötömös, a híres nemesi
fundus, amely most Szeged városnak a tulajdona, va lamikor a Csamangó nemzetségé volt.

Az öreg Illés maga mellé kerített vagy tíz fiatalabb Illést és beállított Pálfy Ferenc polgármesterhez
a torony alá, ahol „Jogtalanul bitorolják” a Csamangó nemzetség igaz tulajdonát.

Megkövetjük a tekintetős urat, adja vissza a nömösi jussunkat.

A nömösi jussot?

Igön, az ötömösi pusztát, már hogy a miénk vót az, igazi jussunk nekünk.

Igaz jussuk?

Ah hát!

Ha igaz jussuk, keressék a törvényes úton az igazságot.

Nem addig az tekintetős uram! Muszáj azt most mán minékünk ideanni, ha akari, ha nem.

A jószívű polgármester türelme fogyni kezdett.

Menjenek Isten hírével.

De hallja a tekintetős úr, életveszödelöm lösz ebbül.

Micsoda életveszedelem?

Igön, az hát!

Illés — szólott most a polgármester szigorú hangon — huszonötöt veretek kigyelmetekre, ha
rögtön el nem takarodnak innen.

S az életveszödelömmel fenyegetőző Csamangó deputáció szép csöndesen kiballagott a polgármester
szobájából. Mormogva, dörmögve hajták félre vállukon az ősöktől örökölt subájukat..”

Csamangóék deputációjában. SzN, 1893, 79. sz.

207 Maga az újságcikk írója is megengedi, hogy a családnak lehetett valami köze az
ötömösi pusztához, joga azonban már elévült. Mi magunk ehhez idézzük az 1746.

•évi tanácsi jegyzőkönyv egyik bejegyzését : Farkas János Csamangó mégh Tömösvár
vétele (1716) előtt bizonyos szabad földet föl fogván. A föld helyét, nevét azonban nem
mondja meg. Úgy hisszük tehát, hogy a családi hagyományoknak föltétlenül volt
valami történeti, jogi alapja.

A felparcellázott Ötömösön leginkább Alsótanya szegényparaszt népe telepedett
meg. Ez az egyházi anyakönyvekből is világosan kitűnik:

Ábrahám, Acs-Sánta, Apró, Babarczi, Ballá, Batancs, Bárány, Berta, Bodó, Börcsök, Csiszár,
Csáti, Daka, Dobó, Dóczi, Fodor, Födi, Gárgyán, Gërgus, Hegedüs, Ilovai, Jakus, Katona, Kazi,,
Király, Kiri, Kisagócsi, Kiszuczsi, Kispál, Kószó, Makra, Martonyosi, Mulati, Nacsa, Ördög, Pálfy,
Palotás, Pap, Paplógó, Rutai, Savanya, Simhercz, Szabó-Galiba, Szécsi, Szélpál, Szögi, Szücs,
Tanács, Tikviczki, Vecsörnyés, Visnyei, Wolford, Vőneki. Néhány dorozsmai család : Czékus,
Gyuris,

Lajkó, Maróti, Zádori.

Ehhez tegyük még hozzá, hogy Ötömös eleinte a váci egyházmegyéhez, éspedig
a sándorfalvi plébániához tartozott :

„Az azonban Ötömöstől—írja 170 Tömörkény István (1902) — messze van. Hogy
x)da éjzenek, előbb át kell menni a szegedi alsó tanyákon, azután a dorozsmai kunokon,
azután megint a szegedi felső tanyákon, s csak úgy ér oda az ember. Aki akár halottat
temettetni, akár újszülöttet keresztelni akar, két nap bizonyosan eljár e munkájában,
mert sem halottal, sem újszülöttel nemigen lehet vágatni. S még akkor nyugodni nem is
otthon való földbe teszik az embert. Mert azért, hogy az öregek annak idején eladták
más társainak esetében igaz. Ők csakugyan megkerülik a törvény kerítését, amennyiben

az öreg Köszöntöst a fia a jobbik subában fekvő kocsira helyezi, és azután áthajt a nagybeteg emberrel a sógorhoz, Fejedelem Jánoshoz, aki már itthoni földön lakik, és történt.

„A dűlőúton — folytatja később Tömörkény — ahol az utak elválnak, Fejedelem Ötömöst, ki merné mondani, hogy aki rajta él nem ide tartozandó?

Vannak, akik azt mondják, hogy a törvény olyan kerítés, amit azért csináltak, hogy legyen mit megkerülni. Nem mindig igaz ez a mondás, de itten, Köszöntősnek és Köszöntős Mihály ott hal meg a Fejedelem tanyáján, hogy itthon temetődhesen. Mert ha itt hal meg, akkor el van a törvénynek a korlátja kerülve, amely különben őt az új faluba rendelné vitetni halott korában.” A temetés a szegedi földön csakugyan meg is a kocsival megáll.

Elkezdenek egymástól.

— No — mondja a Köszöntős-fiú —, a jövő hónapokban majd az asszony is eljön. Fejedelem az asszonyra néz. A várandós asszony elpirul a kocsiban.

— Hát — mondja aztán Fejedelem —, jöhet mindig, amikor csak akar.

Majd jön is az asszony. Mert ott olyan világ van, hogy nemcsak meghalni járnak haza a vének, hanem születni is hazajárnak a fiatalok”.

„A közeli vidékekről — írja 171 szemtanúként egy újságcikk — mindenféle jöttek szegényebb sorsú polgárok, akik otthon eladták néhány holdnyi földcskéjüket, házukat és elmentek Öttömösre, hogy ott vegyenek négyszer-ötször annyi irtatlan erdőt vagy sívó homokot. Távol minden kulturális középponttól, szorgalmasan dolgoztak az öttömösi telepések, irtották az erdőt, fordították a talajt és folyt serényen a telkesítés nehéz munkája, akárcsak Amerikában.”

170 Tömörkény I., Új bor idején 218.

171 A vármegye új községe. SzN. 1908, 202. sz.

208 „A szőlőtelepítés nagy dolog — írja tovább az újság — nagy anyagi kitartást igényel, és három-négy év beletelik, mire sok munkája után pénzt lát az ember. Bizony, mikorra az első bort leszüretelték a telepések, nem egy sóhajtott vissza közülük a régi nyomorúság után, és nem egynek a pénzcskéje úszott el a nehéz küzdelmek árjában. Akárcsak Amerikában.”

„Az öttömösi telepések legnagyobb része azonban — akik abban különböznek Amerikába vándorló honfitársaiktól, hogy többre becsülték hazájukban a homokot, mint Amerikában a televényt — keményen megállotta helyét, s már Öttömös nagy része szőlőültetvény, amely a legkitünőbb alföldi bort termi.”

ÖTVÖSD, régiesen Eötvös d, Eötvös falva, románul Otvesd, bánáti ö-zo nyelvjárásban beszélő magyar falucska, Bakóvár leánygyháza, A múlt században az állam telepítette (1868) numerus szerint a mi temesközi gányó népünkől.

PADÉ, másként Magyarpadé, szerbül Srpski Padej, vegyes lakosságú falu, amely a középkorban a Csanád nemzetség birtoka volt. A hódoltság alatt szerbek laktak benne. A felszabadulás után a kamaráé, majd 1781-ben Ormosdy István vásárolta meg, és már 1784-ben szegedi dohánykertész családokat telepít a szerbek mellé.

A papi szolgálatot az alsóvárosi klostorból kirendelt és más helyen már jellemzett Takáts Rafael (1749—1820) franciskánus látja el mellettük, akinek „Toldalék” . igen ritka tájszótára arról tanúskodik, hogy a szegedi népnyelveknek Alsóvároson és Padén úttörő kutatója volt. Munkáját egyébként regényes körülmények között, itt, padéi hívei körében maga nyomtatta ki (1791).

Padé templomát (1842) a későbbi földesúr, Diván György építtette: a Havi Boldogasszony titulus a szegedi szülőföldre emlékeztet.

Padé magyar népe 1832 körül a szétvert Morotva szegedi eredetű családjaival is meggyarapodott. Kálmány Lajos néhány gyönyörű balladát jegyzett föl 74 a faluban és közli a szegedi eredetű családok hevenyészett névsorát: Csanádi, Horváth, Komlói, Kovács, Magyar, Nagy, Szabó, Szűcs, Tombác, Tóth.

A falu részei: Tobán, Cigányvér, Újsor, Gyöp, Dülői: Kispeszér, Nagypeszér, Konchát, Morotva, Sulymos, Bethlehem, Szatmár.

Padé szülöttje Kenedy Géza (1853—1935), a Quintus néven ismert konzervatív publicista, aki már az első világháború előtt sürgette és Szeged városának is ajánlotta parasztkollégiumok felállítását. 175 Szülőfalujából egy Dózsa-monda töredékét örökölte meg.

Padén volt tanító a két világháború között Kristály István, aki Tömörkény modorában novellákat írt a temesközi magyar népelet köréből. Köteteit sajnos, nem volt módunkban elolvasni, néhány elbeszélését csak folyóiratokból ismerjük.

172

174

*

PODLÓKÁNY szegedi gányókból települt kertészség, amelyet 1785-ben a bébi uradalom területén Batthyány Ignác püspök alapított. 176 A szabadságharc viharaiban elenyészett. Ma már csak dűlőnévként ismeretes.

Szentkláray J., Plébániák 279; Ternes mon. 87. Vö. 173 BorCsan. II, 470.

Kálmány II, 18. 175 Quintus, A szegedi gondolat. SzH. 1915, 257. sz. 176 Kálmány III, XIV; Szentkláray J., Plébániák 309.

14 A Mona F. Múzeum Évik. 75. II. 209 PORGÁNY, románul Pordeanu Kiszombortól délkeletre, de már Romániában

elterülő magyar falu, amely a középkorban még Pordány néven virágzik. Első előfordulása 1247. Pradanmunustura. A Csanád-nemzetség ugyanis itt monostort alapított, amely a tatárjárást is átvészelte. Védőszentje, szerzeteseinek rendi hovatartozása nem ismeretes. Romjai még a török hódoltság után is állottak. Ennek Grisellini térképén (1776) is a torony (Turn) megjelölés őrzi az emlékezetét. Fuchs Mihály uradalmi tisztartó, érdemes műkedvelő régész följegyzése szerint: „a keresztúri pusztán, az ómajorban állott egy nyolcszögletes, háromemeletes jó tágas épület, valamint egy bolthajtással ellátott istálló. Az előbbi 1845-ben elvontatván, az aljában kriptát fedeztek föl. Magam is láttam az ottan talált emberi maradványokat és több apró ezüstpénzeket, melyek a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem pénzei voltak. A másik épület most is fennáll.” Azt nem tudjuk, hogy a mi napjainkban áll-e még. 177 Ezek nyilvánvalóan még a monostor maradványai voltak.

Az 1522. évi egyházi tizedjegyzék tanúsága szerint több szegedi család is viselte a Pordányi nevet. A falu középkori magyar lakossága a XVI. század második felében megritkul. A következő században néhány szerb családot is emlegetnek. Az alsóvárosi franciskánus gárdián egyik jelentésében (1647) ült, azaz lakott helyként említi. Szinte az egész XVIII. században néptelen, csak a legvégén szállják meg szegedi dohánykertészek. 1861-ben községgé alakult és a Nákó-család nagyszentmiklósi uradalmához tartozott.

A falucska népeletéről szóbeli értesülések nyomán csak annyit tudunk, hogy ő-ző tájszólását, szegedies hagyományvilágát napjainkban is őrzi.

PUSZTAFÖLDVÁR, középkori nevén Földvár, népiesen Fődvár a török időben elenyészett, majd kamarai birtokká lett. Nevét régi, nyilván a népvándorlás korában öszszehordott földvárról, sáncokról kapta, amelyek a XVIII. század derekán még láthatók voltak. A földvári kincstári pusztát, amely a múlt század elején Hengelmüller Mihály kezén volt, 1840-ben Wodianer Sámuel és Móric vette bérbe, tőlük meg 60 kertészszalád 14 1/2 évre albérletként bírta.

A falu törzsét Wodianerek Torontálból telepítették, azokból a helységekből, leginkább az itt élő szegedi dohánytermesztő

nép fő fészkeiből, Száján faluból, amelyeket ők még személyes szegedi kereskedelmi kapcsolatokról ismertek. Hamarosan még néhány bánkúti és apácai család is csatlakozott hozzájuk. Ezek is különben — mint a megfelelő helyen rámutattunk — szintén a szegedi néptörzsökből sarjadtak.

A földvári pusztát eredetileg 7437 katasztrális holdat tett ki. **Ebből Wodianer Sámuel és Móric, a korai magyar mezőgazdasági kapitalizmusnak e két jelegzete, szegedi eredetű alakja dohánytermesztés céljára 2730 katasztrális holdat árrendelt.**

A bérlet 1852-ben lejárt és ekkor a kincstár kétségtelen humanizmussal a falut 129 telekre növelte, mindegyik telekhez 25 hold földet számítva. Ez volt a már emlegetett

numerus nevezetű, jellegzetes dohánykertész földegység. Magánbirtokosok, földesurak ezt általában csak 16—20 hold körül szabták meg. A földvári gányók a közben 1700 holdra emelkedett bérleményt 1876-ban holdanként 150 forintért, 20 éves törlesztési kedvezmény mellett megváltották. Ez az 1873. évi XXII. t. értelmében következett be, amely lehetővé tette az addig árendált kincstári birtokoknak aránylag kedvező föltételekkel való eladását. Ezek a törlesztések sokszor a XX. századba is belenyúltak. A határ többi 5205 holdját a kincstár 1884-ben adta el másfél millió 177 BorCsan. II, 498; Juhász K., Hajdani monostorok 133.

178 Karácsonyi J., Békés vármegye története II, 270.

210 forintért orosházi evangélikus magyaroknak, akik ekkor települnek meg Földvárrott és a lakosság többségét alkotják. Ők a jobbmodúak. Megemlítjük itt, hogy a falu 1877-ig Csanádhoz tartozott, ekkor került Békés megyéhez. Két különálló részből áll: Nagyfalú, Újfalú.

Jellemzőnek tartjuk, hogy Földvár szegedi törzslakossága a maga erejéből emelt régi templomának (1874) **védőszentjéül Illés prófétát választotta, akit Szeged „Ősnépe” többek között a dohánymunka patrónusaként tisztelt** és főleg kedvező időjárást várt tőle a nagy nyári viharok, jégesők idején. Képe máig ott függ az új templom szentélyében is.

Ideszakadt népünknek már csak az idősebb nemzedékei beszélnek ö-ző tájszólásban.

A fiatalok részben az -ző evangélikusok, továbbá az iskola és orosházi munkahelyük hatására már jórészt elhagyták. Ezt a kiegyenlítődést az is előmozdítja, hogy a két népelem nem elkülönülve, hanem elkeveredve él a faluban, bár a vegyesházasságok még mindig elég ritkák. Szegedi gyökéretű családok :

Ágoston (Törökbecse), Ambrus (Szentivánsziget), Annus, Bacsa, Bálint, Báló, Biacsi, Boros, Bozóki, Bózsó, Csányi, Csókási, Csóti, Domonkos, Dóra, Fejes, Hajnal, Joó, Kardos (Tóba), Kasza, Katona, Kormányos (Földeák), Korponai, Kószó, Magony, Móra, Mucsi, Pintér (Jázova), Prágai, Szekeres, Szél, Török, Vass, Vetró, Vér.

A múlt század hetvenes éveiben, amikor Kálmány Apácán paposkodott, gyűjtött Földváron is 179. Akkor följegyezett balladáira már hiába kérdeztünk.

A falu kiterjedése 1967-ben 9942 kat. hold, lakóinak száma 3243. Ebből mintegy 1500 szegedi sarjadék.

PUSZTAKERESZTÚR, más régebbi nevén Magyarkörösztúr, románul Cherestur, Kiszombor közeleiben, de már Romániában levő magyar falucska, amelynek régi múltjáról, de magyar népéletéről is igen keveset tudunk. Nevadója a középkori Nemeskeresztúr falu. A mai név elötagja is utal arra, hogy a hódoltság idején teljesen elpusztult. Utána a csanádi uradalomhoz tartozott, ahova 1773-ban szegedi dohánykertész családok telepedtek le, amelyeket később Szőregről jött egyéb szegedi sarjadékok is gyarapították. Máig őrzik nyelvüknek szegedi sajátosságait. 180

RABÉ temesközi magyar falucska Kübekháza szomszédságában, de már Jugoszláviában. Szerb neve Rabe.

Első oklevelés előfordulásai 1256. Rabey. 1285. Rabe. Hajdani templomának védőszentje nem ismeretes. A falunév talán személynévi eredetű. A középkorban a Csanád nemzetség birtoka, később a Telegdiék kezére jut.

A hódoltság elejéről török adószedők megörökítették Rabé magyar népének névsorát : Barkas Antal, Bessenyő János, Csigái Balázs, Csomor Benedek, Dezső Ágoston, Farkas Ferenc, Farkas Pál, Karikás Ambrus, Kasza Péter, Katona Tamás, Kiss János, Kízdí János, Máté Simon, Nagy István, Nagy Tamás, Nemes Lőrinc, Pató Bálint, Sánta Fábrián, Sánta Gergely, Szabó Bálint, Szabó Fábrián, Szántó Ferenc, Szép János, Tóth Péter, Török Pál, Vas Ambrus, Vörös Ferenc. 181

A falu a XVI. század végére már elnéptelenedik, pusztá lett. A hódoltság után kamarai birtok. A csanádi tisztartóság 1773-ban gewehrscheinista föltételek mellett 179 Kálmány L., Koszorúk II. Passim. 180 Szentkláray J., Plébániák 321. Vöo. 181 BorCsan. II, 502. 14* 211 és „a katonai szállítások eszközlése végett” szegedi dohánykertészeket telepít ide. 1783-ban Szeged városa vásárolta meg, ami természetesen a Szegeddel való kapcsolatok további erősödésével járt együtt. 182

A falut 1875-ben az árvíz öntötte el. Önálló községgé 1900 táján lett. Rabé szegedi gyökérzetű népe (Ágoston, Józó, Juhász, Lócsei, Molnár, Pópity, Varga) szerb és román szomszédok közé szigete ló'dve, számos archaikus szülőföldi magyar hagyományt őrzött meg, amelyre a megfelelő helyeken mindig utalunk.

RÖSZKE, régi iratokban Reszke már a középkorban virágzó falu. 1439. Recke. A Várostól délre, a Tisza holtágának jobb partján fekszik.

A XVIII. század elején a tiszai határórség Szegedről kiszorult szerb grancsárjai itt telepedtek le, és kiváltságaihoz akkor is görcsösen ragaszkodtak, amikor már nem járt volna nekik. Csak 1732-ben vonultak ki végképpen a Szeged városának ítélt Röszkéről. Sokan visszamaradtak közülük és elmagyarosodtak. Innen a röszkeiek között élt számos szerb hangzású családnév. Szerb temetőjének maradványai megérték a XX. századot, még magunk is láttuk jó félszázaddal ezelőtt.

Röszkét a XVIII. század második negyedében alsóvárosi dohánykertészek szállják meg. Alsóvárossal való vérségi kapcsolatai máig igen elevenek. A tanács 1745-ben ismeretlen okból elrendeli kunyhóik (gazula) lerontását és a föld újraosztását. Ezek a kertészek mindig a Város földjén dolgoztak, faluba nem verődtek. Sokáig közös kapitányság látta el Röszkén és Szentmihályteleken a közigazgatási teendőket. Csak 1950-ben lett Feketeszél és Nagyszéksós tanyarészek hozzácsatolásával önálló falu. Határa 1960-ban 6337 hold, lélekszáma 4186. MórícZ Zsigmond Rózsa Sándor-regényének több jellemző, de költőileg kissé átformált része Röszkén játszódik le.

A dohánymonopólium (1851) után a röszkeiek áttértek a paprikatermesztésre, amelynek az alsóvárosiakkal együtt valóságos művészeivé váltak. Századunk legelején néhány röszkei feles honosította meg a horgosi paprikatermesztést, Jugoszlávia mai jelentős paprikakultúrájának szülőhelyét.

Röszkének a Várostól függését, illetőleg hozzátartozását, mezőgazdasági árutermelését az is bizonyítja, hogy csak egyetlen, több km hosszú utcája van. Az alaprajz csak újabban szélesedik a nemzetközi autótút felé.

A falu túlnyomóan alsóvárosi gyökérzetű régi családjai :

Ábrahám, Ábrahám-FúrúS, Acs-Sánta, Balta, Barát, Bite, Bóka, Bózsó, Barcsok, Csányi, Császár, Csikós, Csillag, Csipak, Csiszár, Csonka, Dunai, Dücső, Engi, Fodor, Forró, Gárgyán, Greguss ^ Gergus,

Guci, Harkai, Hódi, Jójárt, Katona, Kazi, Kéri, Kiri, Kónya, Kotogány, Krisztin-Némöt, Lázár, Makra, Márki, Módra, Muskó, Óozó, Osznovics, Ördög, Pipic, Pördi, Rózsi, Rúzsá, Szakáll, Szalma, Szekeres, Szécsi, Tanács, TombácZ, Toppantó, Trója, Vecsörnyés, Vér, Virganc, Visnyei, Vízhúzó, Volford, Vőneki.

RÚZSA, régebbi nevén Rúzsajárás valamikor az alsóvárosi pusztá, a későbbi Alsótanya egyik kiterjedt, külső része volt. A múlt század elején Rúzsa Jakab járása néven is emlegetik.

A mai helynév tehát ebből a személynévi kapcsolatból rövidült.

Északon a hajdani dorozsmai föld, most Üllés község, keleten Zákányszék és Mórahalom, nyugaton Pusztamérges, délen Ásotthalom, Öttömös — valamennyi hasonló sorsú tanyaközség — szomszédos vele.

182 Csernovics D. 21.

212 A mai Rúzsa közigazgatási határa 1945 előtt Szeged szabad királyi város csorvai és átokházi kapitányságainak körébe tartozott. 1949-ben Csórva néven önálló község lett, majd 1957-ben a régi Csorvával egyesülve a Rúzsa nevet vette föl. Határa 1960-ban 14563 hold lélekszáma 4103.

Rúzsát és a hozzátartozó Csorvát, Átokházát — mint az anyakönyvek is bizonyítják — elsősorban Alsóváros terjeszkedő népe szállotta meg :

Ábrahám, Babarcsi, Bata, Batancs, Bálint, Bénák, Bite, Bóka, Bózsó, Barcsok, Bullás, Csányi, Csiszár, Csipak, Csonka, Csóti, Daka, Dóczi, Dobó, Dunai, Engi, Fodor, Földi, Gárgyán, Hegedüs-Bite, Jakus, Jójárt, Juhász, Kappan-Tóth, Katona, Kazi, Kádár-Némöt, Kása, Kiri, Kisguczi, Kisülés,

Kispál, Kispétör, Komócsin, Kónya, Kószó, Kotogány, Kothencz, Lasancz, Makra, Mása, Móra, Muskó, Malatinszki, Mulati, Nacsa, Nagymihály, Négyökrü, Nyári, Ótott-Kovács, Papp, Papdi, Paplógó, Rózsai, Rúzsai, Répás, Sebők, Simhercz, Szabó, Szabó-Doktor, Szabó-Galiba, Szekeres, Szélpál, Sziráki, Szögi, Szűcs, Tanács, Tandari, Tömösvári, Titviczki, Vass, Vecsörnyés, Vetró, Virgancz, Visnyei, Vőneki után.

SÁG, régiesen Saagh, Temesság, románul is Sag, bánati vegyesajkú község, amelynek gányó eredetű magyar kisebbsége a szomszédos Paráccal együtt a mi tájszólásunkat beszéli. Nyilvánvalóan a birtokos csanádi káptalan telepítette.

SÁMSON, hivatalos nevén Békéssámsón, . nép ajkán Sámson, már a középkorban virágzó, majd a hódoltság alatt elenyészett falu. Hosszú ideig pusztaság, amely a Károlyi-család hódmezővásárhelyi latifundiumához tartozott. Károlyi Antal 1770 körül nyilván a sövényházi, csanateleki kezdeményeken fölbuzdulva dohánykezelészeket telepített ide.

A lakosság többsége katolikus, kisebbsége református és szinte egészében ö-ző vidékről: Szeged, Hódmezővásárhely, Makó szegényparasztságából verődött össze. Átnéztük a falunak a múlt század első feléből való anyakönyveit. Föltétlenül Szegedre és közvetlen környékére mutató családok, illetőleg családnevek : Barát, Berta, Bozó, Csala, Csipak, Csonka, Dömösi, Magony, Nacsa, Palotás, Szakái, Szél, Zsótér. Kiterjedése 1960-ban 10890 katasztrális hold, lélekszáma 3842. A falu újabkori története, népélete még tüzetes vizsgálatra vár. Tanítványunk, Csarnai Erzsébet értékes szakdolgozata a falu Szegedre mutató táplálkozási hagyományával foglalkozik.

SÁNDORFALVA Szatymaz és Fehértó szomszédságában, az egykori Pallavicinibirtokból az 1879. évi szegedi és gyevi árvíz után kiszakított és Pallavicini Sándor örgróftól alapított falu. Innen a neve. A gyevek ugyanis a víz elől erre a szigetszerűen kiemelkedő helyre menekültek, a földesúr pedig 1879. június 12-én 300 holdat ebből ajándékozott nekik. A falualapítás 1879 Szent István napján történt.

A szerződést 588 gyevi családfő írta alá, végül azonban csak 74 maradt belőlük. A többi visszament elpusztult szülőfalujába. Az így felszabadult házhelyekre azután más környékebeliek: városiak, felsőtanyaiak, sövényháziak is települtek a gyevek mellé. 183 Ternes mon. 114; Paládi Kovács 297'. 184 BorCsan. II, 525; Takács L. 185 Sándorfalva község jubileuma. Huszonöt éves évforduló. SzN. 1904, 252. sz.

213 A falu gyevi származású, tehát szintén a szegedi nagytájhoz tartozó családjai : Annus, Bakos, Belovai, Bozói, Czírok, Györfi, Lele, Makra, Süli, Vidács, Zakar. Szegedről, Felsőtanyáról jöttek: Bárkányi, Biczók, Bitó, Csányi, Csikós, Csókási, Csüri, Dékány, Faragó, Gavallér, Gera, Gémes, Gyömbér, Hegedűs, Hódi, Jakus, Kakuszi, Kéri, Kónya, Kormányos, Lippai, Nacsa, Nyári, Ónozó, Palotás, Rovó, Tari, Tápai, Vetró, Vér, Zombori, Zsótér.

A falu egészen 1945-ig megtartotta szegényparaszt, sőt agrárproletár jellegét. Sorsáról Féja Géza, 186 Aldobolyi Nagy Miklós, Seress József festett szomorú társadalmi képet. Néhány kisebb munkálatot nem számítva, hagyományvilágának további feltárása még a jövő feladata.

Az uradalomnak kiszolgálókatva, elvándorlásokkal próbált emberibb életre találni.

187 Egy demagóg ügyvéd, Sima Ferenc, volt függetlenségi képviselő', Sándorfalva népét a bihari Sítér faluba való áttelepedésre akarta rábírní (1900). Itt ugyanis Roheim Nathan bécsi bankár földet parcelláztatott, amelyet jó pénzért Sima propagált.

A kedvezőnek látszó föltételek igazában nagyon kegyetlenek voltak. Az odakerült sándorfalviak hamarosan vándorbotot fogtak a kezükbe, és Nörincse (Nevrincea) krassószörényi faluban vetették meg a lábukat, ahol most is élnek. A szülőföldön

maradt nemzetségükkel való kapcsolataik még nem szakadtak meg, bár halványulnak. A harmincas években számos helybeli család a Pest megyei Kaskantyú pusztára vándorolt. Erről Kaskantyú tanyaközségnél szólunk.

Sándorfalva határrészeiből : Csikójárás, Csúzd, Epörjes, Károlymajor, Kéridülő, Kütidülő Nádastó, Szaporhogy, Szokony, Búdöstó, Sörkéd, Szentjános, Fehérföd, Kapcaszék.

Sándorfalva fia Budai Sándor citerakészítő, a népművészet mestere.

186

*

SASÜLÉS, másként Sasillés, a szabadságharc utáni években Rabé és Majdan között keletkezett gányótelep, amelyről lakosainak csekély száma ellenére is sajátos társadalmi szervezkedése miatt kell megemlékeznünk.

A bébi uradalomhoz tartozó Kíssziget népét szerződésük lejártával az erélyes gróf Batthyány Antónia a birtok más részére telepítette, amelynek Újhely (egy másik Újhely 1849 viharában elpusztult), másként Sasülés, Sasillés, lett a neve, amely védoszentjéül Mihály arkangyalt, a szegedi táj egyik ősi, különösen tisztelt patrónusai választotta. 188 Lehetséges, hogy a névadók a sövényházi Sasillés idetelepült dohánykertészei voltak : a táj emlékeztetett arra, amelyet elhagytak.

„Valami tizenöt ház az egész — írja a századfordulón az itt ásató Tömörkény189 —, de még pár év előtt maga kormányozta önmagát. Volt bírása, esküdtjei, kisbírása, bakterja. Nem volt felnőtt ember a faluban, aki valami hivatalt ne viselt volna. Ez is régi magyar szokás, ez a szerteséjjel, apró darabokra való szakadás. Talán abból az időből való, mikor álltak még az Alföldön a számtalan apró falvak, amiknek nyomát is eltörölte a föld színéről a török. Amikor még szertehúzódtak emberek minél kisebb helyekre, hogy minél kevesebben parancsoljanak nekik, s aki parancsol, az is közibük való legyen. Hogy maguk kormányozzák magukat. Jól-e, Féja G., Viharsarok. Bp. 1957, 317; Csikesz L., Sándorfalva nagyközség leírása. Bp. 1926; Seres J., Sándorfalva szociográfiája. ÁTGY II, 101. 187 Sándorfalvi telepések. SzN 1900, 288, 290, 291 sz. és Kiss Mátyás személyes élményei. 188 Szentkláray J., Plébániák 322. 189 Tömörkény I., Gerendás szobákból 14.

214 rosszul-e : mindegy, de maguk és ne más. A török véget vetett ez állapotoknak, nagy községekbe verve a megmaradt népet, de azért a rávaló szándék im évszázadok múlva is mutatkozik." Sasülésen egyébként szinte mindenki a Makra nevet viseli, amely a szegedi táj legősibb, legjellegzetesebb családnevei közé tartozik.

SIMONYIFALVA, népiesen Simonfalva, románul Satul-Nou 1883-ban alapított falu, a régi Arad megyében. Báró Simonyi Lajos ekkor parcelláztatta birtokát és főleg magyarokat, meg németeket telepített ide.

„A magyarság nagyobb része — írja 190 a megyei monográfia — Battonyáról és a csongrádi [azaz Csongrád megyei B. S.] részekről verődött itt össze."

Mínthogy az első települők, a pénzes ótelepesek a báró egész birtokát mégsem tudták megszerezni, újabb telepítésre volt szükség (1892). Ezek az újtelepesek szegény zsellérek és napszámosok voltak, de mind magyarok. A mi kutatásaink szerint főleg újkígyósiak vertek itt gyökeret, akiknek ősei szegedi dohánykertészek voltak.

A monográfia felsorolja a falu határneveit : Vadaskert, Poszmán, Kistelek, Pincekert, Óirtás, Újirtás, Szamártó, Kati kengyelkéje.

Népéletéről, hagyományvilágáról többet nem is tudunk.

SÖVÉNYHÁZA, 1974 óta Ópusztaszer számos pusztából, majorból szerveződött tanyaközség a volt Pallavicini-uradalom területén, a régi szegedi határ északnyugati szomszédságában. A név talán hajdani sövényrődítményre vall.

Határa 1960-ban

10 414 hold, lakossága 2684 lélek.

Már a középkorban virágzik, Kézai Simon szerint Attila király székelye. Első említése 1348. Suenhaz. A hódoltság idején elenyészik, népe Szegedre húzódik (1650). Pusztáin a mieink letelepedtek. 191

A XVIII. század legelején, 1722 előtt—amikor Tömösváry János, Szeged főbírája Anyást birtokolta — szegedi zsellérek húzódtak pásztorként, dohánykertészként a pusztára. A kirajzás később akkor volt a legnépesebb, amikor 1766—1773 között az Erdody grófok a birtokukban lévő pusztaságot Szeged városának zálogosították el. A környezetet kedvezett a hagyományos jószágtartásnak, de a modern dohánykertésznek is. Ez a nép egyelőre még Szegeden lakott, ott volt a háza, otthona, csak nyárára járt ki ide a sövényházi pusztára dolgozni. Később elszakadt ugyan az anyavárostól, kétlakísága megszűnt, de szegedi származásának tudatát mai napig megőrizte.

192

A sövényházi római katolikus egyház 1789-ben kezdődő anyakönyveiből 1805-ig a következő, majdnem kivétel nélküli felsővárosi eredetű kertész (hortulanus) családok nevét jegyeztük ki :

Apró, Ábrahám, Ambrus, Bába, Bacsa, Bakácsi, Bakó, Báló, Balog, Bárányi, Barát, Bárdos, Bárkányi, Barna, Bársony, Bernát, Bértus, Bíró, Bitó, Borsos, Bozó, Bózsó, Búza, Bürgés, Csamangó, Csányi, Csókási, Csordás, Csuka, Csukonyi, Csúri, Czobor, Dámján, Deák, Dékány, Dohár, Dömösi, Faragó, Fazekas, Fodor, Gazdag, Gál, Gera, Gémes, Gulyás, Gyermány, Gyovai, Hajdú, Halász, Herke,

Hódi, Holló, Huszka, Ilia (Tápé), Joó, Juhász, Kakuszi, Kasza, Katona, Kása, Kerepesi, Király, Kiri, Kocsis, Komócsin, Kónya, Kopasz, Kormányos, Kosa, Körmöndi, Kurkó (Kovács), Kúcsár, Lajos, Lakó, Lantos, Lábodi, Lázár, Lippai, Márki, Márton, Mészáros, Miklós, Miller, Mogon (Magony), Molnár, Mucsi, Némöth, Nyári, Ódal, Odvas, Ökrös, Ördög, Pataki, Palatínus, Parragi, Pálfi, Pálkás, Pálosi, Pelikán, Peták, Pintér, Pósa, Révész, Rovó, Rúzsza, Sándor, Sára, Siha, Simon, Sípos, 190 Arad Város és Vármegye Monográfiája 214, 262. 191 Zsilinszky M., Csongrád. 192 Ezekről a településekről szóló fejezetben bővebben is szólnunk.

215 Surányi, Sutka, Süli, Szabó, Szalma, Szarvak, Szécsényi, Szekeres, Szél, Szeri, Szögedi, Szömörédi,

Szűcs, Takó, Tandari, Tari, Tápai, Tombác, Törköly, Török, Vajda, Vastag, Verág (Virág), Veréb, Vetró, Vér, Vida, Víg (~ Vég), Zsikó, Zsódos, Zsótér.

A múlt század legelején bekövetkezett újabb hatalmas gányó migrációból ez a sövényházi nép alsóvárosiakkal, tápaiakkal egyetemben szintén kivette a maga igen derekas részét.

A pusztaszeri romtemplom és az emlékmű a harmincas években

Jellegetesebb mai családnevei: Gera, Gyergyádes, Gyöngyi, Kecskeméti, Kosa, Mezei, Papp, Süli, Székesi, Tülkös, Ürmös, Varga, Vastag, Zsiga, Zsótér.

Egy jellegzetes, 1910 tájáról való vőfélyes verselmény¹⁹³ Sövényháza több lakosának viselt dolgait, furcsaságait szedi kedvesen ironizáló hangon túhegyre :

Manga Gazsi nádfődeles háza,
Csicsadónak nevetős pofája,
Olajosnak Antikirisztusa,
Zsiga Ferkó büszke legényfia.
Károly Iszter zödvégü szobája,
Károly Mari híros Matild lánya,
Sovány Jancsi jegőnye nyárfája,
Kiss Gyurkának szép asztag búzája.
Túri János szép két paripája,
Sipka Jóska nagy tajtékpipája,
Nagy Sándornak két fehér kutyája,
Gergő Imre bodorhajú lánya.
Kis Miskának girbe-görbe háza,
Kis Antalnak emelős marhája,
Bíró Pista két eladólánya,
Zsótér Jani cirokmuzsikája.

193 Tanítványunk, Pálfi Gyula gyűjtése.

216 Kis Annusnak sok szép uborkája,

Nagy Pali Pista kétágú vellája,
Víg Jánosnak sarkon van a háza,
Matyi Pista; izmos a pofája.
Kis Tóninak őszül a szakálla,
Nagy Jancsinak oda a gatyája.

Magyarázatul hozzáfűzhetjük, hogy Manga Gazinesnek igazi neve Varga volt. Csicsadóról már nem tudtak semmit mondani. A nevet inkább cigányok viselik. Olajosnak olajstutója volt. Mindig csak ezzel szitkozódott : az Antikirisztusát ! Zsiga Ferkó fia nyilván kényes legény volt. Iszter az Eszter helyi alakja. A két Károly-lányt apjuknak, Zsótér Károlynak parasztoknál akkoriban még ritka keresztnéve után emlegették. Sovány Jancsi eperfáira, Kis Gyurka asztagjaira, Túri János lovaira volt büszke. Sipka Jóska tajtékpipával járt. Nagy Sándort nagy fehér kutyái tették nevezetessé. Gergő Imre : a Gergő' nyilván apja keresztnévéből vált ragadványnévé. Úgy emlékeznek, hogy a lánya nyírott hajú, kissé kikapós teremtés volt. Kis Miska kis házat épített, amelyet összevissza toldott meg. Kis Antal marhája beteges volt. E két Kisnek igazi neve Papp. Zsótér Jani cirokmuzsikán ügyesen játszott. Kis Annus szép uborkát termesztett. Nagy Pali Pista, igazi nevén Kovács István másodbíró takarékoságból csak kétágú villát készített. Víg Jánost sarokházáról emlegették. Matyi Pista feltűnően kövér volt. Kis Tóni már öregedett. Nagy Jancsi fehérnépek után járt. Egyszer az ablakon ugratták ki, gatyája ott maradt.

Amíg 1766 előtt csak Sövényházán és Anyáson voltak kertészek, a rákövetkező szegedi korszakban hirtelen bontakozik ki Tömörkény, Baks, Hatrongyos, Kütörös, Përcsora dohánykultúrája, amelyhez később még Csany, Pusztaszer, illetőleg Hantháza, Homok, Levelény, Vadkert csatlakozott. Levelénynek Inczeffi Géza 194 több megnevezett részét említi: Lelevelényfok, Levelényhát, Lelevelényimajor, Kis levelény, Nagylevelény, Levelény fenék.

A sövényházi nép a dohány mellett sáfránykertészettel is foglalkozott. Az uradalom meghonosítja a XVIII. század végén a merinó, népünk ajkán a némötbürge tartását is. A juhászat emlékezete a tájon máig eleven, de még tudományos feltárássra vár.

Nyilvánvalóan az uradalom hatása, hogy a sövényházi nép kitűnően ért a lóneveléshez is. Legkedveltebb a szállás néven emlegetett előszállási tájfajta. Termeltek kendert, öregek fontak.

A Sövényháza kiterjedt határában élő nép a szabadságharc után nagy megpróbáltatáson megy át. Az általános részben már bővebben is mondtunk, hogy az uradalom a dohánykertészeket felosztatja, a házakat lerombolja, hogy a nép a jobbagyfelszabadító törvények értelmében ne követelje magának azokat a földeket, amelyeket már nemzedékek óta ő munkált meg. Palásthy jószágkormányzó népitélet áldozata lett.

A lakosság jórésze így kénytelen volt elvándorolni. Ez az elrajzás egyébként már a XVIII. század végén elkezdődött. Erről külön szólnunk. Csak egy példa : a bánáti Padén a Gera család egyik ágát máig a Kutyanaki ragadványnévvvel különböztetik meg a többitől. 195 Ezek egyébként a múlt század legelején vándoroltak ide.

A megtépázott, számban megfogyatkozott nép mellé azután főleg felsőtanyaiak, kistelekiek vándoroltak, és így a falu, illetőleg határ szegedi jellege máig megmaradt.

Emberi sorsáról Féja Géza fest dőbbenetes képet. 1 196

194 Nyr. 1966, 303. 195 Juhász Antal szíves közlése. 196 Féja G., Viharsarok 303.

ft> F E » ^ X 217

Szakkönyvi*1»

4 ^ MÜZtA^ Sövényháza egyik határrésze, házsora, az uradalom szélén húzódó Kutyanak sajátos telekformát őrzött meg, amelyet állítólag vadállományának védelmére írt elő az órgróf nekik. Telkeiket, numerusaikat (összesen 62 volt, 1 numerus = = 16 hold szántó +13 hold legelő) középen út szeli ketté. Lakóházuk, esetleg istállójuk, óljuk az egyik, gazdasági udvaruk, szérűjük a másik oldalon. Itt vannak a színjeik, sopáik is, amelyeket három oldalról szalmával raknak körül. Ez okos helykihasználást is jelentett, de ugyanakkor rejtegetésre is jó volt.

Ahol az épület van, annak hátsófüd, vagy egyszerűen hátul, a gazdasági udvarnak

elsőföd, röviden elől a neve. Kerítés csak szórványosan látható. Ez magyarázható az egykori uradalmi sorssal is, nem volt sok félténivalójuk. Ők azonban úgy mondják, hogy nincs is szükség rá, hiszen a sorok, utcák lakói tökéletesen megbíznak egymásban. Az elválasztó, numerusokat kettéosztó útnak ugyanis utca a neve, ami a tanyavilág kialakulásánál korábbi szemléletet és igényt fejez ki.

A több km hosszú Kutyanyak kisebb, megkülönböztetett részei: Öregkutyanyak, Kiskutyanyak, röviden Öregnyak, Kisnyak, továbbá Tubaksarok. Egyéb sövényházi határnevek: Zóthalom, Kártyás, Görbeszék, Büdösszék, Veszszóshalom, Hosszúhát, Kukacostábla, Kütörés, Pitricsom, Tarkadisznórét, Ilonasík, Kerekítő, Bíbichát, Csibafa, Tökös, Szúnyogos, Ökörjárás, Kisországút, Tetűhogyös, Sasillés, Limbus, továbbá újabb Csajhát, Kisser, Rontószél 197. Sövényháza emberi világa Palotás Fausztin és Tömörkény István novelláiban sűrűn felbukkan.

SZABADKA, átmeneti, XVIII. századi nevén Szentmária, Mária Terézia városa, egy régi szegedi céhíratban Mária Trés, latinul, illetőleg németül Mariatheresiopolis, szerbül Subotica, bunyevác kedveskedéssel Subotica bielá 'fehérlő Szabadka' szegedi, ill. Városunk szabadkai kapcsolatai alapos néprajzi tanulmányt érdemelnének. Itt csak néhány mozzanatra utalunk.

A szabadkai, ludasi bunyevác katolikusok több évtizeden át az alsóvárosi barátok lelki gondozása alatt éltek. Ez egészen 1717-ig tartott, amikor Szabadkán is ferencendi kolostor, majd templom épült. Ez a missziós munka nyilván már a török időkben, 1686 előtt is folyt, az addig felszivárgott bunyevácok között. 1687-ben újabb bunyevác rajok érkeztek tizenhét ferencendi barát vezetésével Szabadkára, kisebb részben Szegedre. Ezek a szerzetesek azonban nem maradtak velük, visszamentek Dalmáciába. A pasztorációt továbbra is az alsóvárosi klostrom látta el, amelynek tagjai közül többen tudtak bunyevácul. 198

A szabadkai bunyevácok — amíg lehetett — mindig nagyszámmal jelentek meg az alsóvárosi havibúcsún, ahol külön miséjük és bunyevác prédikációjuk volt. Olykor évközben is eljöttek, hogy a Csöpörke-kútból orvosságul vizet vigyenek magukkal. Máshol szólunk azokról a határpörökről, amelyek 1748-ban békés megegyezéssel végződtek. A két város jószomszédi kapcsolata ezentúl töretlen.

Szabadka többfelől jött magyarságának szegedi elemei is vannak. A XVIII. század folyamán számos szegedi polgárcsalád telepedett itt le. 199 „Szabadka jelenleg magyar törzslakosai — írja 200 szegedi társadalmi hagyományok alapján Vass Pál —, melyek a tisztán magyar köröket képezik, kevés kivétellel Szeged-alsóvárosi és alsó-197 Kútú, teljesen tekinthető gyűjtemény Inczeffi G., Sövényháza és vidékének földrajzi nevei. Szeged 1958.

199

198 Iványi I., Szabadka története.

Iványi II, 270. Sajnos a részletezéssel adós marad. 200 Vass P., A gyarmatosító Szeged 9. 218 tanyai származásúak." Az 1779. évi szabadkai polgárjegyzék szegedinek tetsző családnévei: Balogh, Csáki, Csiszár, Dobó, Fodor, Futó, Hegedűs, Kószó, (Iványinál hibásan: Kosz), Palotás, Rúza, Szekeres, Takács, Zöldi. Szegedi tájszólásukat azonban már régen elvesztették és Bácska .-zŐ magyar kiejtését tették ok is magukévá. Anyakönyvi vizsgálatok alapján a névsort nyilván folytatni lehetne, főleg az alsótanyai, ludasi, bevándorlókkal (így hirtelenében: Engi, Lovászi, Batancs, Savanya, Tanács, stb.).

Kölcsönösen látogatottak voltak a szabadkai (ló!) és szegedi nagyvásárok.

A szabadkai asszonyok igen kedvelte a szegedi papucsot. Alsótanya délnyugati része már a közelség miatt is szívesebben járt Szabadkára, mint haza, Szegedre. Gyermeküket is sokszor itt, a Teréz-templomban kereszteltette. A szabadkai Hartmannés Cohnen-cégnél jelentős része volt Alsótanya baromfifitenyészésének föllendítésében. Szabadka városának homoki erdőségei Szeged ösztönző hatására keletkeztek.

A szabadkai határ modern homoki szőlőkultúrájának és tanyai gazdálkodásának (Ludas, Hajdúszállás, Kelebia) kialakulásában is része van a szegedi példaképnek. Megemlítjük még, hogy 1879-ben, Szabadka szabad királyi városi rangra emelésének századik évfordulóján az ünnepekre szánt 15 ezer forint összeget a szegedi

árvízkárosultaknak ajánlották föl.

A modern magyar költészet megszólaltatásában halhatatlan része van a szegedi Juhász Gyula és a szabadkai Kosztolányi Dezső barátságának.

A két város kapcsolatai (régészeti kutatás, színház) napjainkban újjászületőben vannak.

SZÁJÁN, bánáti népünk ajkán Magyarszaján, szerbül is Saján, Nagykikinda közelében elterülő magyar község, amelyet a múlt század első évtizedében szegedi dohánykertészek népesítettek be.

A falu már a középkorban virágzik. Neve a XV. században bukkan föl. Szabó Dénes megállapítása szerint 201 kun eredetű, totemre utaló személynév. Jelentése: gyík. Színmagyar népének egy része a nevekből következő a török hódoltság idején Szegedre húzódik, a falu pedig elpusztul. A török után kamarabirtok, prédióm. 202 1790-ben a temesvári királyi kamarai adminisztráció a zágrábi püspöknek adta cserébe ama horvátországi birtokaiért, amelyek a határőrvidékbe estek, és a katonai kincstárnak szüksége volt rájuk. A püspök azonban később lemondott a 9500 katasztrális holdnyi birtokról. 1798-ban Tajnay János és Antal vásárolta meg 138 361 forint 5 krajcárért. A szajáni határ azonban ekkor még a Tisza és Maros árterülete volt, néhány kiemelkedő szigettel. Eleinte csak legeltetni lehetett rajta. Főleg a keleti rész volt partosabb. Ennek máig Kecskellér (<Keskenyér), egyik részének pedig a szabadságharc dúlásai nyomán Égőit Kecskellér a neve.

203

Tajnay János 1806-ban a szegedi földről, tanyákról, továbbá az algyői uradalomhoz tartozó Hantháza kertészségéből 800 katolikus lelket telepít ide. 1816-ban 201 Szabó D., Szaján, Szany, Szehenyfa. MNy. 1935, 60. 202 Herresbacher D., Szaján története. Subotica 1926; Vö. Még BorCsan. II, 533.

Kálmány II, X, XI. Nyelvről Sebők D., Szaján nyelvjárása (kézirat az újvidéki egyetem magyar tanszékén); Szabó Dénes a két világháború között vakációit többször töltötte Szajánban, amelynek nyelvjárását jól ismeri. Erről adott információját Diószegi V. félremagyarázta: Népi kultúra, népi társadalom I, 241.

1965-ben egy napot Szajánban tölthettünk. Ennek eredményei azok az itt következő adatok és megállapítások, amelyeknek forrását nem idézzük. Itt is köszönjük adatközlőink: Sipos László plébános, továbbá Holács János (Palotás Fausztin unokaöccse), Takács János, Nagy Antal szíves segítségét.

219 az elpusztult Vedresháza kertészeit is befogadta. A tűzhelyalapítás idején, 1806—1820 között alsóvárosi barátok pásztortolták őket, és egészen 1918-ig beletartoztak a havibúcsú kultikus közösségébe. A falu templomának István király a védőszentje, ami szintén jellemző a szegedi táj szakrális hagyomány világára.

A honfoglalók hosszabb ideig kénytelenek egyik magasabb helyen nélkülözve meghúzódni. Ennek a résznek, dülőnek máig Szögedi határ, Kopláló a neve. Kitarítottak. Takács János nagyidejű szajáni gazda még öregapjától hallotta, aki pólyásgyerek korában került Szajánba, hogy családjuk a szegedi feketeföldekről költözött ide, három tanya birtokot hagyva ott. Nehezen élhettek belőle, mert azzal a fohászodással vágtak neki a bizonytalan jövőnek, hogy az Isten ne segítse őket vissza, hanem adjon Szajánban boldogabb elhetést. Mint az öreg Takács mondotta: víz közé gyűttek. Tele volt a határ erekkel, ez azonban nem volt nekik idegen világ. Egy ideig még gyékényt is szóttek.

Takács János gyermekkorában, Kálmány Lajos szajáni paposkodása idején a falu még a nagycsalád rendjében élt. Az asszonyok otthon dolgozott, csak kapálni, markot verni mentek ki a földekre. Ez a társadalmi állapot érteti meg velünk Kálmány megjegyzését: „sehol sem láttam annyi örökbe fogadottat, mint Szajánon és tájékán”. A cél a nagycsalád munkaerejének fokozása volt. 203 Leginkább dohánykertészetből éltek. A bérlet összege 1848-ig holdanként évi 1 forint 20 krajcár volt.

Szaján szapora gányó népéből rajzott ki a múlt század folyamán Tiszahögyös magyar kisebbsége (1838), továbbá a szímagyar Tamásfalva (1840), a békési Pusztaföldvár (1841), Újfalva (1842) 204 a bácskai Gyulafalva (1883), majd pedig Fölsőmuzslya

(1890)205.

Jegyezzük meg meg, hogy a Tajnay család a lakosság szaporítására a múlt század derekán a falu közvetlen közelében, kissé északkeletre új, különálló községet alapított (1849). Ide csak németek jelentkeztek. Neve Tajnayné Jeszenszky Vilma után Wilhelminfeld, magyarul Vilmater, a szajáni magyarok ajkán Milher, ma is élő dülönév, illetőleg már falurész. Később ugyanis elnéptelenedett, majd Szajánna l egyesült: a németek belefáradtak a vízzel való örökös küzdelembe, máshova vándoroltak. Éjszakának évadján szöktek meg. „Vígán jöttek — írja 206 Kálmány Lajos —, sírva mentek, és népünk ma is ott van." A helyi hagyomány szerint lámpáikat égve hagyták, hogy megtévesszék vele a földesurat.

Az 1831. évi kolerajárvány emlékezetét máig őrzi Szent Bertalan napjának fogadalmi ünnepként való megülvése. A szaladás, vagyis a szabadságharc idején Szaján népe jószágait maga elé hajtva, hazamenekült az anyavárosba, Szegedre és környékére a rokonsághoz. Harangjaikat a temetőben ünnepélyesen elföldelték, még keresztet is állítottak föléjük. Szegedre olyan hírek érkeztek, hogy a falu mentése miatt visszamaradt bírót fölnégyelték és a templom négy sarkára szögezték. A mendemonda szerencsére nem volt igaz, bár a falu teljesen megsemmisült. Az életet előlről kellett kezdeni. Legelőször is a harangokat ásták ki, hogy hívja az élőket és sirassa a holtakat. Amíg a falu újjá épült, a szomszédos szerb többségű Tiszahegyesen húzták meg magukat, ahol Szent Vendelnek, a juhászok barokk védőszentjének tiszteletére kápolnát rögtönöztek maguknak. Ez a kultusz a merinó juhászat egykorú szajáni virágzását is tanúsítja.

A szajániak 1882-ben mögörökültek, vagyis a 9500 hold szerződéses bérföldet 101 forint holdankénti egységárban birtokukba vették. A nép azonban nem tudott 204 Kálmány II, XVIII. 205 Schematismus 1900, 217. 206 Kálmány II, XIV. 207 Herresbacher a nép küzdelmeit jóindulattal írja ugyan le, de szépíteni próbálja a Révayuraság magatartását is.

220 az örök váltság hatalmas összegével megbirkózni. Az uradalomra 3000 hold visszaszállott, az árverezések napirenden voltak. Népének egy része vándorbotot vett a kezébe. így alapította meg Gyulafalvát, majd Felső'muzslyát. Az uraság valahogyan magához tért. Az 1889. évben megkezdődött a földek összesítése, a kommasszálás : fölmérték a határt, osztályozták a földeket, kihalították a dülőutakat. Új egyezség jött létre : a szajániak a község körüli jó földeket kapták meg, a távolabbi gyöngébb föld : Kecskellér, Nagyjárás az uraságé maradt. Új virágzás kezdődött. 207

Szaján dülőnevei, határrészei közül az említettek mellett a következőket sikerült megörökítenünk: Bandigyöp, Bikatelek (a Bika ragadványnévből), Dinnyafődek, Kendörös, Halastó, Kérilapos, Kérményak, Kisnyomás, Kontérgirinc, röviden Kontér, Kukutyin (itt a zabhegyezést a sáskajárással magyarázza a hagyomány), Ludas, Nagyirinc, Padéi ódal, Pálínkáspart, Palintyos ~ Palincsos (eres, vízjárta hely), Rókás, Vidics. Mint látjuk, túlnyomóan személynévi eredetű, illetőleg természeti és gazdasági sajátosságokat tükröző nevek, amelyek világosan a szegedi magyar névalkotó szelleméről tanúskodnak.

Utcanevek, falurészek: Szélmalom sor (már régen nincs szélmalom a faluban), Kugli (Kuchelgarten) a milheri németek egykori veteményeskertje, Simonfalva, másként Illancsfalu. Névadója Kabók Simon falube li. Az itt lakókat tréfásan simongányó néven is emlegetik. Egyik félhold alakú utcája a Kiflisor. A Poszrák falurészt az idetelepülő Monostori, csúfneven Poszra családról, nemzetségről nevezték el.

A szajáni néphumor megőrizte a milheri németeknek a falu határáról való vévéleményét : Szaján féld: nem jó féld. Kaszáló: hacátos (aszatos). Dinnyefeld: kukacos.

Kecskellér: nincs kenyér. Ludas: két garas. Palintyos: kutykurutty. Kontérgirinc: hoppmasir.

Anyakönyvi adatok a lapján már Kálmány megállapította, hogy Szaján először idekerült lakosságából 44 család volt szegedi és csak 4 származott más törzso kből. A Város mellett Tápérol, Kisoroszról, Tordáról is települtek ide szegediek. Ehhez járult még a szegedi dohánykertészekről alapított Morotva falu felosztása (1832) után több innen bevándorló család is.

A szegedi anyatájról származó családok :

Ábrahám, Ambrus, Árva, Bába, Bakó, Bálint, Báló, Ballagó, Berta, Bezdán, Biacsi, Biczók, Bodó, Borbély, Bozóki, Bujdosó, Bunford, Czírok, Csányi, Csíkos, Csonka, Csókást, Csömöre, Csúri, Dallos, Dékány, Dobó, Dohár, Domonkos, Erős, Égető, Faragó, Farkas, Fazekas, Fábián, Fodor, Fúrás, Gábor, Gál, Gedó, Gera, Gombos, Gulyás, Gyömbér, Jaksa, Hódi, Holács, Kabók, Kalmár, Kakuszi, Kasza, Katona, Káposzta, Kása, Keszeg, Kéri, Kiri, Kismarton, Kispál, Kondász, Kontér, Kónya, Kórász, Kormányos, Kopasz, Kosa, Körmöndi, Kurunczi, Kusza, Lábodi, Lázár, Lele, Lippai, Lőrincz, Madarász, Magyar, Margit, Márton, Miklós, Móra, Mosolygó, Nagyiván, Nógrádi, Nyári, Ónozó, Ökrös, Pákai, Palatinus, Pálfí, Pósa, Révész, Rúza, Sánta, Sebők, Sutka, Süli, Szanka, Szarvak,

Szekeres, Szeles, Szél, Sziráki, Szőregi, Takó, Tandari, Tápai, Terhös, Török, Vastag, Vecsernyés, Vetró, Vincze, Virág, Viski, Vőfély, Zákány, Ződág.

Szajánra is jellemző a ragadványnevek változatossága. így a Kabók családnak csúfnevekkel megkülönböztetett ágai : Krizsán, Süket, Sánta, Szilem, Templom, Panna. Valamennyi után érteve : Kabók.208

A szegedi szülőföldre annyira jellemző napsugaras házvégek helyi ízekkel itt is fölbukkannak. „Szajánban — írja Kálmány, és lényegében így van máig — minden házhoz két hold föld tartozik, a ház rajta van építve, és így az egyik ház kiabálja a másikat, mint mondani szokták." Ez annyit jelent, hogy a gányóházak meglehetősen messzire épültek egymástól. A kertekben kitűnő dinnye terem. A szajániak sárgabellű, tehát szegedi fajtájú görögdinnyéjüket maguk szokták még a két világháború között is kocsin szállítani Bácskába, és ott faluról-falura vándorolva árusítani.

808 Kálmány II, XI; Péter L., Kálmány Lajos.

221 Kálmány Lajos temesközi gyűjtésének igen jelentős része, alighanem legarchaikusabb rétege éppen Szajánból származik. Jellemző, hogy a „Szeged népe" II. kötetének eredetileg a „Szaján népköltészete" alcímet akarta adni.209 A falu múlt század legelején kiszakadt népe Szegednek még a XVIII. századi hagyományvilágát vitte magával, és szigetsorsában még sokáig őrizgette. E tekintetben még csak talán a Romániához tartozó Magyarszentmárton fogható hozzá. Ballada- és mesekincse, olykor még a virágénekek világára is emlékeztető nótaköltészete, a kuruc balladapörben annyit idézett és vitatott szajáni „Rákóczi-nóta" és egyéb történeti énekei gazdagon dokumentálják Szajánnak a szegedi táj folklórában való kivételes helyét.

210 Hagyományvilágának XX. századi állapotáról egyelőre nincsenek adataink és bővebb értesüléseink, a még elvégzendő gyűjtőmunka azonban sikeresnek, gazdagnak ígérkezik.211

SZANK. Kiskunmajstól nyugatra virágzó falu, amely egy 1451. évi határpörben kun szállásként bukkan föl először, de már Szűz Mária tiszteletére szentelt templomáról is említés esik. Romjai még a XVII. század végén is láthatók. A középkori település a hódoltság idején elenyészett. Egy 1642. évi adat szerint a szanki puszta Szeged városának birtoka.

A jász kun redempció során Szánk pusztát a kunszentmiklósi közbirtokosság váltotta meg és hosszú időken át lábasjóságot legeltetett rajta.212 A múlt század folyamán népesedni kezd, mégis csak 1862-ben kap református lelkészt. A gyülekezet hívei nyilvánvalóan pásztor emberek voltak. Szórványosan megjelennek a katolikusok is. Szánk önálló községgé 1874-ben alakul.213 Határa Móricgát tanyavilágával együtt 1960-ban 18 720 hold, lélekszáma 4419. Ebből mintegy 500halasi református sarjadék. A hagyományos pásztoréleten eljár az idő. A szentmiklósiak a nagy távolság miatt nem tudták volna feltörni, művelés alá fogni a szanki határt, ezért felosztották, majd az egyes birtokosok minden áron szabadulni igyekeztek messze földjeiktől. A környéknek, Majsának, továbbá a szegedi tanyavilágnak már homoki földműveléssel foglalkozó szegényparaszt, sokszor bérlőként küszködő népe megragadja az olcsó földszerzés alkalmát, és a régi, 13 ezer holdra tehető baromjárásokon tanyát épít, szőlőt telepít. Szánk ma a környék egyik legszebb, legvirágzóbb faluja, amely frissen fűrt olajkútjai révén hamarosan országos hírhez jutott.

Szánk lakosságának mintegy háromnegyede katolikus, negyede pedig református. Ez a benépesedést is megmagyarázza. A reformátusok Kunszentmiklós, részben

Halas felől jönnek, a katolikusok pedig ö-ző tájszólásukkal is az ősi szegedi szülőföldről, a szegedi tanyavilágból való származásról tanúskodnak. Az alsóvárosi havibúcsúra a hagyományok erejénél fogva még napjainkban is a majsaiakkal együtt számosan térnek haza.

Szánk katolikus népe hosszú ideig Majsja lelki gondozása alatt állott. Templomot már 1898-ban emel, de csak 1932-ben kap külön papot. A majsai anyakönyvekből világosan kitűnik a falu katolikus lakosságának jó harmadrészben a szegedi tanyákról, és pedig inkább a felső részről: Szatymazról, Balástyáról, Kistelekről, Csöngő-209 Kálmány Lajos Népköltési Hagyatéka I, 170. 210 Ugyanott 166—186. 211 Kálmány többször idézett bevezetése igen szűkszavúan még egyéb népeleti jelentésekre (család, háztájék, viselet) is utal. Ezt a falu elmélyedő kutatása majd nagy hálával fogja felhasználni. 212 A régi szanki határjárásról Mészöly G., Szánktól Arany Jánosig avagy mi az az etnographia i hite! Nép és Nyelv 1944, 1. Egy Szanki határjárásról (1805). 213 Szánk történetéről tájékoztatnak Janó Ákos és Pintér Sándor kéziratosa főljegyzései. Köszönjük még Bálint György és Gacsári Kiss Sándor lelkészek szíves segítségét is. 222 léről, majd Kömpöcéről, Jászszentlászlórol való eredete. Innen származó családok: Bacsó, Báló, Bárkányi, Borsik, Böröcz, Budai, Buruczka, Csúri, Földi, Hegedűs, Kakuszi, Kocsó, Kónya, Korom, Kormányos, Lippai, Márta, Nagy, Nagypál, Ördögh, Palotás, Rabi, Rác, Rozsnyai, Szanka, Tápai, Tömösvári, Varga, Zelei, Zsiga.

SZAPÁRYFALVA a múlt század végén telepített magyar falu, Lugos közepében. Hivatalos román neve Tipari. Többsége makai református sarjadék. Katolikusai szegediek, vagy legalább ilyen családok is vannak köztük. Mindkét felekezethez természetesen ö-ző az anyanyelve.

SZATYMAZ török, esetleg kun eredetű családnév, amely feltétlenül pásztorkodásra, középkori szálláshelyre utal. Első előfordulása eléggé kései: Baka Albert szegedi polgár és az alsóvárosi ferencesrendi gárgyán a Szatymaz és Vargatelek szomszédságában levő rétséget csak akkor vehették birtokukba, amikor a törököknek az előírt illetéket lefizették. Erről tekeres nevezetű nyugtát is kaptak (1676). Szatymaz még sokáig szállásokkal tarkított puszta, csak a múlt század elején keletkeznek rajta Zombory Pál főkapitány kezdeményezésére högyek, azaz szőlőtelepítések. Inkább felsővárosi polgárok, népi eredetű értelmiségiek birtokolnak Szatymazon, akiknek jelentős hatásuk van a környék modern szőlő- és gyümölcskultúrájának kibontakozására.

Ilyen Babarczy József ügyvéd: feleségének keresztnevét a Vilmaszállás szőlőtelep Örzi. Ilyen Felmayer János tímármester, Mikszáth Kálmán barátja, a később róla elnevezett szatymazi határrész, Jánosszállás megalapítója. A múlt század hatvanas éveiben a verseci borvidékről kövidinkát telepített a szatymazi homokra. 215 Ilyen továbbá Fráter Alajos tanító, Fráter Zoltán ügyvéd és sok más. „Az Szegednek Szatymaz — tréfálkozik egy régi újságírók 216 — ami a subán a gallér. S valamint a suba gallér nélkül semmit se mond, aképp Szeged is hej de szintelen város lenne Szatymaz nélkül”.

Itt volt egy külön szegedi ügyvédnek, később rendőrkapitánynak, Pálnak szőlője is, akit a múlt század derekán a néphumor Kácsatojó csúfnévvvel tisztelt meg. 217 Villája egy halmon állott, amelyet a vadvízek sokszor körülzártak. Ilyenkor Pál úr csónakon volt kénytelen kijárni. 1846-ban egy tanyai, szomszédban élő parasztaszszony fiaskácsája a fiókáit a villa melletti semlyékes vízre vezette. Pál a fiaskácsát lefogatta, az asszonyt pedig tilosban járásért 60 forintra büntették.

Az eljárás nagy port vert föl. A nép azzal szerzett magának elégtételt, hogy kapitányt kidanolta :

Kiabál a fiaskácsa
Gazdájának, hogy kiváltsa.

A sömlyékbe szorította,
Hatvan forintért kiadta.
Ejnye kutya kocogtatta!
Hej Pál, haj!

Meg kell még említenünk Zsótér Andor dúsgazdag hajósgazda szatymazi szőlejét is, amelyeknek Mikszáth Kálmán többször is vendége volt. Ebből a környezetből indult Dankó Pista is.

214 Szeged és Vidéke 1903, 216. sz; Vöő G. 215 SzN. 1892, 45. sz. 216 o-us, Szatymazi szüret. SzN. 1884, 239. sz. 217 Czimer K., Kaszinó 84.

223 Egy régi újságcikk szerint²¹⁸ Szatymaz „sima lap, melyen a legkisebb bokortól kezdve a terebélyes fáig minden az emberi kéz munkája, kitartó szorgalom gyümölcse.” Szatymaz fejlődésére döntő hatással volt, hogy a pesti vasútvonallal áthaladt rajta. Így aztán a Városházánál könnyen meg lehetett közelíteni, de kedvezett az értékesítésnek is. Sok városi tisztviselő volt, aki tavasztól késő őszig itt lakott a szőlőjében és innen járt be szegedi hivatalába. „Szatymaz! Ez a szó paradicsomot jelent ilyenkor nyáron, a földi gyönyörűség helyét azoknak a szerencsés szegedieknek, akiknek ott van kies tanyájuk, fehér házikóval, árnyékos, lombos fákkal, vagy — a még szerencsésebbeknél — modern kényelmű villával. S a városháza-hivatalnokai között sok szerencsés. Annyira, hogy a helyi jelentésű szatymazolni ige, ez a kedélyesen gúnyos szegedi szó, jobbra rájuk vonatkozik. Gyöngébbek kedvéért szatymazolni annyit tesz, mint Szatymaz gyönyörűségeiért elhanyagolni a hivatali teendőket. Annyit, mint bekukkantani rövid pár órára a hivatalba — a kötelesség egy kissé mégis csak kötelez! — csak úgy futtában átnézni az unalmas aktákat, azután sietni boldog elégedettséggel a szatymazi paradicsomba” — írja egy századeleji újságcikk klasszikus szabatossággal. Kétségtelen, hogy azok a kapások, tanyások,²¹⁹ akik ezeknél az úri birtokosoknál szolgáltak, és akiről Tömörkény István és Cserzy Mihály annyi szeretettel emlékezik meg, hagyományos paraszti készségük mellett, elsajátították a gyümölcs- és szőlőmunka modern fortélyait is. Nem csoda tehát, hogy Szatymaz — ennek a szorgalmas kisparasztságnak érdeméből — már a két világháború között, de főleg napjainkban a szomszédos Zsomboval, Domaszékkel, Zákányszékkel, Balástyával együtt hazánk egyik legfontosabb gyümölcstermelő és exportáló kistája, amelyet még más vonatkozásban is méltatunk. Különösen a korai cseresznye-, földieper-, különleges őszibarack-, almakultúrájában jeleskedik.

A szatymazi nép régebben a szikeseken juhászkodott, széksót söprött, amelyet valamikor kocsin messzebb vidékekre is elfuvarozott. Jelentős volt mindig a káposztatermesztése is, amelyből a katonaságnak is árultak. Elszállították még a századfordulón is a Tiszántúlra. Az orosháziak szatymazi rác néven emlékeznek rájuk vissza. Ez az elnevezés nem világos előttünk, hiszen Szatymaznak sohasem voltak szerb lakosai.

A múlt század utolsó évtizedeiben a disznótartás, disznóhizlalás is jelentős volt. A rókusi disznóvágóknak Szatymazon is voltak aklaik, ott, ahol az oltalmukra emelt Abrahámköröset áll.

Szatymaz parasztnépe — mint mondtuk — elsősorban Felsővárosról, részben Rókusról rajzott ki a múlt század folyamán. Erről a családnevek is tanúskodnak: Ábrahám, Báló, Bárkányi, Bitó, Bodó, Botka, Csikós, Faragó, Fogas, Förgeteg, Gémes, Gera, Gombos, Hegedűs, Kakuszi, Katona, Kálmán, Kondász, Kónya, Kopasz, Kormányos, Kosa, Makra Márta, Miklós, Miskolczi, Némöth, Nyári, Ónozó, Ördög, Savai, Szél, Szőri, Szűcs, Tandari, Tombác, Vass, Vetró.

Szatymaz község egyébként 1950-ben a Város fehértói és öszeszéki kapitányságainak összevonásából keletkezett. Határa 1960-ban 12069 hold, lélekszáma 4007.

Szegedhez közelebb eső, déli részének Belsőszatymaz, távolabbi északi részének Kilsőszatymaz a megkülönböztető népi neve. A Vilmaszállás és Jánosszállás elnevezés nem népi eredetű. A határában levő Szatymazhalom ősidőktől fogva, manapság is temető.

218 Kirándulás Szatymazra. SzN. 1881. 161. sz. 219 Huszka L., Szatymazi kapások és úri birtokosok. Somogyi Könyvtári Műhely 1973, 1—4, 41.

SZÁZEGYHÁZ elenyészett középkori falu a mai Deszk és Kübekháza között. Emlékezetét máig őrzi a Százegyház dűlőnév.

Első előfordulásai: 1330. Zazhaz. 1366. Zazeg haz. „Templomán — írja220 Borovszky Samu — alighanem valami dísz vagy alkatrész száz darabot tett, s innen vette különös nevét.” Néze tünk szerint azonban az is lehetséges, hogy a nevet a nép tré fátkozó kedve szülte.

Történetében a mi szegedi szempontunkból nevezetes, hogy 1453-ban a Város részbirtoka lett: a Cserkedi család 100 forintért eladta Szeged polgárságának. Ettől kezdve Szeged állandó jogot formált rá, igazát még a XVIII. században is vitatta és kereste, de hiába.

A török adórovó 1557-ben színmagyar neveket örökít meg a faluban. Szabó Tamás szegedi főbíró 1668-ban arról értesítette a pozsonyi kamarát, hogy van a Városnak egy Száze gyház nevű faluja Csanád megyében, amelyet régi atyáik aranypénzen szereztek. A törökkel, de a végvári katonákkal is állandó viszontagsága van a Városnak miatta. Egy ónodi vitéz száze gyházi szegények marháit elhajtotta. „Akkoron eléggé imádtuk — írja a szegedi főbíró — törvénnyel tisztelvn az erőszak tételtől, de nem használtunk vele semmit sem. Most szegény emberek éhei-holtul vannak.” A falu így elenyészett.

Nyilván ezekben az években költözött az itteni lakosok közül221 Szegedre Kónya Dénes, Farkas Ádám, Zák (nyilván a Zakariás keresztnévből) János, Bite Ferenc, Elek István, Tóth János : törzsökös szegedi nevekre ismerünk bennük.

A hódoltság után a temesvári katonai kormányzat Veliki Vászó szerb granicsártisztnak adja bérbe a környező pusztákkal együtt (1718). A Mercy-féle térkép (1723) Száze gyházán (Saikias) postaállomást jelez. Erről a közlekedésnél szólunk bővebben.

Vízjárta föld lehetett. Vedres Istvánnál olvassuk: a Feketerét szélén Száze gyházára befog jutni. A rét neve ma is él.

Száze gyházát a XVIII. század folyamán Szeged városa is árendálta. 1743-ban alsóvárosi barátok vezetésével száz szegedi, föltétlenül dohánykertész család telepedik itt le, de nyilvánvalóan jogi huzavonák, a temesvári igazgatás elzárkózása miatt nem tud gyökeret verni. Így aztán később kénytelen Térvárra, Budzsákra, illetőleg Törökkanizsára vándorolni.

SZŐREG a szegedi nagytájnak talán legszebb fekvésű faluja, a Város keleti szomszéd ságában, de már a Tiszán túl. A régi forrásokban Söreg, Szörög, Sziireg, Kisszöreg, Nagyszöreg alakban is előfordul.

Az első megjelenés: 1239. Zeurug neve

Borovszky Samu szerint a szláv serek köles szóval függ össze. Péter László felsorolja a helyi népetimológia magyarázó kísérleteit, így a ször szóból való származását, továbbá a söreg halnévvel való azonosítást. Utal arra is, hogy Melich János és Pais Dezső a falu nevét a ‚mormota‘ jelentésű bolgártörök sever szóval kapcsolja össze, amely az átvevő magyarság ajkán ször alakban állandósult. Ehhez járult azután a -g kicsinyítőképző.

BorCsan. II, 543. 221 Borovszky S. in: Száz. : 1900, 644. 222 Egy Szőreg nevezetű amazon, in: Dugonics A., Gyapjas vitézek I, 392. 223 Borovszky II, 443. 224 Péter L., Szőreg neve. Alföldi Tudományos Gyűjtemény. Szeged 1946. 43. Irodalommal.

Ő dolgozta fel doktori értekezésében (1947) a szőregi nyelvjárás hangtanát is.

A Móra F. Múzeum Évút. 75. II. 225 A főleg Móra Ferenc től feltárt régészeti leletek225 arról tanúskodnak, hogy a szőregi földön sok archaikus nép és kultúra virágzott. Mommsen szerint római út haladt rajta keresztül. Ez egyben a marosi só ó'si útvonala is, a szállítás Szoregen ment keresztül-

A faluról már a Gellért-legendában is szó esik : Csanád serege, amikor Ajtonytól vereséget szenvedett, ide Szőregre vonult vissza erőt gyűjteni. Később azután győzött is. Lehetséges, hogy az először 1239-ben említett, Fülöp és Jakab apostolok tiszteletére szentelt, maradványaiban máig meglévő bencés apátságna k226 alapja it a bizánci egyház vetette meg. Ennek korszerű bizonyítása itt messzire vezetne bennünket. Reizner János 1903-ban e helyen fehér márványból művészi en faragott oszlopfőt

talált, amely azonban sajnos, a szegedi múzeum régiségei között már nem lelhető. Ha helytállanak Tömörkény István megállapításai, akkor egy nagyobb háromhajós román templom középhajójának oszlopsorához tartozott. Hasonló oszlopfők szerinte egyebek között a ravennai S. Apollinare Nuovo-ban láthatók.²²⁷ Ez az analógia hitelesség esetén nagy jelentőségű összefüggést sejtet.

Kun László hadai rontották le a dombra épült monostort, amely nem is támadt fel többé. Temploma nyilván csak a török időkben pusztult el. Egyes köveit a falu házaiba építették. Egy falmaradványa máig látható. Itt volt talán még középkori cinterem-hagyományokhoz híven, a régi, csak a századforduló táján felhagyott temető. A dombnak még Kálmány Lajostól megörökített régi neve Papkert, másként Töröktemető, Törökdomb, ami szintén történelmi hangulatot idéz. Kálmány hallomása szerint a földjében kincsek vannak, amelyeket tarajos kígyók segítségével egy ősz ember őriz. Máig élő hiedelem szerint karácsony éjszakáján az öreg elő is jön. A dombon nem szabad beszélni, nehogy meghallja. A hallgatásnak ez a kötelezettsége talán még a monasztikus időket idézi.

Szintén Kálmány jegyezte föl²²⁹ azt a helyi mondát is, hogy a tündérek valamikor ott éltek a régi temetőben, a romok között. Majd amikor a lakosság megsokasodott, Radnára távoztak. Erről a radnai búcsújárásnál még szó lesz.

A falunak a középkorban sok gazdája volt ; 1411-ben Zsigmond király a Szeged városa és a szőregi nemesek közötti határpörben úgy szolgáltatott igazságot, hogy új határukat a Nagyér és Süllőszőrőér vonalát jeleli ki.²³⁰

Szőreg rövid időre Sárszegi István szegedi várispán és királyi sókameras zálogbirtoka lett. 1552-ben elpusztult. Pusztaként emlegetik a XVII. században is.

A hódoltság után többen bérlik, szerbek és magyarok szállják meg. **Magyar népe**

Szegedről rajzik ide, először 1712-ben az akkori rettenetes árvíz következtében.

1746-ban határozza el a temesvári kincstári igazgatóság Szoreg, Deszk, Szentiván, Gyála faluk alapítását. Másfél évtizeden át (1746—1761) alsóvárosi barátok gondozzák.

A vármegyei rendszer visszaállítása után, 1781-ben a királyi kamara a szőregi uradalmat, amelyhez akkor Szoreg, Újszeged, Szentiván faluk, továbbá Gyála, Rabé, Térvár puszták tartoztak, 180 ezer forintért Szeged városának adta huszonöt évre zálogba. Ezzel a Város Reizner János szerint²³¹ a jólét és gyarapodás kiapadhatatlan ²²⁶ ²²⁵ Novellisztikus bemutatásuk Móra F., Utazás a földalatti Magyarországon. Juhász K., Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében. Budapest 1926, 18; Kissé bővebben Juhász, K., Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter. Münster 1927, 21.

²²⁷ Tömörkény I., Aszóregi templomromok. Arch. Ért. 1904; Vö. még Szeged városa 9, 156. ²²⁸ EA. 2301 481. ²²⁹ EA. 2811. ²³⁰ Reizner IV, 21. ²³¹ Reizner I, 382.

²²⁶ forrásához jutott. A terjedelmes pusztaságokat művelés alá vonták, és különösen dohányt termesztettek rajta a kirajzott alsóvárosi és tápai zsellércsaládok munkájával.

A Város Újszegedet mezővárosi rangra emelte (1796). Ez vásártartási joggal járt.

Egyébként is sokat áldozott az uradalomra. Vedres István tervei szerint töltést építtetett a tiszai hajóhid és Szőreg között, amelynek több szakaszban 1750 ölnyi hosszúságban ártéri áthidalásai voltak. Ez volt a százlábú híd, amelyről Újszegednél

bővebben is szólunk. Egészen 1870-ig szolgált. A Város Szoregen templomot is építtetett Szent Katalin tiszteletére, aki Szeged egyik régi védő'szentje volt. A bérleti szerződést hosszú huzavona után 1831-ig meghosszabbították, ami a termelésben átmeneti zökkenőket okozott. Sok gonddal, kárral jártak a megújuló árvizek (1816, 1830).

A szőregi uradalom bérlete 1831-ben lejárt és többé nem volt mód a meghosszabbítására.

Csak Újszegedet sikerült a Városnak Öttömös átengedése fejében megtartania.

Szoreg és a többi falu visszakerült a kamara közvetlen hatáskörébe. Egyelőre nem látjuk világosan, mi lett most a jogi helyzetük.

A szabadságharc idején Szoreg több ütközet színhelye. 1849. augusztus 5-én itt győzte le Haynau honvédseregünket, amelyet Dembinszky vezényelt, és amelyben olasz önkéntesek is harcoltak.²³³ Ezeknek az eseményeknek népköltészeti és ponyva irodalmi viszhangjára más összefüggésben utalunk.

Szoreget természetesen a rokonsági, társadalmi, gazdasági kapcsolatok ezután is szétválaszthatatlanul fűzték az anyavároshoz. A dohánymonopólium a faluban nagy

megrázkódtatással, elszegényedéssel járt. A válságból csak a század végén kezd kilábolni. Ekkor tér át a Maros televény talaján a faiskolák telepítésére, az országos hírűvé vált rózsá- és virágkertészetre, amelyről más összefüggésben részletesen szólunk.

Szoreg magyar népe szegedi gyökérzetét a családnevek is igazolják. Az egyházi anyakönyvek 1750 tájáról való nevei : Babarczi, Bálint, Bódi, Bokor, Buborék, Csanádi, Csikós, Csöke, Csúcs, Dallos, Faragó, Farkas, Fodor, Hegyközi, Kasza, Káity, Kemenczei, Kispál, Kövér, Kurucz, Lakó, Nagyfarki, (Fark régi falu volt Algyő szomszédságában), Ökrös, Puskás, Sörös, Szabó, Szeles, Szivovica, („catholicus Dalmata”), Szóráth (pásztói eredetű), Szőke, Szöllősi, Szömörédi, Terhös, Tóth, Vincze, Virág. Említsük meg nyomban korunk jellegzetes szoregi családneveit is: Bálint, Berta, Csányi, Csizsár, Gombos, Gyuráczki, Harangozó, Hegyközi, Horesnyi, Karsai, Káity, Kendörösi, Kószó, Lakatos, Lengyel, Makra, Márton, Ökrös, Pópity, Sebők, Szekeres, Szeles, Szóráth, Terhös, Váradi, Vecsörnyés, Vidács, Vörös.

A szoregi plébániához tartozott az egész XVIII. században Szentiván, Deszk, Térvár, Gyála, Százegyháza, Rabé, Béba, Oroszlámos mellett Újszeged is, ahol ebben az időben még osztrák-bajor eredetű hajóácsok és gewehrscheinisták éltek. Itteni egykorú családok : Engel, Frank, Janik, Klenk, Neper, Pojt, Schuster, Stiller, Tengler, Tirmion stb.

Szőreg lényegében már összeépült a Várossal, de csak 1973-ban egyesült vele.

Tipikus útmenti település, több km hosszú főutcával, amelynek régebben zömmel itt élő jómódú szerbjei miatt Rác utca a neve. Tréfásan írja Móra, hogy aki fiatalon belejut, csak öreg korában ér ki belőle. Az alaprajz elárulja, hogy a falu életében a közlekedésnek, a szegedi Tiszán való berakodásnak döntő jelentősége volt. Ezt a hagyományt tükrözi később Szőreg vasúti csomópont jellege is.

A falukép máig is elárulja, hogy itt két háztípus találkozik. Az egyik a szegedi magyar tájra annyira jellemző napsugárdíszes házforma, deszkakerítéssel, a másik pe-232 Bővebben Újszeged és Ötömös tárgyalásánál.

233 Reizner II, 169. Honvédeink és olasz önkénteseink emlékezetét a faluban emlékmű és emléktábla őrzi.

227 díg a bánati katonai kormányzóság hajdani hadimérnökeiktől kezdeményezett és eleinte nyilván gazdagabb szerbektől épített kőháztípus és kökerítés. A kettő között természetesen számos átmeneti formával is találkozunk. Sajátságos az utcaajtók életfa dísze is.

Kálmány szoregi gyűjtése a szegedi tájnak archaikusabb, Alsóváros, Tápé és Száján folklórával egyenrangú értékeit örökítette meg. Azóta Péter László a népnyelv, Ökrös László a népzene, Undi Károly, Bódi János, Szóráth Gyula, Szalóky István a kertészkedés, Grynaeus Tamás pedig az orvosi népraajz körébe tartozó gyűjtésével érdemel figyelmet. Az anyaggyűjtésből egyenként annak idején helybeli tanítójelölt tanítványaink is kivették a részüket.

Szőreg falurészei: Nagyfalva, Papkert, Gatyaszar, Gránic, Csubirka, másként Csiburka. Ez utóbbit leginkább Szegeden dolgozó szegényemberek szállották meg. A szegedi országút mentén keletkezett a két világháború között. Más tréfás nevei: Turbic, Kányafalva, Kínai negyed.

Dűlőnevei: Budzsák, Cserőke, Dorozsma, Jankóvá bara, Jaruga, Járe, Karóca, Kétgyárköz, Kisrét, Kórós, Marostú, Nagyrét, Papiföd, szerbül Popin páor, Seszták, Százegyház, Szugla, Tavasziszel, röviden Tavasz, Tálagy, Tó, Ugar, Utrina, Vasútvágy. Utcanevei: Magyar, Szerb, Bogáros, (kertészkedő bolgár családok laktak itt a múlt század végén), másként Újvilág, Betyár, Tigris (benne lakó veszekedős fehérnépek után) utca.

Szoregnek egészen a trianoni szerződésig jelentős szerb kisebbsége volt, jórésze azonban Jugoszlávia javára optait. Helyükre számos temesközi, de szegedi gyökérzetű magyar család települt, Rabérol, Törökkanizsárol, Jázovárol, Szájánból, Tamásfalvárol. Ismételjük, amit Deszknél is elmondottunk, hogy a magyar, benne a szegedi kutatás még tartozik e szerb szigetek interetnikus vizsgálatával. Csak Kálmány említ futólag néhány szerb párhuzamot Szoregről.

A két nép egymástól kissé elszigetelődve, egyébként azonban példás békességben él együtt. Említést érdemel, hogy a nagyszombati feltámadási körmenet alatt

a szerb templomban is harangoznak. Ezt a tisztességet a magyar templom a szerbek húsvétján viszonozza.

Szőreg határa 7327 kat. hold, lakossága 1967-ben 4415, ebből mintegy 200 szerb. Mint említettük a falut 1973-ban Szeged városával egyesítették.²³⁴

TAMÁSFALVA a Béga, idősebb népünk ajkán Böge me ntén fekvő nagyközség. Vegyesajkú : e redeti magyar—né met lakosságának mostani összetétele lét ne m is merjük. Összeépült és egyesült (1897) vele a né metajkú Hetin, régi magyar nevé n Hetény is. Innen a falunak hivatalos szerb Hetin neve.

A falu magyar népét Bedekovich Tamás földesúr 1840-ben telepítette szajáni dohánykertészekből.²³⁵ Hirtelenében összeállított családnevei közül Szegedre vallanak: Csiszár, Fodor, Lábadí, Móra, Szalma, Talpai. Házasságra vagy maguk között, vagy a szintén szegedi gyökéretű Magyarcsernye, Ótelek, Magyarszentmárton fiataliságával lépnek.

Szegedi származásuk tudata máig él. Régebben a havibúcsúra mindig elzarándokoltak.

A nagyvíz idején befogadták menekülő szegedi rokonaikat. Sok legény szolgált a ferencjózsefi korban más temesközi faluk, egyáltalán a Város, illetőleg a

²³⁴ Köszönjük Péter László kiegészítéseit.

²³⁵ EAIV, 131.

²²⁸ szegedi nagytáj virágjával együtt a Nagyszebenben állomásozó császári és királyi 4. huszárezredben.

Tamásfalváról való ismereteinket a két világháború között Szoregre átköltözött Kanalas Györgytől szereztük. Tőle tudjuk, hogy a falu máig 'ő-zó' tájszólást beszél, hagyományvilága a szegedi táj archaikusabb rétegeit tükrözi. Ismerték a Molnár Anna változatát, de sajnos, csak ennyire emlékeztek belőle :

Van énnéköm hat kúváram,

Hetediket most csinálom.

A dülőnevek közül a következőkre emlékeztek: Kúhatár, Százlánc (a „Csillag”

báró adta el nekik örökföldnek), Hercegföggye, Dojna, Kucsovics (személynévi eredetűek).

Tamásfalván a noméra 12 hold föld volt egy tagban. A kertészkedő embernek bosztányos a neve. A dohány mellett jelentős a dinnyetermesztés is.

TÁPÉ a Város tőszomszédságában, a Marosnak a Tiszába folyásától kissé északnyugatra fekszik. A legrégebb magyar faluk egyike, a szegedi tájnak Alsóvárossal egyetemben a legarchaikusabb emberi közössége.

A nóta szerint Szeged is csak azért híres város, mert Tápéval határos.

Kiterjedése 1960-ban 8012 hold, lélekszáma 4703,²³⁶

Tápé területe már a legrégebb időktől fogva lakott hely. A határban levő Lebő kőkorszakbeli leleteitől a Kápisztás dűlő bronzkorán át egészen az avarkorig szinte minden régészeti kultúra előkerült a földjéből. Tömörkény és Móra Ferenc ama gyanítását azonban, hogy a mai tápaiak Ősei avarok lettek volna, tudományosan igazolni egyelőre nem lehet.

A táj az Árpád-kor legelején királyi birtok volt, de az értékes halászó helyek hamarosan földesúri kézre jutnak. Így Tápét és Algyót a dömösi prépostságnak ajándékozta Álmos herceg, Kálmán király öccse. Az ajándékozás jelentőségét a szegedi halászat történeténél méltatjuk bővebben.

A régészeti leletekből kiűnik, hogy a gyékényszövés is már a történelem előtti időkben virágzott a Tisza és Maros szögében. Biztos, hogy a tápaiak már a középkorban mesterei voltak a gyékénymunkának. Gyékénybe burkolták itt a szegedi tájon nemcsak a halat, hanem a tömény néven emlegetett sóbálványokat is.

Ismeretes a dömösi prépostság faluinak 1138-ból származó összeírása. Tápén húsz szolgát sorolnak föl az akkori írásmód szerint: Bogin, Egrig, Apa, Sotu, Morau, Hiskedi, Legudi, Basa, Egebendi, Idegdi, Iakau, Iapuh, Cracin, Tumas, Gube, Hoduca, Vetus, Mortin, Cosu, Fotiodi. Olvasásuk bizonytalan, de a következőké kétségtelennek látszik : Apa, Móró, (Móricból) Idegdi, Jakó (Jakabból), Karácsony Tumas

(Tamásból), Gäbe, Vetos, Mortin (Mártonból), Kószó. Valamennyi szolga, illetőleg házanépe a tized mellett tartozott évente 2 juhot, 2 köből búza lisztet, 2 köből jó sört (nyilvánvalóan mézből), 1 bálvány söt dömösi földesurának szolgáltató, továbbá együttesen 14 tehenet, 24 disznót és még a falu melletti Citei néven megörökített halastó (vivarium) megfelelő részét. A fogott halból juttatni kellett még a csongrádi várispánnak is.²³⁷ A falu később a tatárjárás idején kipusztult Csupor-nemzetség birtokába jutott.

236 A falu klasszikus, szakirodalmunkban egyedülálló néprajzi monográfiája: Tápé története és néprajza. Szerk.: Juhász Antal. Tápé 1971. Vö. még Bálint S., Tápé. Falutörténet és népélet. Szeged 1965. 237 Szabó D., A dömösi adománylevél hely- és vízrajza. Budapest. 1954.

229* E kapcsolatoknak a tatárjárással végük szakad, mert IV. Béla Tápét és a mai tápai réten levő Vár tó nevű halastavat Szeged városának adományozta. A birtokba iktatást a király nevében Leontius szoregi bencés apát végezte.²³⁸ Tápé mostantól kezdve — kisebb hódoltsági megszakításokkal — egészen 1848-ig, vagyis a jobbágyfelszabadításig Szeged városának birtoka, faluja.

Tápé igazi vízmenti falu, amelyet elzárt, sokszor el is pusztított a Tisza, de meg is védte, együtt is tartotta a török hódoltság idején. Tápé népi folytonossága ennek következtében egészen a XI. századtól kezdve töretlen, ami hagyományörző készségében szinte napjainkig megnyilatkozik.

A falu Tápé neve valószínűleg ősi magyar személynév, de jelentését a tudománynak eddig még nem sikerült szabatosan megfejtenie. Címere a XVII. században bukkan föl, de nyilván már a középkorból származik. Ugyanaz mint manapság. Vízimadarat ábrázol, ami még világosan totemisztikus, tehát ősvallási hagyományt őriz.

A madár egyesek szerint a gém, a szegedi táj nyelvében gemecs, genes. így érthető, hogy a környékbeliek a tápaiakat — természetesen tréfálkozó kedvből és nem rosszindulatból — a genes szóval szokták megnevezni, ugrasztani. Lakatos Károly a madárnak tréfás tápai elől járó nevét is följegyezte.²³⁹ Mindez nyilván Tápé hagyományos címerállatával is összefügg, ez pedig — mint mondtuk — Ósmagyar sajátosság. Tápé hajdani madárvilágáról a pákászoknál nagyobb összefüggésben is megemlékezünk. Tápé hajdani pecsétjei

Említsük itt meg mindjárt, hogy Tápé temploma, illetőleg annak gótikus része még a középkorban, talán még a XIII. században épült. Búcsúnapja Mihály arkangyal ünnepe. Tudjuk, hogy Szent Mihály a középkori néphagyományban a halottak pártfogója. Lehetséges, hogy a mai tápai templom eredetileg az Ő nevére szentelt temetőkápolna volt, és csak egy régebbi, nyugatibb emelkedésen épült templom pusztulásával vált a falu egyházává. Erre az újabb ásatásokból következtethetünk. Közel egykorú, nyilván még a XIV. századból származó freskóit a múlt században elmeszelték, csak 1940 táján tárták föl újra.

Tápé népének írott forrásokban sokáig nincs újabb nyoma. Csak a XVI. század elején ad hírt magáról. A városnak 1522-ből ránkmaradt egyházi tizedjegyzéke a tápai családfők nevét is felsorolja: Tóth, Dóka (Domonkosból), Erdélyi, Vajda, Nagy, Révész (többször is), Kont, Johos, (Juhos), Csajda, Sárady, ..., Terhes, Hernük, Gál, 238 Juhász K., Hajdani monostorok 201.

239 Lakatos K., A régi szegedi halászok jelképes madarai. Ethn. 1910, 87.

230 Sípos, Török, Gálfy, Batancs, Tékes, Pető, Kiss, Bütös, Vajas, Keresztúry. Feltűnő a vízi szállításra utaló, máig virágzó Révész és Terhős név. A tápaiak a tizedet nem pénzben, hanem gabonában rótták le, ami mutatja, hogy a tiszai foglalkozások mellett már a földművelés is jelentős volt.

A falu 1528 novemberében falai között üdvözölte az átutazó János királyt.

A század második felében Tápé Pelényi Bálint földesurasága alá került, bár ez névleges. Hasonlóképpen az sem érinti Szeged városának tényleges birtoklását, ha a porta timár gyanánt, azaz hűbérként valamelyik töröknek ajándékozta. A Város megadta a hűbéradót, és birtokában továbbra is megmaradt.

A hódoltsági Tápé lakóinak névsorát több török defter, vagyis adójegyzék is megörökítette. 1550-től néhány név: Nagy Benedek, Nagy Sebestyén, Révész Mátyás, Füstös Péter, Feketű János, Damokos Ferenc, Domokos Balázs, Terhős Péter, Terhős Lőrinc, Molnár Fülöp, Kazal Bálint, Erdélyi János. A jegyzék 43 házat tart

számon, ami nagyjából 200 léleknek felel meg.

1585: Feketű István, Zombori Mihály, Révész Mihály, Mestör Balázs, Terhős Gergely, Dékány Antal, Damokos Pétör, Damokos Balázs, Madarász Sebestyén, Révész Benedek, Nagy Máté.

1670: Feketű Gáspár, Madarász Máté, Varga Gáspár, Fábíán János, Vincze Ferenc, Fodor Albert, Csöpörke Mihók, Terhes Lőrinc, Damokos András, Pósa János, Hegedűs István.

Mint Káldy-Nagy Gyula összefoglalásából tudjuk, 240 a három névjegyzék és számadás szerint a tápai török hass, khász, azaz hűbéri birtokon a re'ayas, magyarosan rája, vagyis keresztény jobbágy termelése a következő' volt: 1550-ben Tápén 53 rája élt családjával együtt, ugyanannyi, mint Algyó' faluban. Ezek a parasztok 1720 kila (1 kila = 20—25 liter) gabonát, 820 kila vegyes gabonát, nyilvánvalóan kétszöröst, összesen tehát 2540 kila gabonát termeltek.

A következő 1585. évben a tápaiak száma csökken. Emellett a jegyzékben szereplő 42 rája közül 20 jobbágnak azért kellett fizetnie 150 akcsét (60 akcse = 1 magyar aranyforint), mert nem művelte meg a földjét. 2 rajának nem volt földje és adót sem fizetett. Így aztán csak 20 gabonatermelő tápai rája akadt. Ezek 635 kila búzát, 75 kila árpát és kölest, összesen 710 kilát termeltek. Ez kevesebb, mint az 1550. évi termés, ennek csak mintegy harmada.

1670-ben a lakosság az előbbinek háromnegyedére csökken. 36 rája nevét örököltette meg most a defter. Közülük azonban 6 nem termelt gabonát. A többiek 360 kila búzát, 86 kila árpát, 121 kila kölest, 41 kila zabot, összesen tehát 608 kila szemest termeltek. Itt föltűnő, hogy 21 rajának szőleje is volt, és 434 pint, azaz mintegy 800 liter bort szűrt.

Jelentős volt még a birkatartás és méhészet. 1550-ben a tápaiaknak volt 425 birkájuk és 36 méhkaptárjuk. Ez 1585-ben már 60 birkára és 8 kaptárra csökkent.

Viszont 1670 táján 720 birkát és 101 kaptárt írtak össze. A disznótartás erősen visszaesett, mert 1550-ben 345, 1585-ben 272, 1670-ben pedig csak 214 volt az összeírt sertések száma. Talán nem tévedünk, ha ezt a töröknek a disznóhústól és zsírtól való idegenkedése okozta. Nyilvánvaló, hogy a tápaiak nem hizlalhattak a Városban való eladásra, csak a maguk használatára.

A hódoltság idején a török terhek mellett Tápé — Szeged városához hasonlóan — a királynak is lerója a pozsonyi kamaránál az Ősi jelképes hal-adót. Erről a táj halászatánál részletesen szólnunk.

240 Káldy-Nagy, Gy., *Two Sultanic Hass Estates in Hungary during the XVIth and XVIIth Centuries*. Acta Orientalia 1961.

231 A hódoltság alatt Tápé vallási népélete az alsóvárosi barátok missziós gondozása alatt áll. Eddig is elpusztultunk volna — írják²⁴¹ a tápaiak a Kamarának (1641) — ha római egyháznak Szent Ferenc életű páterei nem tartottak volna bennünket, mert töröknek az nagy kínvánságát meg tudjuk ótani. Más az, hogy mindenütt, ahol jobb helyet aránzanak, kálvinista vallások vágnak. Ebben az idő'ben bontakozik a hódoltsági területen a licenciátus intézmény: a nagy paphiányban laikusok iparkodnak a vallási hagyományt, régi szertartásokat fenntartani és átmenteni. Tápé hit- és hiedelemvilága ennek a szakrális népi önellátásnak egyik legjellegzetesebb alföldi, századunkig érvényesülő', archaikus példája, amelynek Juhász Gyula tápai versei is klasszikus kifejezést adnak. E vallásos magatartás sajátosságaira más összefüggésekben mindig utalunk.

A felszabadulás után kérdéses volt, hogy Tápé megmarad-e Szeged városának birtokában, az 1719. évi nagy kiváltságlevél azonban megerősítette a régi jogokat.

1728-ban Csongrád megye Tápén határjárást tartott, és tanúvallomások alapján megállapította, hogy a tápai rétet és a Nagymarostó't, amely a folyószabályozásig a réttel összefüggő egészet alkotott, a hódoltság elején Tápé népe használta. Történt azonban, hogy egy agyonvert török katona vérdíját a falu helyett Szeged városa volt kénytelen kifizetni. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy Tápé a szegedi polgárság birtokába jutott. A falu nem akart a helyzetbe belenyugodni, és ezért panasszal fordult a kamarához. Azt hangoztatta, hogy népe nem jobbágy, hanem királyi szabados (libertinus).

Hosszú vizsgálat után — nyilván a Város összeköttetései és „ajándékai” révén is — a

Szeged királyi kiváltságlevelében biztosított jogok érvényesültek, és Tápé továbbra is jobbágyfalu maradt.

Ismeretes a szegedi tájon ez a szólás: sorbamén, mint Tápén a bíróság, amelynek jogtörténeti hátteréről máshol emlékezünk meg bővebben.

Szeged mint földesúr, szinte korlátlan gazdasági hatalommal uralkodott a falun.

Vincze Sándor kutatásaiból tudjuk,²⁴² hogy a Tápéval kötött 1757. évi úrbéri egyezmény kiköti, hogy a bíró, jegyző és esküdtek választása mindig a városi tanács beleegyezésével és a tanács képviselőjének jelenlétében történjék.

A Városnak 125 tápai gazda, illetőleg zsellér fejenként 1—1 forintot, további 40 munkára alkalmas személy 40—40 dénárt fizet. A kimutatásban szerepel még 3000 boglya széna, 200 kereszt búza, 50 hordó bor. Kilenced fejében pénzben fizet a falu 20 forintot. Szent György napjától Szent Mihály napjáig a falubeliek minden taksa nélkül kocsmázhatnak, azaz italt mérhetnek. A másik félévi kocsmáztatás és az egész évi húsmérés fejében a falu 50 forinttal tartozik. Az egyezmény még határozottan kiköti, hogy a tápai nép jószágait kizárólag robot céljából tartsa, a földjét pedig művelje meg, vagyis legelőnek ne használja.

Mária Terézia idejében a falu úrbéri válsága 331, a múlt század elején pedig már 3625 forintra emelkedett, ami nemcsak a földesúr telhetetlenségét, hanem Tápé népének életrevalóságát is kifejezi.

A falu a XVIII. század utolsó évtizedeitől kezdve Alsóvárossal együtt részt vesz számos délvidéki magyar dohánykertész, vagyis gányófalu (Ószentiván, Szaján, Csanádapáca, Újkigyós, Torda, Kübekháza, stb.) benépesítésében. E folyamat előzményeihez tudnunk kell, hogy már Tápén is kialakult a numerus néven emlegetett, mintegy 20 hold nagyságú telkeken a bérlői rendszer, amely dohánytermesztési kötelezettségekkel is együttjárt. Öregek visszaemlékezése szerint a Kápisztás dűlőben voltak a dohányföldek. Ezzel megnyílt Tápé népe előtt is az út a kertszerű mezőgaz-

Bor ovszky S. in: Száz ... 1900,640.

Vincze S., Szeged város gazdaságpolitikája a XVIII. század első felében. Baja 1942.

232 daság felé, de a múlt században az ármentesített területeken történő gabonatermesztés hatalmas kibontakozásával megszakadt.

A Tisza meg-megújuló árvizei Szegednek és falujának közös veszedelmet jelentenek.

A Város mindig segíti Tápét az árvízvédelemben. Ezzel szemben a falu tartozott a ráeső tiszatöltést, továbbá az északról áramló vadvizet felfogó Sziliszék és Kétérköz töltéseit jókarban tartani.

A régebbi idő'kben Tápé hatalmas vízvidék közepén feküdt. A Tiszának és Marosnak számos, ma már sokszor dűlőként élő elágazása, ere, foka, háta volt. Ilyenek a János ere, Annus ere, Nácsér, Tápaiér, Szillér, Kurucér, Kemős, illetőleg Zsegenye, Malajdok, Pogány, Lebő, Bogdánhogy, Csimota, Kistelek, Kereksulymos. A Tigr és Kikinyér (=Kökényér) már falurésszé vált, beépült. Kálmány Lajos még följegyezte róluk ezt a csúfolódó nótát:

Hej Kikinyér, Kikinyér,

Többet ér mint a Tigr.

Hárommannyi vize van,

Sok szép hallal tele van.²⁴³

Az 1879. évi nagyvízről, amely Tápét is elpusztította, Mikszáth Kálmán szemtanúként

emlékezik meg.²⁴⁴ Ekkor a király is megfordult a faluban. Számos tápai család kivándorolt dohánykertész atyafiságához menekült, így Ószentivánba, Szajánba.

A Víz után a falu kissé keletre, a Tisza hajdani medrébe települt. Újjáépítéséhez Szeged városa is jelentős mértékben hozzájárult, bár 1854 óta a földesúri terhek már nem kötelezték.

Az árvíz és az első világháború közötti időszak Tápé életében a földművelésre való áttérésnek kora. A gyékényrétek elvesztésével is hűségesen megőrzi szinte évezredek gyékényszövő hagyományait. Erről más összefüggésben emlékezünk meg.

A múlt század második felének döntő társadalmi és gazdasági változásai során Tápé nehéz, balladai évtizedeket élt át. A Tisza szabályozása döntő csapást mért a régi tápai életnek meghitt zártágára, természetességére. A szegedi táj többi részének előrehaladottabb mezőgazdasági műveltségét, korszerűbb paraszti életmódját

csak megkésve tudta követni. Ennek oka a Szeged városával a tápai rétért hosszú időken át folytatott birtokpör is, amely csak az első világháború után rendeződött. Ugyanakkor azonban a társadalmi fejlődésnek ez a lassúbb, mintegy megfontoltabb menete a parasztkultúrának, paraszti emberségnek érett tápai világot alakította ki, amely egyaránt megnyilatkozott tájszólásának régies zománcában, népviseletéhez és szellemi hagyományaihoz való állhatatosabb ragaszkodásban, emberi életének és magatartásának természetes méltóságában.

A századforduló szegedi szellemi elitje, amely ösztönösen idegenkedett a nép hamis, szépítő szemléletétől és törekedett a paraszti sor bonyolult összetevőinek mélyebb átélésére és kifejezésére: Tápét valósággal jelképpé, élménnyé és kötelességgé avatta. A szegedi szecesszió kivonul az elidegenedettné érzett, úrhatnamságtól kísértett modern városból.

Tápé világról e nagy ébredés előtt alig van híradás. Kálmány Lajos nagyon keveset járt és gyűjtött a faluban. Úgy érezzük, hogy a Tápé-jelképnek 1905 a születési éve. Ennek tavaszán Kodály Zoltán szegedi barátjának, Balázs Bélának meghívására 243 Bálint S., Szegedi példabeszédek és jeles mondások 11.

244 Kákai Aranyos No 3 (= Mikszáth Kálmán,) Szeged pusztulása. Szeged 1879.

233 Szegeden és Tápén népdalokat kezd gyűjteni. A falut hamarosan maga Ady Endre ülteti a modern, haladó magyarság tudatába „Pusztaszeren” című újságcikkében.

A század első évtizedeiben telepedik le a faluban és ott él haláláig Nyilasy Sándor, akinek tápai képei a parasztlelet nagy problémái is tükröződnek. Tápé emberi világát örökíti meg a kortárs Szőri József és Heller Ödön művészete is.

Heller tragikus sorsa szolgált háttérül Móra Ferenc tápai környezetben játszódó regényének (A festő' halála, későbbi címe: Négy apának egy leánya). Móra Ferencnek éppen úgy, mint Tömörkény Istvánnak, számos tápai tárgyú novellája van. Tápai vonások sokszor tűnnek föl még P. Gulácsy Irén, Terescsényi György, Magyar László regényeiben, illetőleg elbeszéléseiben is.

Juhász Gyula is eltalál a tápai világ klasszikus emberi biztonságába (Tápai dél, Tápai lagzi, A tápai Krisztus, A tápai nóta).

Móricz Zsigmond 1940 júliusában járt e sorok írójával Tápén. Ódon, szürkelovás fiákeren érkezünk ki a faluba. Az író mindenütt Rózsa Sándor-hagyományok után érdeklődött. A Lele családban hallotta ősanyjuknak, a regényben Török Pálné néven emlegetett asszonynak férfias bátorságáról és okosságáról szóló történetet.

Tápénak e nagy intellemei nem maradhettek hatástalanul. Szeged egyetemi ifjúsága, főleg a Buday György-szervezte agrársettlement-mozgalom, majd a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma a harmincas évek első felében szinte szimbolikus feladatának tekintette Tápé népéletének vizsgálatát, szociális állapotrajzának elkészítését. Bizonyos tekintetben Tápé volt ennek a lázadó fiatalságnak kirepítő fészke, vitézi iskolája. Különösen Ortutay Gyula és Tomori Viola tett sokat a feltárás érdekében. Költőtársuk, Radnóti Miklós is ott áll mellettük (Tápé, öreg este).²⁴⁵

Tápét fölfedezi a harmincas évek Gyöngyösbokréta mozgalma is, de megelégszik a csillogó-altató külsőségekkel, a teljes tápai valóság előtt azonban behunyja a szemét.

A negyvenes évek elején a szegedi egyetemen Ortutay Gyula Tápé-szemináriumot szervez. Ennek legértékesebb gyümölcse Katona Imre mesegyűjteménye.²⁴⁶

Az anyaggyűjtés, feltárás munkájából a harmincas évektől kezdve a szegedi tanítóképző tápai származású diákjai: Lele József, Molnár Imre, Ördög Antal, Szöllősi Sándor, Török József, majd Waldmann József is derekasan kiveszik a részüket. 1948 táján Bónis György joghallgatói végeznek itt értékes szokásjogi kutatást.

Tápé egészen 1973-ig megőrizte közigazgatási önállóságát, addigra teljesen összeépült már Szegeddel. A városiasodás következtében hagyományai halványulóban vannak, de még mindig sok jellegzetességet őriz.

TÁZLÁR. A kunok történetével foglalkozva Györffy György mutat rá, hogy a kiskunsági futóhomokon akkor is folyik még a nomád életmód, amikor egyéb jászkun területeken lassan már rátérnek a földművelésre, és a vele járó társadalmi formára.

Itt a homokon a királyok támogatásával is létrejöttek olyan nagycsaládok — jellemző településformáik a szállás—amelyek nem veszítették el a királytól való közvetlen

függésüket, nem kényszerültek feudális földesúri joghatóság alá, és kapitányt, bírót Ősi szokás szerint szabadon választottak maguknak. Ilyen szállás volt 1279-ben Tázlár. A földrajzi név eredeti jelentése 'kopaszok'. A szó azt bizonyítja, hogy itt a szikes-buckás futóhomokon legtovább maradt fenn a régi nyelvét, fejeviseletét, életmódját őrző kun nép egyik ága, nemzetségi csoportja.

246 Bálint S., Tápé 14—17. Iliá M., Tápé az irodalomban. In: Tápé 885.

Katona I., Prózai epikus hagyományok. In: Tápé 643.

234 Hasonló szállások voltak Györffy szerint még Köncsög, Törtei, Bocsa, Tatárszállás (ma Kunszentmiklós) is.247

A hódoltság idején szegedi parasztok itt is legeltettek, majd utána a Királyi Kamara a tázlári pusztát a Beniczky, Vattay és Bikády családoknak juttatta. Ezek az itteni hatalmas erdőségeket elkótyavetyélték ugyan, de lakosságot nem hívtak a helyükre. Csak a Vattayak telepítették az evangélikus szlovák Kiskőröst (1725), az Orczyak pedig a német evangélikus Soltvadkertet (1745). Tázlár azonban néptelen, sivár puszta maradt, mint a régi nóta is mondta :

Tázlár, Bocsa, Bodoglár

Három átkozott határ,

Ahun eső sosē jár.

Ha jár, nyomában a kár.

1837-ben az egész tázlári pusztán csak 20 katolikus, 71 evangélikus, 21 református lélek él.

Tázlár a múlt század második felében a Beniczky-család birtokában volt. A Kalocsai Takarékpénztár parcellázta 1880 táján. A föld holdját 50—110 forintért adta 4,5% törlesztésre. Csak 10 forintot kellett holdanként letenni. A bank nem örült, ha siettek a kölcsön visszafizetésével. Később került sor 1890 táján a Bikády rész, 1905-ben a Fischer-major 4000, 1906-ban a Tázlára és Szánkra egyaránt kiterjedő Svábbirtok 6000 holdjának parcellázására. Ebben az időben még a tázlári táj általában megőrizte a hagyományos képét : a futóhomoknak, buckának egyik legklasszikusabb alföldi része volt. Ez a szőlés járta: ma itt, holnap Izsákon. Ezzel a szélviharokra céloztak. Manapság is tázlári eső a neve a porviharoknak.

Tázlárt — mostani lakosságának mintegy 80% arányban — alsótanyai népünknek 1880 és 1900 táján kivándoroló két raja vette birtokába.248 Egy-két szintén szegedi gyökérzetű családot adott még Dóc, Csanytelek, Mindszent, Földeák, Sándorfalva, Kistelek, Tömörkény, Szánk, Jászszentlászló, Ószentiván, Tóba. Más törzsokből: Dorozsmáról, Majsáról, Szabadkáról, Mélykútról, Kecskemétről, Csongrádról csak alig. 1904 körül néhány hódmezővásárhelyi református család is ide települt. Kis templomuk is van. Kevés evangélikus, szlovák eredetű familia is akad.

A település először a Prónayfalva elnevezést kapta, ez népünknek nem állott a szájára és Próna, Prónai, Prónafalva néven emlegette. A felszabadulás után nyerte csak vissza évszázados Ősi nevét. Területe 1960-ban 12 732 hold, lakossága 2994 lélek. Szegedi népünk tázlári megtelepedésére nézve Lázár Vince a forrásunk, aki pólyás gyerekként került Tázlára.

1881-ben jött ide először hét alsótanyai család: Lázár István, Nacsa Ferenc, Fürtön István, Csipak Péter, Kószó Ferenc, Papp János és egy Csala nevezetű háznépestül.

Az Ő nyomukban indult meg a szegedi tanyák szegény népének tázlári kirajzása, de elvértve máshonnan is jöttek. A hét honfoglaló közösen vette a banktól a pusztát, amely hatalmas vizekből, buckákból, járásokból állott. Az öreg Lázárnak Mórhalmon 5 holdja volt. Eljött hat fiú- és öt leánygyermekével. Ezek: Pál, István, Ferenc, Mihály, Vince, János, illetőleg Etelka, Júlia, Anna, Veronika. Az ötödik lány nevét nem sikerült megörökítenünk. Amikor meghalt, 640 holdja volt. Az öreg Papp tizenkét gyermekével indult útnak.

Amikor ideértek, az asszonyok sírvafakadtak a nagy kietlenség láttára. A nyolcvanas években annyira elhatalmasodtak a tájon a vadvizek, hogy csak egyetlen ház

247 Györffy Gy., A kunok feudalizálódása. In: Székely Gy.: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon XIV. században. Bp. 1953,266. 248 Erről már röviden hírt ad „Szegedi telepések Pestmegyében”. SzN. 1902, 252. sz.

235 állott ki belőlük. Kitartottak, ugyanakkor azonban az ország különböző vidékeiről összeverődött sorstársaik valósággal elmenekültek a reménytelennek látszó feladatok elől. Ekkor született meg itteni népünk ajkán ez a költői szépséggel fogalmazott kemény sentencia : nem boldogul a homokon más, csak a homoki embőr. Az első buti szél a szömit szórja tele, a második mög ütet magát is ésodri.

Amikor a szegedi honfoglalók Tázlaron munkához láttak, tanyának, szőlőnek itt még híre sem volt. Éveken át nádtetejes hantházakban húzódtak meg. Azonnal hozzáfogtak a homok megmunkálásához. Rozsot, árpát, zabot, kukoricát termeltek. Akácfa, szőlőt telepítettek. Jobb híján a kocsit húzták, és annak a csapásába ültették a szőlővesszőt. Még Alsótanyáról hozták a feketekadarka, rúzsadinka, és a szlankamenka, másként magyarka vesszőit. A tanulékony soltvadkerti németek tőlük lestek el a szőlőmunka tudományát. A család első szőlőtelepítése mai napig a szegedi névadó szellemre annyira jellemző Lázárhögy nevet viseli.

Hozzáfogtak a dohánytermesztéshez. A görögdinnyét ezen a szűz gyöpön ők honosították meg, a kiskőrösiek először töknek nézték. A kilencvenes években még lóval nyomtattak és szélmalomban Őröltek, amely a Lázároké és Gregusoké volt. Először a rozsot kezdték géppel csépelni, ebből volt a legtöbb. Az árpát, zabot, tisztabúzát egy ideig még azután is nyomtatták. Foglalkoztak paprikatermesztéssel is az első világháború előtt. Ezt Majsán Őröltették meg. Az étkezési, szegediesen digópaprikát Kiskőrösön értékesítették.

A járásokon kezdetben hatalmas legeltetés folyt. Az öreg Lázárnak 1000 birkája is volt. A bevándorolt alsótanyai családok egy ideig közös gulyában, ménesben nenevelték jószágukat. Sok volt az ökör. A szántás, teherhordás elég sokáig ökörrrel történt. A trágyát a talajjavítás miatt nagyon megbecsülték. Nős emberek is egész héten kint háltak az ökrök mellett a messze földön. Szűrbe, subába, pokrócba takaróztak, ki mibe tudott. Nem ettek mást kenyéren, szalonnán, túrón kívül.

A táj majdnem teljesen néptelen volt a szegedi honfoglalók megjelenése előtt.

Az első rajok után jöttek az atyafiak, rokonok. A soltvadkerti, illetőleg tázlári anyakönyvek tanúsága szerint szegedi eredetű itteni családok :

Balázs, Batki, Bárkányi, Biczók, Bodor, Bóka, Bozóki, Bózsó, Börcsök, Csányi, Csikós, Csipak, Csiszár, Dobó, Fodor, Földi, Föhlő, Fürtön, Grégus, Hajnal, Hajós, Hegedűs, Jakus, Kakuszi, Kaszai, Kazi, Kása, Kiss, Kispál, Kónya, Kordás, Kószó, Kovács (Szegedről hozott ragadványnevek : Kurkó), Lakó, Lantos, Lázár, Molnári Mucsi, Nacsa, Németh, Nyári, Ónozó, Oláh, Ördögh, Papp, Pappdi, Pulai, Puskás, Rabi, Répás, Savanya, Sutka, Szanka, Szekeres, Szekszárdi, Szél, Szögi, Szűcs, Tanács, Tandari, Tápai, Újvári, Vass, Vetró, Zombori, Zsemberi.

Az első nemzedék fiataljai még Alsótanyáról hoztak feleséget, a lányok is még sűrűn mentek férjhez haza. A második nemzedék már, tehát a mai 50—60 év körüliek, helybeliekkel, legtöbbször azonban saját törzsükből származókkal kötött házasságot.

A szegedi föld, azaz szülőföld tudata máig igen eleven bennük. Jellemző, hogy a havibúcsúra már nem jönnek, de Havi Boldogasszony napját, az Ősi Város fogadalmi ünnepét máig pirosbetűs ünnepként ülik meg.

Jellemző az egyes nemzetségeknek, amelyek addig Alsótanyán szétszórva éltek (Lázárok, Pappok), összeverődése. Itt Tázlaron a kölcsönös segítség és védekezés érdekében, másfelől pedig az újabb szétválás. Így a Csipak-család Alsóvárosról, Alsótanyáról kiindulva, a halasi földet meglakva, ma már szórványosan Csengődön, Soltszentimrén, Akasztón is otthonos. A Felhő-család is továbbvándorolt a kecskeméti földre. Ez a folyamat még vizsgálatra vár. Mindenesetre Lázár Vince igazságot fejezett ki előttünk: a szegediek haladtak föfelé.

Az öreg Lázárék idejében a család házközösségben élt hét esztendeig, még a gyermekek kiházásítása után is. A fiatal házások egyébként nem háltak együtt. A 236 menyecskék bent feküdtek a szobában. Uraik a kötrőcben, istállóban, szénapadlason vonták meg magukat. A vó'k a régi putriban, hantházban laktak. Úgy hívták ki feleségüket maguk mellé.

Az egész családra dologidőben mindig az öregasszony, Papp Anna, a gazda felesége főzött. Csak télen főztek sorban a menyecskék. Az étel megdrótozott nagy cserépfazékban, szabad tűzhelyen főtt. Böjti nap volt szerdán és pénteken, ilyenkor birkavajjal főztek. Tarhonya egész évre 200—300 tojásból készült. Lett belőlük két

nagy zsákkal. Az évés az első időkben féltérde ereszkedve, a földről történt. Olykor még télen is a földre kuporodtak, ha enni akartak.

Az asszonyok dolga volt az aprójószág gondozása, továbbá a disznóhízla lás.

Évente 40—50 hízó került eladásra. Állandóan 12 tehenet fejtek, de mindig volt 70—80 marha a legelőn. A vajat, vajalját, sajtot szintén a fehérlép készítette. A szappanfőzés közös volt, a pincepadlás és krumplis verem tetején raktározták el.

A menyecskék közül kettő szokott egyszerre 8—9 kenyeret dagasztani.

Az erdőt az öreg Lázár teknővágó cigányokkal fordította ki, és szőlőt telepített a helyére.

Keményen tartották össze a családot, visszabeszélni, vitatkozni senki sem mert.

Minden szükségletéről az öregek gondoskodtak. A majsai vásárban vettek a szegedi

kékfestőktől az asszony nép számára festőruhát, ötszeles szoknyának valót. Papp

Annus előre megvette a gyászruhát minden lányának és menyének, hogy temetése

alkalmával majd azt vegyék föl. Egyébként az öregek az utolsó években Soltvadkertre költöztek, hogy eljárhasanak a templomba. 249

TERJÁN, népünk és a szerbek ajkán Tarján, régi hivatalos magyar nevén Lőrinczfalva népes pusztá Csóka körzetében.

A falu már a középkorban fölbukkan. Első előfordulása: 1256. Teryen. 250 Igaza van Borovszky Samunak, aki az Ősi magyar Tarján személynév magashangú változatának tartja. így tehát koraközépkori magyar település volt.

Borovszky gyanítása szerint már a középkorban elenyészett. Pusztá volt a hódoltság idején is. Miután földrajzilag a csókái uradalomhoz tartozott, a Marczibányi-család birtokába került (1783).

Az uraság 1848-ban a maga keresztnevéről elnevezett Lőrinczfalva községet alapította itt. Mint Borovszky írja, ebben az időben tréfásan Budapest néven is emlegetik, mert Csókától széles ér választotta el.

Kálmány Lajos gondosan összeállította²⁵¹ a falu több helységről összeverődött, de lényegében szegedi gyökéretű népének adatait :

Balogh, Bitó, Bodó, Berta, Csamangó, Faragó, Födi, Gál, Gyömbér, Kanizsai, Kalmár, Király, Kormányos, Lógó, Makai, Márki, Mészáros, Molnár, Nagy, Pákai, Siska, Szőke, Vass, Vígh. Ezek közvetlenül Szegedről jöttek.

Jázováról valók: Bálint, Bartók, Biczók, Bodó, Czékus, Deák, Faragó, Gyúró, Harsányi, Jaksá, Kormányos, Lévai, Lőrincz, Márki, Mészáros, Móra, Papp, Pákai, Simon, Süli, Szömörédi, Tóth, Vízi, Zsoldos.

Szajánból települtek : Ambrus, Bakos, Bene, Berki, Biczók, Bozóki, Csapó, Égető, Fekete, Fodor, Högyös, Holka, Lukácsi, Palatinus, Prágai, Rúza, Süli, Szarvak, Szömörédi, Takács, Viski, Zombori.

249 Értesüléseinket Magas Imre és Hegedűs Antal lelkészekről, továbbá a Lázár, Papp, Dobó, Kószó család tagjaitól szereztük.

251

250 BorCsan. II, 636.

Kálmány III, XIV.

237 Kisoroszról jöttek: Bálint Bodor, Bodó, Botka, Fehér, Gázsó, István, Kazi, Király, Kószó, Lázár, Némöth, Papp, Szécsi.

Padérről valók: Bartos, Dohár, Farkas, Kendörösi, Kiss, Kontér, Martonyosi,

Mása, Márki, Móra, Némöth, Olaj, Tóth, Szepesi.

Törökkanizsáról kerültek át : Bába, Csanádi, Bodó, Gera, Kálmán, Körösi, Nagy,

Némöth, Orbán, Papp, Pávó, Szíveri.

Tizsaszentmiklósról valók : Bogdán, Czékus, Gyömbér, Kertész, Lele, Lengyel, Lévai, Madarász, Nagy, Simon, Sári, Szömörédi.

Majdánról jöttek : Bálint, Csanádi, Domonkos, Lőrök, Madarász, Micsik, Pávó,

Podrás, Török, Venus.

Csókáról valók: Dobó, Fodor, Fújtó, Kanyó, Tóth, Váci, Virágh.

Imretelekről származtak: Balogh, Kántor, Kiss, Márkus, Miklós, Varga.

Magyar keresztúrról kerültek ide : Baka, Bakos, Czírok, Gyurkó, Horváth, Kendörösi,

Tamás.

Algyó'rŐl valók : Bakos, Csikós, Fodor, Plihány, Séra, Szabó, Vámos.

Verbicáról származtak : Baráth, Botka, Böllér, Bús, Fenyvesi, Juhász, Varga.

Bébárol kerültek át: Ágoston, Kendörösi, Lőrök, Mihók, Muhari, Tóth.

Budzsákról valók: Habi, Horváth, Némöth, Ricze, Tóth.

Monostorról valók: Bálint, Kanalas, Szíveri, Viola.

Tordáról jöttek : Bodó, Gyöngye, Szánthó.

Firigyházáról települtek : Dobó, Faragó, Juhász.

Oroszlamosról származtak: Bálint, Hódör, Vass.

Szőregről kerültek át : Kanizsai, Micsik.

Ószentivánról való : Molnár.

Klárafalváról jött : Hódi.

Tápérol vándorolt ide : Fodor.

Ez összesen 195 családot jelent.

Biztosra vehető, hogy az Aranyhegyrő'l származó Kószó, Papp, a Bácskáról áttelepülő

Kormányos, Rácz, Szeles, a Kübekházáról való Högyös, Hódi, Kucora,

a Podlokányról idekerülő' Mészáros, Török család szintén Szeged népéből került ki.

Kálmány még 43 családot sorol föl, amelyeknek szegedi eredetét nem meri biztosra állítani, de nyilvánvalóan legalább fele ilyen közöttük.

Tegyük még ezekhez hozzá a magunk gyűjtéséből a Bata, Csipak, Lábodi, Nyomtató, Törköly családokat.

A névsorból világosan kitűnik, hogy itt Szeged kirajzott, de helyét nem lelő,

nyugodt élethez, emberi biztonsághoz nem jutó agrárszegénységéről van szó. A földesúr

nyilván ígéretekkel áltatta, amikor ide csalogatta őket. Kálmánytól azt is tudjuk,

252 hogy a nép emlékezete szerint Marczibányi Lajos már a múlt század legelején

rútul visszaélt kertészeinek bizalmával. „Azzal az ámitással, hogy meg kell újítani,

beszedte és többé vissza sem adta a nép örökföldjéről szóló írásokat. Hasztalan volt

minden utánjárás. A földesúr hajthatatlan maradt, kénytelenek voltak feleseké

lenni. Feles község korában a lakosság egy része folyton változott. Az ötvenes években

egész utca bolgár telepedik le, a nyolcvanas években pedig németeket is szerző'd-

238 tet a földesúr a magyarok mellett. A bolgár és német azonban már pár év alatt elpusztul

Lőrincfalváról. Pusztává Sváb Károly földesurasága alatt lett".

Terján azóta népes pusztá, gazdag hagyomány világgal.

Hasonlóképpen pusztult el Imretelek is.

TÉRVÁR közvetlenül a jugoszláv határszél en, de még hazánkban elterülő, közigazgatásilag Ószentivánhoz, új nevén Tiszaszigethez tartozó, mintegy 200 lelket számláló, színmagyar falucska.

Már a középkorban virágzik. Akkor még kismesek lakják. 1450. Therwar.

A XVI. század elején Kónya Potenciána asszony birtoka. A falunév eredete bizonytalan,

de nyilván valami kisebb erősség lehetett. Erről a múlt században még hatalmas

kőépület maradványai is tanúskodtak.

A török defterdár 1557/58-ban 21 házat talált benne a következő magyar családfőkkel

: Baráth Gergely, Bene Péter, Bessenyei Pál, Boros Balázs, Dénes György és

Pál, Csontos Ferenc és Mihály, Damokos János, Fekete Pál, Gáspár Mihály, Irtó

(valószínűleg : Értő) Benedek és György, Kandó Máté, Kovács Máté, Szabó Gergely

és Tamás, Veres Márton, Vértesi Balázs, Vidák Antal.253

Térvár a XVII. század második felében pusztává néptelenedik. 1777-ben „a katonai

szállítások eszközlése végett" 14 szegedi dohánykertész család telepedett itt le

gewehrscheinista254, az utódok visszaemlékezése szerint határoni kötelezettséggel.

Később a feloszlott Százegyháza szegedi népéből is jöttek ide. A szőregi plébániatemplom

egykorú anyakönyve megörökíti a Csányi, Csipak, Juhász, Szűcs, Varró,

Vecsörnyés család nevét. Napjainkban itt él az Aradi, Bugyi, Hegyközi, Józó, Károsi,

Kovács, Molnár, Nacsa, Papp, Vecsörnyés família. Rokoni kapcsolataik különösen

Ószentivánnal, Alsóvárossal, Alsótanyával, Tápéval, Óbábával, Martonossal elevenek.

A kis lélekszám miatt Térváron virágzó a kölcsönös segítség, jó szomszédság

készsége. Társadalmias hagyományai közül még mindig él a farsangvégi tuskóhúzás és a Szent Iván tüzenek ugrása.

A falunak temploma nincs, de búcsúja van, őrzőangyalok ünnepén, ami talán a gewehrscheinista múlt emberi kiszolgáltatottságára is emlékeztet.

Térvárnak jellegzetes a településformája. Egyetlen hosszú házsorból áll. A házak homlokzata előtti utca voltaképpen csak gyalogút, amelyen túl közvetlenül kertek, szántóföldek következnek. Talán kétszáz lépésre a határ. A telkek belső végénél húzódik az alj, vagyis a kövezett út. Innen, azaz hátulról van a kocsibejárat, kapu, ami az egész kis településnek szinte egyedi jelleget ad.

Térvár határrészei : Százegyház, Középsősosztás, Bóján, Hatos, Fűzfa, Házifödek, Kisszöllőkalja, Fehérpart, Csucska, Picshajda. Ezekből a nevekből is kiderül, hogy a térváriak a pusztát fokozatosan vették művelés alá, illetőleg tulajdonukba.

TISZAHEGYES, népünk ajkán Tiszahögyös, Högyös, sőt Igyos, szerbül Idős túlnyomó részében szerb ajkú falu, Száján szomszédságában. Magyar kisebbsége innen rajzott (1838) ide. Máig Szájánnak leányegyháza.

Kápolnájának Vendel a védőszentje, amiből arra következtethetünk, hogy a hegyesi magyarok eleinte szerb gazdák juhászai voltak.

252

253 Kálmány III, XIII.

BorCsan. II, 593. 254 Csemovics D.2\.

239 A falu már a középkorban virágzik: 1339. Hegeseghaz. 1433. Heges. A középkorban vára volt. Emlékezetét rom és a Gradistye dűlőnév Őrzi. A kettős sánccal körülvett vár a Hunyadiak, majd Szilágyi Mihály, később Kinizsi Pál kezén volt. Valószínű, hogy az 1522. évi szegedi tizedjegyzék Hegy esi családja innen származott.

Hegyes a hódoltság idején várával együtt elpusztul, néptelenné válik. Később szerbek szállják meg, és Idios néven emlegetik, ami megengedi, hogy a falu nevét Högyös alakban hallották.255

Kálmány Lajos szájáni káplánkodása idején itt is eredményesen gyűjtött. Különösen néhány ballada (Kató, A gonosz no) értékes.

Vastag, Virág, Vőfény, Zsódos.

TISZASZENTMIKLÓS, szerbül Potiski Sveti Nikola vegyes ajkú temesközi, a középkorban Rázsánszentmiklós néven virágzó falu. Magyar lakosságát a hódoltság idején szerbek váltják föl.

A kamarától először egy Jettin nevű török, majd 1816-ban József nádor vásárolta meg.

Magyar lakossága 1803 óta több szakaszban telepedett meg a faluban. Kálmány Lajos a múlt század végén anyakönyvi vizsgálatok alapján256 101 szegedi családot talál itt 17 más vidékről származó magyar familiával szemben. Népünkben való többek között :

Acsay, Ágoston, Bacsó, Bálint, Balogh, Barna, Berta, Bezdán, Bodor, Borsos, Bozóki, Csikós, Deák, Domokos, Dóczy, Faragó, Farkas, Fehér, Fekete, Gábor, Gál, Galambos, Hódi, Juhász, Kerekes, Kerepesi, Kispétör, Kocsis, Kormányos, Krabót, Ladányi, Lábadi, Lele, Lengyel, Lippai, Lőrincz, Ludányi, Magyar, Margit, Márton, Mészáros, Pákai, Papp, Pintér, Rúzsza, Rúzsom, Simon, Sós, Süli, Sütő, Szabados, Szeles, Szemerédi, Szemű, Sziráki, Szücs, Talpai, Tápai, Tari, Tombác, Urbán, A parasztbirtoknak jellegzetes helyi egysége a pajor, amely 32 holdat tett ki.

Összesen 170 pajorra emlékeznek a faluban. A falu dűlőnevei: Bar apart, Barnahat, Gyöp, Kéra, Rogoznyás, Tobán.

TÓBA, szerbül Tóba vegyes ajkú bánáti falu, Nagyikinda közelében amely eredetileg a Szenthubert-tóbai uradalomhoz (1789) tartozott. 1797-ben ide települt magyar dohánykerészei minden bizonnyal szegedi eredetűek.

Népéletéről nincsenek adataink.

TOMPA a hajdani szabadkai pusztán települt falu.

Kiterjedése 14 173 katasztrális hold, lélekszáma 6055 (1967).

Szabadka városa a szomszédos Szeged példájára a múlt század végén 25 éves, örökldő bérletként parcellázta föl, elsősorban a maga bunyevác, kisebb részben magyar népfölöslege számára. Települtek azonban Bácskából, Szerémségből, elvéve az ország más vidékeiről is. A földrajzi közelségből érthető, hogy a szegedi tanyák népe is hamarosan föltűnik Tompán. Bevándorlása a trianoni béke után különösen fokozódik.

A kegyúr Szabadka már 1909-ben templomot épít az új faluban, amelynek patrónusa Kapisztrán Szent János. Az Ő történelmi példájával akarják a magyar-bu-BorCsan. II, 209.^

256 Kálmány II, X. Értesüléseket kaptunk még a Tizsaszentmiklósról Deszkre települt Rúzsa Kálmántól és feleségétől Bóka Máriától.

257 Kálmány II, IX.

240 nyevác jellegű falu békés együttélését, összefogását előmozdítani. A szecsessziós jellegű templomot (1910) alighanem a szabadkai új városháza formavilága ihlette.

A trianoni békeszerződés Szabadka hatalmas határából 16 ezer holdat meghagy hazánknek, ezért a jugoszláv uralom alá került anyaváros határkiigazítást sürget.

Ennek elhárítására 1921 tavaszán az akkori magyar kormányzat Tompán külön közigazgatással papiroson septében megalapítja Újszabadka városát, továbbá ténylegesen Tompa és Csikéria új községeket. Néhány hét múlva a helyszínen megjelenő nemzetközi határmegállapító bizottság az új jogi helyzetet elfogadva, a vitás területet Magyarországnak ítéli. Ezután—nyilván a Szabadkától való jogi függés felszámolása érdekében—Tompa régi bérlőinek fölmondanak. Új bérlők is jelentkeznek. Lehetővé válik a bérlemények örökföldként való megszerzése is.

A tompái plébánia anyakönyvéből kitűnik, hogy 1918-ig a falu népi jellegét a kirajzott szabadkai bunyevácok adják meg, bár külön kisebbségi jogot (iskola, anyanyelvi istentisztelet) már nem igényelnek maguknak. A bunyevác anyanyelv azonban családi körben máig él.

Tompa népének jó negyede szegedi. Főleg ásothalmi, ötömösi, mórahalmi eredetű családok ezek :

Ábrahám, Ábrahám-Tandari, Bálint, Balogh, Berényi, Bodó, Búza, Csóti, Farkas, Fodor, Földi, Högyösi, Irha, Jakus, Kispál, Kispétör, Kocsis-Savanya, Kószó, Kothenc, Lasancz, Makra, Mása, Márki, Módra, Molnár, Némöt, Pálffy, Rutai, Sári, Setét (Száján), Szabó-Galiba, Szalma, Szekeres, Szögedi, Szögi, Tömösvári, Újvári, Varga.

A szegedi népelem itt nyilván azért csekély, mert a homokföldek, szolok a határnak kisebb részét foglalják el Kelebiához képest.

Tompa falu-, illetőleg tanyarészei : Örökfödek, Újfödek, Katonafödek, Körösóda1, Sáskalapos, Fölsősáskalapos, Nagy sor, Betyár sor, Ötrongyos, Hatrongyos, Lakhangyi.258

Tompa népéletében főleg magyar-bunyevác, illetőleg Szeged-szabadkai kölcsönhatások, kiegyenlítődések várnak földerítésre.

TORDA, szerbül szintígy, régebbi hivatalos magyar nevén Torontáltorda: színmagyar bánáti falu, mintegy 5000 lakossal.

Torda egyébként régi magyar település, amely a hódoltság idején megsemmisült.

A kamarai puszta újjanépesedése 1776-ban szegedi magyarok letelepedésével kezdődik.

A birtokot 1781-ben a gróf Pejacsevich-család vásárolja meg, amely 1797-ben szintén a szegedi tájról újabb gányócsaládokkal növeli a falu népét.259

Klasszicizáló temploma Nepomuki Szent Jánosnak, a Bánát egyik barokk védőszentjének tiszteletére 1848-ban épült. A lakosság a nagyszaladás (1849) idején haza: Szeged, illetőleg Makó környékére menekül.

Torda sem jobbágy, hanem szerződéses (contractualis) falu volt, így aztán a jobbágyfelszabadítás vívmányából nem részesült. Lakosai továbbra is megmaradtak bérlőnek.

Pejacsevich földesúr a faluhatár egy részét először 1881-ben adta el a lakosságnak.

Ezt a földvásárlást mai napig öregörök néven emlegetik. A gazdák minden numera után 5—5 hold földet válthattak meg 210 forint vételárért 25 esztendei törlesztésre. Ez igazán csak szociális olajcsöpp volt. Segítségünkre volt Bauer Ferenc lelkész. Tor Mon. 126.

16 A Móra F. Múzeum Évik. 75. II. 241 A század utolsó évtizedeiben (1898) a nép elégedetlensége agrárszocialista megmozdulásban tört ki. Ennek láttára az uraság még meglévő' 7500 hold tordai birtokát 4 millió koronáért felajánlotta a falu népének. A kerület országgyűlési képviselője vállalkozott a pénzszerzésre, illető' leg hitelnyújtásra. Kiderült azonban, hogy a gróffal összejártsva, késleltette a vételár előteremtését. A nép nyomására azonban mégis létrejött az egyesség (1903), megtörtént az örökülés.

El merjük mondani, hogy nyilván Torda a legszebb falu, amelyet a Temesközben szegediek alapítottak és építettek. Egyrészt egyezik azzal a tipikus bánáti faluképpel, amelynek a lakításában még Mária Terézia katonamérnökei buzgólkodtak, és a gazdagabb németek, illető' leg szerbek a múlt század első felének klasszicizáló szellemében fejlesztettek tovább. Torda szorgalmas, tehető's magyarsága ezekkel a modernebb, kényelmesebb kezdeményekkel lépést tudott tartani. Mondják, hogy a házvégék archaikus magyar fehér színét az utóbbi évtizedekben szorította háttérbe a „kincstári” Mária Terézia-sárga meszelés.

Torda azonban másfelől megőrizte a délvidéki magyar, pontosan szegedi eredetű gányófaluk (Száján, Kisorosz, Gyulafalva, Újkigyós, Csanádapáca stb.) alaprajzi sajátosságait is, amelyekről más összefüggésekben szólnunk bővebben.

A falu múltjával, népéletével érdemlegesen még nem foglalkoztak. Kálmány Lajos temesközi gyűjtésében csak igen elvétve bukkan föl a falu neve. Itt nem paposkodott, hagyományörzését nem ismerte föl. Máig színes népélete akkoriban még különösen gazdag lehetett. Tájszólása töretlenül szegedi. Egy napos tordai idő' zésünk alatt alkalmunk volt a dohánykertészet, földművelési eszközanyag és szokások köréből néhány adalékot összegyűjteni : a szegedi előzményekkel és analógiákkal minden megegyezik. Bőségesen jutalmazna a kiadós anyaggyűjtés.

A családnevek leginkább a sóvárosi és tápai eredetre vallanak :

Bába, Bálint, Bata, Belovai, Bénák, Bite, Bodo, Bukosza, Csikos, Csiszár, Csonka, Csorba, Fürtön, Gyapjas, Katona, Kónya, Korom, Kószó, Lázár, Lippai, Madarász, Makra, Mása, Nacsa, Nagyiván, Ördög, Pákai, Rózsai, Rúzsai, Szalma, Szekeres, Szeles, Szűcs, Talpai, Tápai, Vastag. Kedvelt keresztnévek : Zakariás, Illés, Simon, Apollónia, Ágota.

A falu földrajzi neveiből a következőket sikerült megőrkítenünk: Kószó, Bilks, Kiss, Szélső, Tóth utcák, amelyek nyilván a nagycsaládi település nyomait őrzik, továbbá Susán, Hodály.260

*

TÖRÖKBECSE, szerbül Növi Becej virágzó bánáti mezőváros a Tisza partján, jelentős magyar lakossággal.

A középkorban vára van, amely egyideig Brankovics György szerb fejedelem birtoka. A helység a hódoltság idején sem enyészik el. Mint kamarai birtok, a Sissányi-család tulajdonába kerül (1782). Egyik sarjadékát Leiningen Károly, a későbbi aradi vértanú vette feleségül.

A földesúr a szerb lakosság mellé 1820-ban a szegedi tájról telepít a Susán városrészbe magyar gányókat, akiknek számát a közeli Borjasról betelepült szintén szegedi magyarok is gyarapították (1849).

A törökbecsei magyarság hagyományvilágáról még mindig csak annyit tudunk, amennyit Kálmány Lajosnak itteni rövid káplánkodása idején, viszontagságos körülmények között sikerült gyűjtenie. Életéből ismeretes, hogy Szentkláray Jenő plébános, a Temesköz kiváló történetírója, egyúttal személyes jóakarója mellett itt 260 Adatközlőink Katona Andrásné Balogh Ágota, Oláh Józsefné Katona Erzsébet, Sós József továbbá István Imre lelkész.

242 paposkodott Törökbecsén, amikor a püspöknél és tanfelügyelőnél följelentették, hogy az iskolás gyermekektől „sikamlós” verseket gyűjt.261 A hajszában Rohonczy földesúr is résztvett. Kálmány nem kapott elégtételt, sőt Törökbecséről is áthelyezték,

így aztán a magyar balladaismeret örök kárára már nem tudta²⁶² följegyezni a Kőmíves Kelemen temesközi népünk körében élő változatát. Törökbecse és környéke megérdemelné, hogy hagyományvilágát kiadós interetnikus kutatásokkal napvilágra derítsük.

TÖRÖKKANIZSA, régebben olykor Újkanizsa, szerbül Növi Knezevac, régi híres átkelőhely, a legszebb Tisza menti települések egyike. Középkori neve Révkanizsa. A Törökkanizsa név, mint Törökbecse, Töröktopolya nyilvánvalóan még abból az időből való megkülönböztetés a hasonló bácskai helyektől, amikor a bánátiak 1686-1718 között még a félhold uralma alá tartoztak.

Első előfordulása: 1030 (?) Canysa. „Már a Gellért-legenda — írja²⁶³ Borovszky Samu — is szerepet jutat neki, Csanád vezér és Ajtony háborújának elbeszélése alkalmával. Szerinte, mikor Ajtony visszaverte Csanád első támadását, ennek hadai visszavonultak a kökényéri bokrokig, Szoregig és egész Kanizsáig. 1200 körül pedig Béla király névtelen jegyzője itt Kenesnánál hajóztatja át a Délvidék elfoglalására kiküldött Szoárd, Kadocsa és Bojta vezéreket.”

Kanizsa a középkorban virágzó mezőváros. Hosszú időközön át a Csákyak birtoka. A XV. század derekáról Borovszky Samunak pöriratokból sikerült összeállítania színmagyar lakosságának névsorát. 1489-ből három utcája ismeretes, a Kép, Halász, Hosszú utca.

Még az 1557/58. évi defterek is magyar lakosságot örökítenek meg Kanizsán. Később elnéptelenedik, majd szerbek kezdenek letelepedni.

Mint már többször említettük, a kanizsai uradalmat az újvidéki Szerviczky Márk vásárolta meg a kamarától.

A vegyes ajkú : magyar — szerb Törökkanizsa magyarsága teljes egészében szegedi eredetű. Letelepedése nem egyszerre történt.

Nagyobb része a szomszédos Budzsák gányófaluból származik, amely még 1776-ban kamarai birtok volt. Erről külön szólunk. Budzsák ma tanyavilág.

Jozefova már összeépült Törökkanizsával, de kamarai birtokon hamarabb települt. 1817-ben kapott kiváltságlevelet. Magyar lakosságának eredetét pontosan még nem ismerjük, de zömében nyilván szintén Szegedről származott. Kálmány állítása szerint²⁶⁴ budzsáki népünkől ide is jöttek.

Az egykori Firigyháza telep faluról, szegedi dohánykertészeiről külön szólunk. Amikor 1876-ban földesúri önkény következtében megszűnt, a lakossága Törökkanizsára húzódott.

Ezekből a szegedi elemekből tevődött össze Törökkanizsa magyar lakossága.

A városka színes múltját, gazdag hagyomány világát még alaposan föl kellene kutatni.

Dülöneveit Pesty Frigyes helységnévtára számára a múlt század hatvanas éveiben

összeállította valaki. Ezek nagyrészt szerb hangzású határnevek, Borovszky

Samu közli is Őket. Emellett egyik tanítványunk alkalmi gyűjtéséből itt a magyaro-

261

263

Kálmány L., Népköltésünk gyűjtésének sorsa vidéken. PN 1881, 75. sz. 262 Kálmány II, 167.

BorCsan. II, 512. Adataink egy részét az innen Ószentivánra települt Berta Jánosné Kul²⁶⁴ csár Genovéva szívességének köszönjük.

Kálmány III, XII.

243 kat közöljük : Nagylapis, Kislapis, Sirina, Meggyes, Rét, Sánc, Kanál (nyilván a kanális szóból), Sziget, Torok, Përkusz, Kiserdő.

Nem kell mondanunk, hogy a temesközi határnevek érdekesek a beható, kritikai vizsgálatra.

TÖRÖKTOPOLYA falu Nagyikinda közelében. Régebben a beodrai uradalomhoz

tartozott, amelynek birtokszerzője Karácsonyi Bogdán volt (1781).

A vízjárta terület ármentesítésével 1790 táján alapította Topolya községet, amely a bácskaitól való megkülönböztetésül a Töröktopolya hivatalos nevet kapta. Szerbül Banatska Topola. A falut szege di gányók és németek lakták.

Újabb nyelvi megoszlásáról nincsenek ismereteink.

Népélete teljességgel föltáratlan. A múlt század derekán a templomban egyesek jeléseket véltek látni. 266 Ennek a szege di ponyva irodalomban is nyoma van, ami az itteni népnek az anyavárossal való egykorú eleven kapcsolataira is rávilágít.

UDVARNOK, németül, illetőleg szerbül Rogendorf, vegyes ajkú falucska Bégaszergyörgy szomszédságában. Két települési egységből áll. Ezek: Szőlősudvarnok és Törzsudvarnok. Bolgár (és régebben német) kisebbsége együtt él a magyar többséggel, amely Szeged vidéki és csanádi katolikus magyarokból 1825 után települt Petrovics József akkori birtokán. Népéletéről — sajnos — nincsenek adataink.

UDVARSZÁLLÁS, hivatalos szerb nevén Dobricevo Karas völgyi falucska magyar többsége a **legdélibb szege di kirajzás. Megtelepülésének körülményei nem ismeretesek, néprajzi sajátosságairól is egy pusztá híradáson kívül nem tudunk.**

ÚJFALU, régebbi hivatalos nevén Torontálújfalú, szerbül Krivabara a Berzavamentén, Nagygáj szomszédságában virágzó magyar kisközség.

Eredetileg kamarai pusztá, majd a Bedekovich-család birtoka, amely 1842-ben a szege di gyökérzetű Szájánból és Bikácsról 78 gányófamiliát telepített ide. 269 Újfalú hagyományvilága még feltárássra vár.

ÚJKÍGYÓS, régi iratokban Dohányoskígyós, békési falú, amely szinte teljes egészében Szeged szerb szóródott dohányke rtesz népéből települt. Pecsétjén máig dohánylevél látható.

A mai falú Wenckheim József Antal gróf 1816-ban alapította. 271 Minden család haszonbérbe 1 numerus földet kapott, amely 27 kisholdból (1100 négyszögöl): 5 hold Torontál mon. 132. 266 A „jelenésre” más helyen még visszatérünk. 267 Szentkláray J., Plébániák 331. 268 Börcsök E., Magyar nóta, magyar tánc. Kalangya 1936. 412. Schematismus 1900, 259; Kálmány II, XIII. 27° Zsótér J., Jubileumi Emlékkönyv Újkígyós község megalapításának évfordulójára. 1815—

1965. Újkígyós 1965. Néprajzi ismereteinket alig gyarapítja.

Scherer F., Békés vármegye társadalma. Gyula 1941, 15.

244 belsőségből, 17 hold külsőségből, 5 hold legelőből állott. Évenként és holdanként 5 forint és 1 bécsimázsa dohány volt a bér. A bérlet 40 évre, majd újabb 30 évre szólt.

Ennek leteltével 1884-ben a haszonbéres község váltság szerződést kötött az uradalommal.

A nép 200 numerus, összesen 1942 hold, 721 négyszögöl terület örökföldhözjutott, holdanként 190 és 180 forintért. Ezt jelzálogkölcsön alakjában törlesztette.

Hogy e kötelezettségének a falú népe könnyebben megfelelhessen, kapott az uradalomtól 4000 hold szántóföldet és legelőt, évenként és holdanként átlag 12 forint bér mellett. Ez volt újkígyósi öregek szerint a kötőfék, amellyel az uraság magához ragasztotta a falú szegény parasztságát. A lakosság évről-évre feles, a legszegényebbje harmados földet is kapott az uraságtól.

Újkígyós ö-zo nyelvjárássziget, amelyet a beható e-zó békési népnyelv csak igen halványan tudott színezní. A falúbeliek között, családban az Ősi szege di tájszólas töretlenül zeng. Ez a besugárzás Újkígyós szigetelyzetével függ össze. A hasonló fekvésű Csanádapácát leszámítva, egyiküknek sincs már közvetlen földrajzi kapcsolata a szege di anyanyelvvél, mert vagy e-zo magyarokkal, vagy szlovákokkal vannak szomszédságban. Ehhez a zártsághoz még katolikus vallásuk is hozzájárul a környék református és evangélikus magyarságával, illetőleg szlovák népével szemben. Miután parasztságunkat a legújabb évtizedekig a vallási téren is érvényesülő endogámia jellemezte,

ez Újkígyós esetében annyit jelentett, hogy csak a szomszédos katolikus hitű, hasonlóan ö-zo Csanádapáca, vagy a szintén szomszédos, de csak szórványosan szegedi gyökérzetű Medgyesbodzás jöhetett házasságnál szóba. Az innen hozott asszonyok azonban megfigyelésünk szerint idősebb korokra teljesen átvették újkígyósi környezetük ö-zo nyelvét.

Itt említjük meg, hogy újkígyósiakból települt a Romániához tartozó Simonyifalva (Satul-Nou) népének jelentős része (1883). Tartották is velük egészen 1918-ig a rokonsági és házassági kapcsolatokat, búcsúra összejártak.

A helybeli egyházi anyakönyvek nyomán bemutatjuk Újkígyós szegedi, illetőleg Szeged környéki, de szintén ö-zo falukból: Tápérol, Algyórol, Csanytelekrol, Mindszentről származó családjaikat:

Agócs, Apró, Bába, Bacsa, Bali, Bálint, Báló, Batki, Becsei, Belsővai, Bodó, Boldog, Bozó, Bozóki, Bózsó, Búvár, Búza, Csányi, Csókási, Csonka, Csáti, Deák, Domokos, Dudás, Dunai, Faragó, Farkas, Fodor, Forgó, Földi, Gedó, Géra, Gréguss, Györfi, Hajnal, Hegedűs, Hódi, Huszka, Kálmán, Kántor, Kása, Király, Kocsis, Kónya, Körösi, Lippai, Lőrinc, Madarász, Makra, Mása, Márton, Miklós, Mojzes, Mucsi, Nacsa, Nyári, Ökrös, Pálfy, Prágai, Rácz, Révész, Rozsnyai, Rúza, Sándor, Sípos, Süli, Szakáll, Szántó, Széli, Szűcs, Terhős, Urbán, Vetró, Vincze, Virág, Zsótér.

Feltűnő a keresztnévek megválasztásában, régi hagyományokban a szokatlan bibliai és szent nevek szeretete, ami a születés napjának szentkultuszára mutat és archaikus katolikus hagyomány, amint a palócoknál, székeleknél, Szeged népénél is régebben általános volt. Ilyen keresztnévek:

Ábrahám, Illés, Rafél (>Rafael), Lázár, Rókus, Bérkyus (< Brigitta), Régyéna (< Regina), Emer (<Emerencia, Szűz Mária nagyanyja), Apollónia. Különös figyelmet érdemel az Illés keresztnév, ugyanis Illés prófétát a szegedi dohánykertészek védőszentjüként tisztelték. Rafael arkangyal névkultusza a kertész nép hőskorát, vándorlásait idézi föl, amikor jártukban-keltükben az útonjárók oltalmára, Tóbiás útítársára, Ráfaelra hagyták magukat. Rókus hitvalló neve a XVIII. század pestis-, továbbá a XIX. század elejének kolerajárványait idézi. Már az újszülöttet az Ő oltalma alá helyezték. Hasonló megfontolások alapján választották leánygyermekük számára a Rozália nevet.²⁷²

²⁷² Bálint S., Adatok Újkígyós népéletéhez. Néprajzi Dolgozatok 4. Szeged 1960.

²⁴⁵ A múlt század végéről emlegetik Tóth Erzsike helybeli lány Mária-látását. Erről a búcsújáró hagyományoknál emlékezünk meg.

Ami a folklórt illeti, az újkígyósi profán népköltészetnek egészen napjainkig egyetlen tudunkkal felgyújtott, illetőleg közzétett emléke az a Locskay Józseftől kifogástalan nyelvjárási hűséggel följegyzett mese,²⁷³ amelyben a más hőstetteivel dicsekvő szélhámos alól kiugrálnak a párnák. Ez mint ismeretes, Ősi, mesekincsünkben nem sokszor szereplő keleti mesemotívum. Nyilvánvaló, hogy mint minden más, Szeged népéből sarjadt dohánykertész falunak, Újkígyósnak is színes mesehagyománya lehetett. A dohány fűzésének, válogatásának egyhangú, unalmas munkája közben jól esett a mesehallgatás. A jó mesemondót meg is jutalmazták. Örökre sajnálhatjuk, hogy a szegedi táj gyűjtő klasszikusának, egy ideig a szomszédos Apácán élő Kálmány Lajosnak figyelmé nem terjedt ki a rokon falura, Újkígyósra. Igaz, hogy ez már a váradi egyházmegyéhez tartozik.

Igen értékes Krupa András balladagyűjtése.²⁷⁴ Ismeretes, hogy a középkori gyökérzetű gergelyjárás diákhagyományait leginkább Dunántúl és a palóc Felvidék Őrizte meg. A múlt századból vannak azonban adataink Hódmezővásárhelyről, továbbá Kálmány leírásában Apácáról, Locskay följegyzésében pedig Újkígyósról is. Lehetséges, hogy a szegedi tájon máshol föl nem tárt szokás még az anyavárosból, Szegedről származik, amelynek Ősi soron virágzott a diákélete. Így a diákság egyik patrónusának, Gergely pápának tisztelete sem volt nyilván ismeretlen. Föltehető azonban az is, hogy valami régi iskolamester plántálhatta a gergelyjárást a két falu hagyományvilágába, amely a terménygazdagság korában a tanítóknak is hasznót hajtott, mert a gyerekeknek adott természetbeli ajándék (liszt, szalonna, bab, tojás) a mestert illette. Láttuk, hogy Újkígyós eredetileg gányófalú volt. Az első dohánykertész telepes családok a délvidéki nagytájon, az akkoriban, tehát a múlt század elején kialakult föltertelek értelmében itt is kaptak 1—1 numerus földet. Erről már szövegtünk is.

A numerus belsőségén volt régebben a ház, továbbá a dohányföld. Ez a közelség tette lehetővé a gondos művelést. Az Újkígyósi örökváltkozás, vagyis az urasági bérföldek megváltása, megvásárlása 1884-ben történt húsz éves törlesztéssel. Újkígyóson, mint egyéb szegedi eredetű, temesközi gányófalukban is, hatalmas porták vannak. Az öregfalú párhuzamos utcáinak lakóháza sokszor több száz méter távolságra fekszenek egymástól.

Sajátos újkígyósi népi közigazgatási intézmény volt a dohánycsempészetnek, a napnyugati bölcsek mesterkedésének megakadályozására, illetőleg a helybeli dohány jóhírének megőrzésére a patrulkapitányság, amely 1888-ban jött létre. Az aradi dohánydirekció ugyanis nem akarta átvenni a termést, mert minőségi hanyatlást és silány fajtákkal való keverést tapasztalt. Két lovas gazda fölváltva éjjeli Őrizetet tartott, amely szabályozta a fiatalok éjszakai mulatozásait. A csempészetet ugyanis fiatalok követték el, apjuk háta mögött, hogy elég pénzüik legyen szórakozásra. Később született meg az állandó patrulszolgálat, amely egészen a második világháború kitöréséig fennállt. A négy nagy utcán, vagyis a Kis, öreg, Templom, Hosszú utcákon minden éjjel két-két ember teljesített szolgálatot bottal fölfegyverkezve. Ez a patrulbot ásonyélhez hasonlított, csak valamivel nehezebb volt és a vége be volt vasalva. Tartószineg volt rákötve, ennél fogva puskaszerűen vállra lehetett venni. Mind a négy utcának volt egy patrulkapitánya, akinél este a szolgálattevő soron következő gazdának jelelni kellett. Hajnalban tovább adták a szomszédoknak a patrulbotot. Lehetséges, hogy ezt az intézményt az anyaváros utca kapitányságának hagyományai ihlették.

273 Locskay L, A kánai menyegző. A két testvér. Nyr. 1875, 89, 231.

274 Krupa A., Újkígyósi népballadák. Békési Élet 1974, 449.

246 A falu határrészei: Epörjes, Halas, Szabadka, Korozsma, (valamikor egyik Wenckheim gróf kapta keresztelői ajándékba keresztapjától, Almássy gróftól).

A volt Wenckheim-uradalom Ókígyós néven emlegetett majorja 1950-ben Szabadkígyós néven önálló község lett. Népe szinte teljes egészében Újkígyós szegedi gyökérezetű családjaiból: egykori béresekből, zsellérekéből került ki. Hagyományvilága, ő-ző tájszólása egyezik az anyafaluéval.

Sajátságos, hogy a szegedi táj parasztházaira annyira jellemző napsugaras házvégdíszítéssel Újkígyóson nem találkozunk, bár a közeli Orosházán, Csanádapácán is még előfordul. Ennek nyilván az a magyarázata, hogy Újkígyós már messze esik és elszigetelődött a szegedi szülőföldről. Apácának kapcsolatai később szakadtak meg az anyavárossal, az orosházi napsugarakat pedig a szegedi gyökérezetű falukkal, így Földeákkal, Apácával való földrajzi közelség magyarázhatja.

ÚJSZENTIVÁN Szőreg és Ószentiván közötti vegyesajkú falu, hajdani vízjárta területen. Kiterjedése 1967-ben 2688 katasztrális hold, lakosainak száma 1200. Ennek jó fele szegedi eredetű.

Már a középkorban virágzik: 1411. Zenth Iwan. Ebben az esztendőben a falu és Szeged között határvillongás támadt. Az egyezés szerint határdombokat emelnek a Csilye mocsár mentén.

A falu csak a török idők végén enyészik el, lakossága addig mindig magyar.

A XVIII. század elején pusztaság, de 1746-ban szerbekkel telepítik újjá, de akkor még a mai Ószentiván (Tiszasziget) területén. 1783-ban a Királyi Kamarától Szeged városa veszi bérbe, amikor a szerb lakosság a mai Újszentivánra, voltaképpen a középkori Szentiván helyére költözött át. 275

A falu rajnai frank eredetű, jómódú németsege a múlt század derekán Ócsanádról jött ide, és különösen az istállózó jószág tartással mutatott példát a környéknek. Itt szerzett birtokot a szintén ócsanádi eredetű Nátly József (1801—1871), a szegedi táj néprajzi kutatásának egyik nagyérdemű úttörője.

A Szegedről kirajzott gányó, illetőleg bérlő, cselédsorban élő magyarság volt hosszú időken át a falu legszegényebb rétege. Ezek: Bába, Bálint, Bodó, Csóti, Gera, Gyuris (Dorozsma), Horesnyi (Szőreg), Jerney, Juhász, Kabók, Kazi, Kendörösi, Kéri, Magyar, Nacs, Nagymihály, ördög, Szekeres, Vecsörnyés és mások.

Újszentivánnak szinten napja inkig szigorú endogámiában, majdnem törzsi zártságban élő lakossága, három népe, népélete a szűkebb szegedi tájnak egyik legismeretlenebb tartománya. A németek és szerbek megfogyatkozásával már alighanem csak töredékeket tudna belőle megmenteni az interetnikus látókörű kutatás.

ÜLLÉS a régi dorozsmai határban keletkezett tanyaközség (1950).

Határa 1967- ben 8661 katasztrális hold, lakossága 3329.

Ennek legalább harmada alsótanyai származék.

Története visszanyúlik a középkorba, de nem azonos Ellésmonostorával, mert ez Csongrád mezőváros szomszédságában állott.²⁷⁶ A két helynév azonban ugyanaz : az Achilles keresztnév elmagyarosodott alakja, így személynévi eredetű, az első birtokos neve után.

275

276

BorCsan. II, 554.

Györfly Gy., I, 895.

247 A XV. században a kun pusztákhoz tartozott, de Szeged polgárainak is joguk volt legetetni rajta. A hódoltság idején is Üllös néven a Városnak a szent királyoktól adott nemes földjei között emlegetik a régi szegedi följegyzések.²⁷⁷ A kun puszták pörében azonban elvesztettük.

A múlt század végén a dorozsmai pusztákat szegedi mintára felszántják, parcellázzák. Göbolyjárás, majd Arpádközpont néven tanyaközponttá válik. Szóbakerült a Karamérges elnevezés is.²⁷⁸ Legújabban — helyesen — ősi nevét nyerte vissza. Határában napjainkban földgázt tártak föl. Az iparosodás társadalmi és települési hatásairól itt még korai volna beszélni.

A járasok feltörésével a dorozsmai Jerney és a szegedi Wolf család telepített itt szegedi példára hatalmas szőlőbirtokot. Főleg az utóbbinak országos híre volt. Ez a település kibontakozására, a kisparaszti szőlőkultúra fejlődésére nagy hatással volt. A példakép Királyhalom és Pusztamérges. Lakóinak mintegy harmadrésze a mi zákányi, domaszéki, csorvai népünk.

Üllés szegedi földről települt családja i többek között: Bigors, Dobó, Engi, Fodor, Gera, Hódi, Jakus, Kádár-Németh, Kothencz, Lasancz, Ónozó, Ördög, Papdi, Parragi, Süveg, Szekeres, Tanács, V'étró.

Üllés tanyavilágában tanított a törzsökös szegedi családból származó Fontos Sándor festőművész. Képeit a táj világa állandóan ihleti.

ÜRMÉNYHÁZA, szerb nevén Jermenovci, a kiszáradt Versec-alibunári mocsár sík területén települt, Ürményi Ferenc temesvári kincstári jószágigazgató kezdeményezésére (1817). Innen a neve. Itteniek ajkán Örmiháza, Örménháza.

Egy helyi monda így adja elő a falu alapítását : Szögedében táncon volt egy nemes. Egy grófkisasszonnyal akart táncolni, de ez nem ment el vele. A nemes dühében szétvágta a kardjával a kisasszony fejét. Még akkor éjszaka idemenekült. Itt még akkor nem volt sem vonat, sem törvény: a nemes is az első alapítók közé tartozott, akik között sok szökött jobbágy, bajbajutott nemes is akadt.

Kétségtelen, hogy római katolikus magyar lakossága első szedett-vedett rajként Kiskunmajsa, Apátfalva helységekből, továbbá Rákospusztáról települt. 1844-ben még mintegy 100 dohánytermesztő, szegedi gyökérzetű család jött ide. Numerusként mindegyik 16 hold földet kapott.

A falu népe eleinte csak gabonát termelt, a második telepítés során viszont a dohánytermesztés bontakozott ki. A kincstár a terméskből előbb dézsmát szedett, majd a lakosok mint harmados, később mint feles dohánykertészek numerusonként 26 forint haszonbér mellett bírták földjeiket. Kötelezték azonban magukat arra, hogy 4 holdon dohányt termesztenek. Nevezetes volt a jószágtartás is, a pásztorok Rózsa Sándorral is jóban voltak: talán még szegedi ismeretség révén.

A szabadságharc idején a falunak már 1192 lakosa volt. 48 szeptemberében a

falut a grancsárok porig égették. A nép elmenekült, és csak 1849 pünkösdjén részben tért vissza. Világos után állítólag Rózsa Sándor is itt, falubeli cimborái között húzta meg magát.

Nyomorúsága miatt a falu kénytelen volt földjét három esztendőre a szomszédos községeknek feléből kiadni. Kincstári segéllyel épült újjá 1854-ben. Temploma a szegedi táj Keddasszonyát, Szent Annát tiszteli védőszentül.

277 Reizner IV, 200. 278 Sztriha .. Dorozsma 150.

Milleker ..., Ürményháza története. 1817—1906. Versec 1906.

248 1873-ban lehetővé válik, hogy a lakosság a falu határát örökáron megváltsa a kincstártól. Ez 1880-ban be is következett, a nép a váltságösszeg kiegyenlítésére 20 és fél év alatt kötelezte magát.

1888 nyarán nagy jégverés dült a falu határában. Ezért Sarlós Boldogasszony napját fogadott ünnepnek nyilvánították. Megfogadták, hogy abban az évben nem lesz tánc a faluban, csak a templomba járnak. A lányok és legények túl akartak az öregek eszén járni, és kint a pusztában készültek mulatni : csendőrök oszlatták szét őket. Ekkor határozták el azt is, hogy minden halottat abban a faluban kell eltemetni, ahova születésénél fogva tartozik.

Sajnos, Ürményháza népeletéről semmit nem tudunk. Katona Jozefina kéziratos dolgozatában azt állítja, hogy a falu nem beszél ö-ző tájszólásban. 280 A kérdés véleményünk szerint még vizsgálatra szorul.

Legújabbán gazdag naftamezőkre bukkantak a határban.

Tűri, Újvári, Vastag, Visnyei, Zsíros stb.

VALKÁNY, románul szintén Valcani, bánáti vegyesajkú falú, amely már a középkorban virágzott Külvalkány és Végvalkány néven, egymásnak szomszédságában.

A hódoltság alatt sem néptelenedett el egészen. 1736-ban a temesvári katonai kormányzat románokat telepít rá. 1781-ben Batthyány Ignác erdélyi püspök megvásárolta a kamarától az óbébai uradalmat, amelyhez többek között Valkány falu is tartozott. Szegedi eredetű gányó kisebbsége ezután került ide. Máig a mi tájszólásunkat beszéli.

VĚRBICA, szerbül Vrbica, Feketetó mellett, Jugoszláviában elterülő falucska, mely a múlt század helynévmagyarosító törekvései során a hivatalos Egyházaskér nevet kapta (1888). Ez a középkori eredetű, hódoltság alatt elpusztult falu azonban a mai Verbicától elég messzire, legalább 20 km távolságra esett.

A Marczibányi-uradalom 1785-ben 94, 1789-ben pedig 41 szegedi dohánykertész családot telepített ide. Kálmány Lajos csókái anyakönyvi vizsgálatok alapján úgy találta, hogy Verbicának a múlt század végén — közvetlenül vagy közvetve — 99 szegedi eredetű családja volt, 17 pedig más törzsekből származott.

A mi népünkbeli való : Ambrus, Ágoston, Balogh, Barát, Bálint, Bénák, Berta, Borhely, Csanádi, Csorba, Csűri, Dékány, Dömösi, Fazekas, Fekete, Feró, Gácsér, Gera, Göbolyös, Hódi, Kapitány, Kasza, Kendörösi, Kocsis, Kormányos, Lakatos, Lengyel, Mása, Molnár, Pataki, Szekeres, Szemerédi, Sziráki, Szirovicza,

A mai falu részei: Alvég, Kisgyöp, Illancs (= a falu legszegényebb része), Makai sor (= néhány makai család telepítette).

Verbica kivételes jelentőségű néprajzi dokumentuma Borbély Mihálynak meseanyaga, Kálmány Lajos gyűjtése, amelyet azonban megfelelőbb helyen méltatunk.

Katona J., Ürményháza története. 1956 [kéziratos szakdolgozat az újvidéki egyetem magyar tanszékén]. 281 BorCsan. II, 616, Vö. 282 BorCsan. II, 64. 283 Kálmány II, XV.

VERBOVICASZIGET, olykor Verbői sziget Batthyány Ignác püspöktől, a bébi uradalom birtokosától 1785-ben szegedi gányókból alapított kertészség. A szabadságharc viharaiban elpusztult, nem támadt föl többé. Emlékezetét Törökkanizsától északkeletre a Vėrbapuszta őrzi.

VÖRÖSCSÁRDA Oroszlámos és Törökkanizsa közötti, apró útmenti település, amelynek lakossága teljes egészében Szeged gányó népéből sarjadt. Vass Pál utalásán

túl mást nem tudunk, egyéb források nem emlékeznek meg róla. Máig szegedi anyanyelvén beszél. Romániához tartozik.

VRÁNYOVA, milleniumi magyar néven Aracs, szerbül Vranjevo vegyes ajkú falu Törökbecse tőszomszédságában. A híres aracsi templomrom kissé odébb van, Beodra közelében.

A helységről való ismereteink csak a XVIII. századdal kezdődnek. A kamara egy társulatnak marhalegelőül adja bérbe.

A szerb pásztorok kis településüknek a Vranova (Varjas) nevet adták.

A közvetlen környék hódoltsági magyar faluinak

maradványai : Morotva, Somogy, Vincái, Szentkirály még megérték ezt az időszakot.

A falu később határőrségi század székhelye, amely 1752-ben bácskai szerb grancsárokkal is gyarapodott. 1774-ben mezőváros lett, és kincstári határát az itteni szerb lakosság haszonélvezetben bírta : az egyes házak, háznépek között eleinte évelőre, majd három évenként felosztották. Magyar nem részesülhetett e földekből.

Torontál megye visszaállításával (1779) megváltozott a helyzet, mert a Törökbecsén birtokos Sissányi-család istápolásával Vránýova katolikus magyar lakossága

„főképpen 1820—1840 között — írja 285 Szentkláray Jenő — Szeged vidéki, bácskai

és marosi magyar napszámos és iparos, jelesül hajóács és molnár néppel folyvást

gyarapodott." Ugyanis 1860 tájáig Törökbecse gazdag és virágzó középpontja volt

a bánáti gabonakereskedelemnek, és ez jó megélhetést adott nemcsak a saját, hanem

Vránýova dolgos magyar népének is. Csatlakoztak hozzájuk a szomszédos Törökbecse,

továbbá a felosztott Akács, Borjas szegedi gyökérzetű magyar népéből is.

Népéletéről, hagyományvilágáról — sajnos — alig tudunk valamit.

ZÁKÁNYSZÉK, népünk nyelvén Zákány a Város régi domaszéki, mórthalmi és csorvái kapitányságainak össze függő, határos részeiből alakult tanyaközség (1950), amelynek névadójáról, a középkori Zákány-családról több helyen is szólunk.

Határa 1960-ban 11 609 hold, lélekszáma 3385. A mai település magja az 1840-ben Zabos/a

— régi térképeken Zabosfája — határ részben keletkezett Lengyel-kápolna. Nevét Kapitány Istvánné Lengyel Jozefa alsóvárosi tanítónőtől kapta. Az ő költségén épült

ez a Szentháromság tiszteletére szentelt kápolna. Az előtte álló kökeresztet még

1840-ben tutajon szállították Radnáról. A kápolnának Alsótanya vallásos életében

úttörő jelentősége volt. Hosszú időken át vasárnapokon itt misézett a piarista Tóth

János, tanyai népoktatásunk nagyérdemű apostola. 286

284 Vass P., A gyarmatosító Szeged 8. 285 Szentkláray J., Plébániák 241. 286 Szeged-Alsótanyai

Lengyel-kápolna Évkönyve. 1907—1912. Szeged, 1913.

250 Zákányszék lakosságának túlnyomó része alsóvárosi eredetű :

Ábrahám, Bába, Babarcsi, Bajorics, Bálint, Bata, Bénák, Bernáth, Berta, Bezdán, Biczók,

Bigors [kiejtve: Bigócs. Az ő egy ittragadt felvidéki szlovák ember], Bite, Bóka, Borbás, Bózsó,

Böresök, Buborék, Csamangó, Csányi, Császár, Csiszár, Csóti-Gyapjas, Csúcs, Daka, Dobó, Dóczi,

Dudás (Dorozsma), Dücső, Engi, Faragó, Farkas, Fábíán, Felhő, Fehér, Fodor, Forgó, Födi, Frank,

Fürtön, Gárgyán, Géra, Grégus, Gyuris (Dorozsma), Hegedűs, Herédi (Horgos), Hódi, Högyösi,

Huszta, Iliá (Tápé), Illés, Jakus, Jójárt, Juhász, Kálmán, Kalmár, Kása, Katona, Kazi, Kiri, Kisguczi,

Kismarton, Kispétör, Kocsis-Savanya, Kónya, Kószó, Kothencz, Kotogány, Kovács-Tanács, Lasancz,

Lázár, Lengyel, Lovászi, Makra, Márki, Márton, Mása, Móra, Mózes, Mulati, Nacsa, Naggyörgy,

Nagymihály, Négyökrű, Némöth, Nógrádi, Nyári, Oltványi, Ónozó, Ótott, Ökrös, Ördögh, Palotás,

Pap, Papdi, Pipicz, Puskás, Rác, Rózsi, Savanya, Sebők, Simon-Jójárt, Sója, Sutús, Száraz, Szekeres,

Szél, Szélpál, Tanács, Tandari, Terhös, Vas, Vecsörnyés, Vér, Visnyei, Wolford, Vóneki, Zádori,

(Dorozsma), Zombori.

Zákány népéletéről a múlt század legvégén nem kisebb ember, mint Herman Ottó

készített jegyzeteket.

Kiadatlan útinaplójában 287 e sorokat írja : „Nagyon érdemes dolog volna valamely

érintetlenebb tanyán egy évet eltölteni s az életet apróra megfigyelni: Ősi vonatkozású

dolog akadna akárhány."

Herman 1899 őszén Szegeden megtekintett egy kiállítást, ami nem elégítette ki. Hogy útjának mégis legyen valami tudományos haszna, egyik jóembere, Vó'neki Pál alsóvárosi talicskakészítő közbenjárásával kijutott Pálfy Antal tanya i kapitányi zákányi tanyájába.

Naplójában a házrészek megnevezésével megörökíti a tanya alaprajzát, hozzáfűzvé n : „igazi az én házam, az én váram." Az ajtó belsején szög re akasztva ó'si szerszámot talál : egy darab lófarkat, amelyben fésű volt belevágva, tehát nemcsak tartó, hanem tisztogató eszköz is. Hozzáteszi, hogy ez a szerszám a XIX. század első felében még köznemesek házában is divott.

Azután körülkerüli a tanyát, megtekinti a szérűskertet, a polyvás sárral tapasztott, fehérre meszelt vermet, a kunyhószerű polyvást, a ház alakú rakásban rakott és kímélés céljából betapasztott vályogot, távolabb a konyhakertet, lege lőt. Ez nyilván semlyék volt.

„A határ közelében — írja — áll a magas szélmalom, tova a szőlő és a szántó föld. Szóval a tanyás úr a maga földjén és uralkodó a házában is. Valóságos király, akarata előtt meghajlik minden Ez a helyzet fejleszti ki az alföldi tanyás gazdában az erős önértetet, amely sokszor a gó gíg ér föl."

A napló még szól az állatállományról, a szekérről, följegyez továbbá tájszavakat is. Kár, hogy Herman csak a szándéknál maradt, tervezett műve Szeged akkori tanya világának klasszikus emléke lenne.

ZICHYFALVA szerb hivatalos nevé n Mariolana, a környék né nyelve in Morminc. Csekély magyar kisebbsége állítólag szegedi sarjadékokból került ki, akiket nyilván a birtokos Karátsonyi-család telepített a múlt század első felében. A falu né péle té ről nincsenek adataink.

ZIMÁNDKÖZ. Román neve Zimanducz. Arad megyei magyar falu. jórészt szegedi eredetű gányókból Wodianer Sámuel nagykereskedő által telepített Madarassy L., Herman Ottó látogatása a szegedi Pálfy-tanyán. Budapest 1935. 288 Reizner J., Szeged és Délmagyarország 14.

251 Bánkút (1843) a mostoha körülmények folytán feloszlott, népének egy része Nagykomarásra ment, más része Zimánd kamarai pusztán új falut alapított.

ZSANA Halas városának hajdani pusztája, a szöge diföd közvetlen szomszéd ságában, amelyet juhászaink már ré góta lege ltek.

Tanyásodása a tagosítás után kezdődik. A halasi birtokosok itteni felparcelláztott, illetőleg eladó földjeit a mi alsótanyai kisparasztjaink vásárolták meg. Velük kezdődött Zsana földművelése, szőlő- és gyümölcskultúrájának kibontakozása. Emlékeztetünk itt arra, amit Halas jellemzésénél általánosabban már elmondottunk. Zsana 1949-ben tanyaközséggé alakult. Egyesült vele a szomszédos Eresztő, továbbá Balota és Tajó kisebb, határos része. Valamennyi Halas város pusztája volt, majd a tagosítás után itt is szegedi szegényparasztok vertek gyökeret. A zsanai tanyák szegedi származású családjai a halasi katolikus egyház anyakönyvei nyomán :

Csala, Csontos (Felsőváros), Csáti, Engi, Felhő, Huszta, Jójárt, Juhász, Kazi, Kósza, Lovászi Meszes, Papp, Paplógó, Rabi, Rutai, Savanya, Sebők, Süli, Szécsi, Szekeres, Szögedi, Tanács, Tandari,

Tóth, Visnyei.

A régi Eresztő szegedi sarjadékai: Ábrahám, Ábrahám-Nagyi, Bakos (Felsőtanya), Bata, Barcsok, Fekete, Fodor, Földi, Gárgyán, Hegedüs-Bite, Kiss, Lasancz, Lovászi, Nacsa, Németh (Felsőtanya), Papp, Rác, Sánta, Szekeres, Szécsi, Szögedi, Szűcs, Urbán, Vecsörnyés.

A kikerekített Zsana tanyaközség területe 1960-ban 15,354 hold, lélekszáma 2,098.

ZSOMBÓ, öregek ajkán Forrózsombó, régi dorozsmai puszta, amely a múlt század utolsó évtizedeiben, a tagosítás után kezdett tanyásodni. 1950-ben a szatymazi, tehát a szegedi földhöz tartozó Márták határrész hozzácsatolásával önálló tanyaközséggé

alakult. Egyéb részei: Lápástó, Ménősjárás, Bábadúló.

Területe 1967-ben

4672 katasztrális hold, lélekszáma 2114. A hely első írásbeli említése: 1717. Forró Somboja. Ekkor még Szeged városának birtoka.

Lakosságának nagyobb része kirajzott dorozsmai, azonban szép számmal, jó harmadrészben élnek itt áthúzódott domaszéki, de főleg szatymazi, őszeszéki szegényparaszt családok : Auer, Bartucz, Bába, Becsei, Bukusza, Dékány, Faragó, Gémes, Hegedűs, Juhász, Kakuszi, Kása, Kispéter, Lippai, Márta, Nagygyörgy, Ónozó, Szilasi, Tápai, Tombác, Tömösvári, Újvári, V'étró. Ezeknek életformája, ö-ző tájszólása, munkatechnikája (paprika, gyümölcs, szőlő) döntő hatással van a honosabb kiskun atyafiakra. Az összeházasodások során lassan-lassan a szegedi fél nyelve válik uralkodóvá. A zombó szegedi tájszó, a zombék alakváltozata, és vizenyős, környezetből felbukkanó homoki földrészt jelent.

A falu keleti részén terül el a mintegy 30 holdas, múlt század elején telepített, gazdag flórájú Zsombói erdő, szélén a Szeged-majsai út mentén a sokat emlegetett Zsombói csárda. írott forrásokban először 1742-ben történik róla említés. A helyi hagyomány erősen állítja, hogy Rúza Sándor igen szeretett benne mulatni. Zsombón élt gyermekségétől fogva haláláig az őszeszéki származású Tombác János (1901—1974), a szegedi nagytájnak a verbicai Borbély Mihály mellett legnagyobb ismert mesemondója, a népművészet mestere, akiről méltóképpen más helyen szólunk.

289 Néhány általánosság Sztriha K., Dorozsma 158.

252

Van amiről nem önálló címszó alatt beszél, hanem másutt

Van amely nevet címszóz, de úgy, hogy az nem szegedi kötődésű